

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Т. П. Беценко

ЕСТЕТИКА МОВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ
монографія

Суми-2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF
UKRAINE

Sumy State Pedagogical University
the name of A. S. Makarenko

T.P. Betsenko

AESTHETICS OF THE LANGUAGE OF UKRAINIAN
NATIONAL DUMAS: monograph

Sumy -2019

УДК 801.81:398.8(=161.2)

Б56

ISBN

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (Протокол № 11 від 20. 06. 2019).

Рецензенти:

Н. О. Данилюк, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

С. В. Форманова, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Л. М. Горболіс, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

Д. В. Дятко, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавства та лінгводидактики установи освіти «Білоруський державний педагогічний університет імені Максима Танка»

Т. М. Аліферчик, завідувач сектору етнолінгвістики і фольклору Центру досліджень білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі, кандидат філологічних наук

Беценко Т. П. Естетика мови українських народних дум: монографія. - Суми-2019. – 227 с.

У монографії розглянуто поняття естетики мови. На прикладі аналізу мовно-образної організації героїчного епосу (дум) запропоновано з'ясування природи естетичного потенціалу фольклорних творів. Досліджено модуси формування естетики мови українських народних дум.

Для наукових працівників, аспірантів, магістрантів, студентів, учителів-словесників.

*

Betsenko T.P. Aesthetics of the language of Ukrainian national dumas: monograph. – Sumy, 2019. – 227 p.

The monograph is focused upon the notion of language aesthetics. Special attention is given to finding out aesthetic potential of folk works using the analysis of language figurative structure of heroic epos (dumas). Modi of Ukrainian national dumas language aesthetics formation are investigated.

For scholars, teachers of higher educational establishments, postgraduates, Master`s Degree Students, students, teachers of language and literature.

ЗМІСТ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ.....6

Розділ 1

ЕСТЕТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ.....9

Поняття естетики мови.....9

Художня мова як втілення естетичного змісту

і почуття.....14

Засоби створення естетичного у художній мові.....14

Естетика мови фольклорних жанрів.....19

Текстово-образні універсалії як засоби реалізації

естетики форми і змісту в народних думках.....23

Розділ 2

ЕСТЕТИКА МОВНО-ОБРАЗНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ..... 28

Естетичний потенціал словотвірних засобів мови..... 28

Естетика демінутивних дериватів..... 28

Естетика складних слів.....37

Естетика складних слів – субстантивних конструкцій.....37

Естетика складних слів – вербальних конструкцій..... 55

Естетичний потенціал одиниць лексичного рівня мови...60

Естетика ономастикону.....60

Естетичний потенціал одиниць синтаксичного

рівня мови.....66

Естетика періодичних конструкцій.....66

Естетика фігур семантико-синтаксичного паралелізму.....79

Розділ 3

ЗНАКОВІСТЬ ЕСТЕТИКИ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ.....92

Естетика поняття **воля**.....92

Естетика понять **козак, козацький** 98

Естетика понять **рідний/чужий** у героїчному епосі.....102

Естетика поняття християнський	107
Естетика поняття батько-мати (батько і мати)	108
Естетика кольору в думках.....	110
Естетика часу.....	132
Естетика простору.....	140
 ПІСЛЯСЛОВО.....	 156
 СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	 159
 УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ.....	 225

Українці для виявлення емоцій,
почуттів (чи закипить у серці гнів,
чи охопить журба, чи ніжність розм'якшить серце)
мають мову, що злеліяна не на прісному ґрунті граматики,
а на полі битви у всьому розпалі, на вільних
козацьких бенкетах і у свавільному побуті гайдамаки,
мову, що злеліяна сумливими промовами
до вітчизни бездомного блукальця на чужині, піснями любові...
Амвросій Метлинський.

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

У культурі кожного народу є таке явище, яке притаманне лише їй, що, як правило, конденсує духовну суть народу. Для українців таким явищем є дума [Грушевська 1927: V].

Думи – один із центральних і фундаментальних жанрів української народної творчості, феноменальне явище фольклорної поетично-пісенної культури українців, що не має аналогів у світі. Як один із жанрів фольклору, думовий епос у різних аспектах привертав увагу таких дослідників, як М. О. Максимович, М. І. Лисенко, Ф. М. Колесса, П. Г. Житецький, М. Т. Рильський, Г. А. Нудьга, С. Й. Грица та ін. Збиранням та осмисленням феномену дум займалися зарубіжні вчені – російські (Ф. І. Буслаєв, О. Ф. Міллер, О. М. Веселовський та ін.), хорватські (В. Ягич), польські (М. Грабовський, М. Касіян, Ч. Нейман), французькі (А. Рамбо, А. Ходзько, М. Шеррер), англійські (В. Морфіл), німецькі (Ф. Боденштедт, Й. Гейдер, П. Дільс, П. Кремер), італійські (Д. Чамполі).

Дослідники пояснюють зацікавлення думами «не лише тому, що залишили глибокий слід у пізнішій усній творчості, а й тому, що протягом усіх наступних століть були невичерпним джерелом літературної творчості таких письменників, як І. Котляревський, М. Гоголь, М. Старицький, а особливо Т. Шевченко» [Марченко 1961: 190]. Думу визначають як «жанр (вид) суто українського речитативного стилю народного героїчного ліро-епосу, який виконували мандрівні співці – музики: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні» [Літературознавчий словник 1997: 218]. Українські народні думи – це усні поетичні твори епічного

характеру, в яких відображені визначальні сторінки історичного життя народу, його боротьба з ворогами, «оспівані найхарактерніші історичні події і особи, а часто і невідомі герої, але всі вони зберігають головні риси епохи» [Марченко 1961: 190].

Час виникнення цього жанру (XV ст.) збігається з формуванням української нації. В основі дум – історичні реалії XV–XVII ст.: страждання українських полонених в татарсько-турецькій неволі; героїзація перемог українських козаків – лицарів: «Думи не лише демонструють народне бачення історичних подій, але й утілюють моральні принципи та ідеали, які впродовж століть підтримували ідею національної незалежності та особистої гідності» [Матяш 1997, Число 38: 2]. У науковій літературі знаходимо інші тлумачення героїчного епосу: «дума – це епічний музико-поетичний твір із розгорнутим сюжетом, який виконується речитативом в супроводі кобзи, бандури чи ліри» (Мишанич С. Українські народні думи (передмова)/ С. Мишанич// Народні думи: збірник/ Упоряд., передм., приміт. С. Мишанича; Іл. худож. В. Лопати. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с. – С. 5-17. – С.8), «вид українського народного героїчного епосу» (Мала філологічна енциклопедія/ Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с. – С.118), героїчний народний епос – «фольклорні твори різних жанрів (думи, історичні пісні, легенди, перекази тощо), у яких відображено боротьбу народу з ворогом, злом, кривдою, прославлено силу й мужність воїнів, богатирів, народних месників» [там само. – С. 74]. В основному дефініції жанру не надто різняться. Найповнішим вважаємо визначення героїчного епосу, запропоноване М. Дмитренком.

Українські думи стали предметом всебічного вивчення у першій чверті XIX ст. Ці ліро-епічні історико-побутові твори, що виконувалися речитативом у супроводі кобзи, бандури або ліри, привернули до себе увагу відомих учених. Термін «дума» на означення стильової відмінності великих епічних полотен від пісні ввів в українську фольклористику М.О. Максимович у збірнику «Малороссийские песни» (М., 1827). У передмові до наступного збірника – «Украинские народные песни» (М., 1834) – учений докладно розтлумачив його суть: «Думи – це співи, що

виключно належать бандуристам. Від пісень вони відрізняються характером більш оповідним, вільним розміром, що полягає у невизначеній кількості тонічних стоп, хоча іноді (за ліричним характером української поезії) вони уподібнюються до пісні: тоді й набувають сталого пісенного розміру, їх вірші майже завжди римовані. Зміст у більшій частині історичний» [Максимович 1834: 2]. До XIX ст. термін «дума» не мав однозначного визначення: «Остаточне ж осмислення терміна «дума», який закріпився за творами рапсодичного характеру нерівноскладової будови, настає лише на початку XX ст., коли між дослідником і матеріалом постають виконавці цих творів – кобзарі та лірники – і коли стає ясним: стиль їх творчості є саме тією одвічно національною традицією українського епосу, яку слід вважати думовим епосом у власному розумінні слова» [Грица 1979: 196]. На позначення дум у їх сучасному розумінні вживали терміни «козацький епос», «козацькі пісні» [Колесса 1935: 30], «козацькі псалми» [Грица 1979], також їх «називали «поважними, святими піснями» [Грабович 1993: 32].

Як ніякий інший жанр, він відзначається надвисокою позитивною емоційністю. Емоційно-експресивна тональність дум різна і залежить від тематичної групи. Переважно – це урочисто-піднесене, урочисто-трагічне забарвлення (тому думи названі поважними піснями та козацькими псалмами!), трапляються подекуди елементи гумору та сатири («Фесько Ганжа Андибер» тощо).

Емоційна співвіднесеність дум продукує їх естетику. В її основі – сприйняття й відображення світу, особистості – всієї картини національної дійсності минулих часів, а насамперед – увіковічення героїки визвольної боротьби.

Розділ 1. ЕСТЕТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Поняття естетики мови

Естетика мови – характерна її ознака, властивість одиниць мови усіх рівнів створювати емоційність вислову, здатність надавати думці емоційно-експресивного забарвлення, продукувати оцінність; це також спроможність одиниць мови на основі прихованої («затертої») чи оприявленої образності продукувати емоційно-експресивне забарвлення думки; потенційна особливість одиниць усіх рівнів генерувати почуттєвість, емоційність, оцінку.

Естетика мови в дії – це обов'язково емоція – переживання людиною (мовцем) свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя, що зафіксоване в словесних знаках; душевне переживання, почуття особистості, втілене в слово, висловлення, думку. Естетика мови (одиниць всіх її рівнів) як знакова і надзнакова субстанція виявляється у здатності фіксувати (позначати, передавати) психічні й фізичні відчуття людини, її спроможність відчувати, сприймати навколишнє середовище. Виникає естетичне почуття – емоційна реакція людини на естетичні цінності, оприявлені з допомогою мовних знаків.

Одиницям мови почасти притаманні емоції, що супроводжують оцінку певних суспільних подій, явищ. Скажімо, емоції властиві вигукам, лексичним одиницям, художньо-образним структурам (періодам, паралелізмам, порівнянням та ін). Емоційний план є обов'язковим для художньої творчості.

Важливим поняттям для осмислення естетики мови вважаємо оцінку – думку, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь [СУМ 5: 828]. Почуття генерують емоції, настрої, продукують образне оформлення висловлення. Стосовно текстів дум настроїв є визначальним: кобзарі-творці і кобзарі-виконавці намагалися викликати відповідний настрій у слухачів – учасників фольклорної комунікації, передати експресію думки, що закодована у словесних формулах, реалізувати свої емоційні волевиявлення.

Образність, художність, поетика висловлення виникає як результат відповідного емоційного стану, оцінки та настрою. В результаті формується система поетичних форм і принципів, основних стилістичних особливостей, властивих певному жанрові.

Естетику мови співвідносимо із поняттями конотація, стилістичний ефект (маркованість). Як відомо, конотація – додаткові риси, відтінки, що супроводжують основний зміст поняття, судження; додаткове значення мовної одиниці або категорії; «конотація є власне конотативною інформацією, паралельною і додатковою до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), яка надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію», «додаткове, супровідне, але суттєве значення (барва), що постійно повертає нас з абстракцій мови до конкретного життя» [Мацько, Сидоренко, Мацько 2003: 828].

Отже, мова (у текстовій реалізації) здатна продукувати усі різновиди емоцій – як позитивні, так і негативні (радість, сум, сором, засудження або піднесення, схвалення, осміяння, заздрість та ін.). У свою чергу емоції породжують емоційні реакції (наприклад, страх, гнів) та емоційні стани (збудження, пригнічення (депресія), страх, тривогу). Емоційний стан є мінливим психічним явищем: веселий настрій може змінюватися на сумний, спокійний – на тривожний, пригніченість – активністю. Емоції, спричинені художньою творчістю, образним словом, зумовлюють настрій людини.

Ідеалізація і символізація художньо-образної дійсності створюються завдяки і на основі одиниць усіх рівнів мовної структури (дознакових, напівзнакових, знакових і суперзнакових) і реалізуються у мовній/мовленнєвій практиці мовноносіїв.

Імовірна естетика (тобто емоційність, експресивність, оцінність) як художнього слова, так і слова як мовної одиниці взагалі може бути негативною і позитивною. Без відповідного контексту помітною виявляється естетика мовних знаків, закладена потенційно у їх денотативному змісті: *краса, потворність, герой, зрадник, запроданець, війна, розвал, любов, кохати, нищість, лінивий, заздрість, нахаба, нахабний,*

смердіти, ароматний, занепад, розквіт, духовний, підлий, гармонійний, витончений, граціозний, підступницький, дурень, талановитий, геній, здібний, щастя, задоволення, горе, сум, журба, надія, безнадія, ненависть, хорошиш, поганий, добрий, злий, нікчемний, грандіозний, величний, мізерний, ворог, боягуз, злодій, красти, злочинець, бандит, фальшивий, підробний, жахливий, смерть, смертельний, небезпека, ніжний, радість, плакати, крик, святий, добро.

Емоційність притаманна словам, що називають різні почуття – радість, гнів, горе, захоплення, огиду; виражають якісну оцінку предметів та явищ. Такі слова містять емоційний елемент уже у своєму лексичному значенні. Позитивне емоційне забарвлення характерне, наприклад, для слів *добро, добробут, щастя, радість, натхнення, жага, кохання, повага, шана, шанобливий, гречний, рідний, любий, щедрий, ніжний, турботливий, чарівний, ласкавий, приємний, вабити, радіти, тріумфувати, любити, кохати*. Сумний настрій фіксують лексеми *туга, розпач, жаль, сум, журба, розлука, відчай, сумний, журливий, розпачливий, журитися, сумувати, злитися*.

Є ціла низка слів, які мають помітний відтінок урочистості: *гідний, гідність, почесний, вітчизна, батьківщина, велич, подвиг, ратний, провісник, поборник, визвольний, величний, вікопомний, доленосний, нездоланний, возвеличити*. На урочисто-піднесений лад потенційно налаштовують, як правило, старослов'янізми: *трудящий, грядущий, невмирущий, глава, глашатай, пророк, благовісник, благословенний, блаженний, благодатний, священний, праведний, достойний, златоглавий, благовістити, воздвигнути, благоговійно, утверждати, страждати, воздвигнути, соратник, добродійство, предтеча, мислитель, святина, молитва, богослов, добродушний, воскреснути, возвістити, премудрий*.

Естетика притаманна стилістично забарвленій лексиці, – одиницям, що містять стилістично-оцінний відтінок: книжній піднесеній лексиці: *таємничість, тайна, мисль, бентежити, бентежність, торжество, благоговіння, тріумф, урочистість, пестливий, лагідний, глава, страж, воїн, чадо, десниця, злото, вуста, жага, перст, достойний, волелюбний, златоглавий, праведний, пророк, благоговійно, незборимий, біблійний,*

святість; поетизм: *легіт, серпанок, рахманний, відлуння, можуть, борня, виднокрай, розмай, блакить, ладо, дівчинонька, козаченько, лебідонька, живодайний, синь, криця, легкокрилий, гартований, золототканий, осяйний, надхмарний, гожий, зоріти, линути, передгрозя, марево, далеч, гомін, нестяма, жар-птиця, маєво, знамено, запашний, п'янкий, стоголосий, безмовний, смарагдовий, елегійний, джерельно-чистий, неозорий, несказаний, химерний, моторошний, гармонійний, тернистий, сягати, щеміти, витися, зітхати, спрожого, зненацька, навсібіч, небокрай, злото, шати, приваба, плугатар, духмяний, сизокрилий, квітнути; етнографізмам (українізмам): вишиванка, горнятко, хата, паляниця, дідух, стожари; розмовно-побутовій лексиці: дурниці, відлюдько, замазура, репетувати, шастати, хуткий, бабахнути, канючити, лупцювати, лахміття; розмовно-просторічній лексиці: добряк, базіка, гульвіса, морока, панькатися, комизитися, кумекати, ушитися, збіговисько, приндитися, забрьоханий, підтоптаний, лупатий, балакати, вешитатися, гультяй, діляга; вульгаризм: пика, морда, фізіономія, негідник, потвора, нікчемний, мерзенний, мерзотник, шахрай, дурило, хамло, хам, гадина, шкуродер, паскудний, ледащо, неотеса, брутальний, осоружний; діалектним словам: *файний, легінь, трембіта, газдувати.**

Позитивний естетичний зміст характерний для народно-поетичної лексики, вживаної в народних піснях, думках тощо: *бранець, гожий, ліля, розмай-зілля, лебідонька, голубонька, щастя-доля, хліб-сіль, батько-мати, калина-малина, час-година.*

Емоційне звучання деяких слів досягається за допомогою:

а) пестливих суфіксів: *тепленько, любенький, любісінько, тонюсінький, зеленесенький, матінка, матуся, матусенька, таточко, татусь, сестриця, сеструня, сестриченька, дівчинонька, голубонька, зіронька, гайочок, миленький, милісінький, рідненький, ріднесенький, ріднісінький, стежечка, яблучко, грушка, столик, носик, чорнявенький, білявенький; земляця, травиця;*

б) згрубілих суфіксів: *ножище, голосище, ручище, бабище, хлопчисько, дівчисько, чолов'яга, п'янюга, багнука, писака, старезний, грубезний, злодюга, дідуган, старигайло, зміюка.*

Нейтральні слова набувають позитивного чи негативного емоційного забарвлення – естетичного змісту, якщо їх вжито в переносному значенні: *Позирав щораз в віконце, чи не трапиться вона, його щастя, його сонце, його зіронька ясна* (П. Грабовський).

Емоційно-експресивним відтінком позначені словосполучення, засвідчені у фольклорі; *битий шлях, сизий орел, ясний сокіл, ясний меч, ясне сонце, буйний вітер, чисте поле, широкий степ, біле тіло, карі очі, руса коса, чорні брови, бистра вода, зелена діброва, ясен місяць, чорний ворон, біла сорочка.* Так само існує низка книжних словосполучень (публіцистичного, наукового стилю), яким властивий стилістично-оцінний відтінок: *тіньова економіка, крилаті вислови, посттоталітарне суспільство, тоталітарний режим, тривожний сигнал, ідеологічні супротивники, злочинні дії, Білий дім.* Отже, естетика характерна для художньої і нехудожньої мови.

Естетичне начало (естетичний код) спостерігаємо у багатьох найменуваннях: скажімо, кондитерських виробів: цукерки «Стожари», «Зоряне саяво», «Шалена бджілка», «Шоколадна ніч», «Королівський шарм», «Бабусині смаколики» «Вечірній Київ».

Естетичне начало домінує у народних назвах рослин: *зозулині черевички, материнка, жаб'ячі огірочки, ведмеже вушко, нечуй-вітер, звіробій, сон-трава, невісточка...* На прикладі найменувань рослин можемо спостерігати потенційну тенденцію мовців до прагнення естетично маркувати предмети дійсності.

Наскрізно естетичною є мова художньої творчості. Своєрідним у цьому плані постає фольклор.

Художня мова як втілення естетичного змісту і почуття

Засоби створення естетичного в художній мові

Усі різнорівневі одиниці мови володіють здатністю створювати естетику вислову, емоційно тонувати думку. Розрізняємо естетику думки (змісту), естетику форми, естетику слововживання.

Естетика думки (змісту) висловлення формується на основі підтексту, досвіду реципієнта, на узагальнено-символічному сприйнятті й осмисленні думки. Усі мовні засоби співдіють комплексно. Наприклад:

А виглядай мене, сестро,
Як будуть о Петрі сині озера замерзати,
А о святім Василії калина білим цвітом процвітати».
«Ей, добре ж ти, братко, знаєш,
Добре, братко, ти відаєш:
Як синім озерам о Петрі не замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом не процвітати...
То я іще скільки у світі проживала,
А у старих людей не чувала,
Щоб синім озерам о Петрі замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом процвітати».
«Добре ж ти, сестро, знаєш,
Добре ти, сестро, і відаєш:
Як синім озерам о Петрі не замерзати,
А о святім Василії калині білим цвітом не процвітати,
Так мені вік-віком у гостинях не бувати...» («Проводи козака до війська»).

Ключовим змістовим та емоційним центром тут постає неможливість здійснення певних дій. Естетика форми створиться завдяки і на основі усіх одиниць мови (фонічних, словотвірних, лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів тощо) з врахуванням підтексту, переосмислення, досвіду реципієнта, його національної належності.

Одиниці лексичного рівня: *бридкий, гидкий, осоружний, шкапа, багно, ганебний, гнів, тяжко* (лексеми з негативною семантикою, яка входить до семантичної структури слова), *вродливий, красивий, приємний, принадний, любов, радість, щирий, веселий* (лексеми з виразно позитивною семантикою) слугують безпосередньою вказівкою на відповідний зміст думки.

Естетика форми висловлення — потенційна здатність одиниць мови містити емоційно-онінну, конотативну, образну семантику. Такою якістю володіють морфеми (скажімо, префікси пре-, максі-, суфікси пестливості, згрубілості: -очк-, -ечк-, -очок-, -ечок- -иць, -иц'- -к-, -оньк-, -ик-, -ець-, -ок-, -еньк-, -есеньк-, -усіньк-, -юсіньк-, -усь-, -унь-, -ищ-, -иськ-, -юк-, -як-, -иськ(о), -ук(-юк)(а), -уг(-юг)(а), -угай ик, -ок, -очок, -ичок, -ник\ -оньк(о), -усь ун'- усеньк- а, -унечк- а, -уньчик, -усечк- а), які можуть слугувати показниками відповідної емоційності; стягнена і нестягнена форми прикметників (*молодая дівчина, зелен день, чужії діти, білая сорочка,ясен меч*). Наприклад:

«Подай нам, господи, з неба дрібен дощик,
А з низу буйний вітер!

Хоча й би чи не встала на Чорному морі бистрая хвиля,
Хоча й би чи не повиривала якорів з турецької каторги!

Да вже ж ся нам турецька-бусурменська каторга надоїла:

Кайдани-залізо ноги повривало,

Біле тіло козацьке молодецьке коло жовтої кості пошмуغляло!»
(«Невольницький плач»).

Естетичний заряд властивий і звукам мови (особливо, коли вони повторюються у контексті).

Естетика слововживання реалізується завдяки добору і використанню мовцем лексичних одиниць мови у процесі їх комбінування (синтаксису) для побудови тексту. З цією метою послуговуються мовними одиницями, які відзначаються потенційним емоційно-експресивним змістом, що міститься у їх семантиці; вдаються до переосмислення, переносного уживання емоційно нейтральних слів, до творення з допомогою афіксів емоційно забарвлених одиниць.

Естетика граматичних одиниць мови здебільшого постає у контексті. Виразною ознакою естетичного оформлення синтаксичних одиниць є окличність:

«Брати мої милії,

Як голубоньки сивії!

Чи не ті ж мене саблі турецькі порубали, що і вас?

Чи не ті ж мене стрілки-яничарки постріляли, що і вас?» («Дума про трьох братів самарських»);

порядок слів (інверсований):

Що на Чорному морі,

На камені біленькому,

Там стояла темниця кам'яная.

Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,

Бідних невольників. («Маруся Богуславка»),

Як правило, естетичним потенціалом володіють у художніх текстах звертальні конструкції (у співдії із словесно-образними компонентами):

«Ти земле турецька, віро бусурменська,

Ти розлуко християнська!

Не одного ти розлучила мужа з жоною,

Брата з сестрою,

Діток маленьких з отцем і маткою!» («Невольницький плач»);

«Соколе мій ясенький,

Братику мій рідненький!» («Двох братів-невольників пісня»);

порівняльні структури:

Там не сокіл хвилить-прохвиляє

Як син до отця до матері з тяжкої неволі поклон

посилає. («Двох братів-невольників пісня»),

Ой то не пили, то пилили,

Не тумани вставали, -

Як із землі турецької, -

Із віри бусурманської,

З города Азова, з тяжкої неволі

три братики втікали. («Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі»),

- Добре, братіку, учини,
Через високії ліси
Ясним соколом перелини,
Через бистрії ріки
Білим лебедоньком перепливи,
Через великії города
Сивим голубоньком перелини... («Сестра і брат»).

У художніх контекстах естетично маркованими постають відокремлені прикладкові структури, відокремлені уточнювальні структури, однорідні ряди слів. Наприклад:

Не виглядай мене ні з Чорного моря,
Ні з чистого поля,
Ні з славного люду, войська Запорозжя. («Проводи
козака до війська»),

У Вінниці на границі,
Під могилою над Бугом-рікою —
Там стояв Іван Богун вільницький
Під обителем-монастирем кальницьким. («Іван Богун»),

А тільки міжду їми обізвався
Писар військовий, козак лейстровий,
Пирятинський Попович Олексій («Олексій Попович»),

Три тяжкі неділі
Богун з військом
У тяжкій облозі бував...
Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської поради питав
Та собі підмоги з Чигрина прохав:
«Просю бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають,
Кругом знаменами своїми обкидають,
І кругом нас облягають,
І дуже сильно побіждають». («Іван Богун»),

Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
Чи на мою ясеньку зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?» («Козак Голота»),

Шведського року, нещасливого літа,
Не одна-то душа християнська безневинно пішла з сього
світа. («Семен Палій і Мазепа»),

Ой помер козак;
Слава козацька не вмере, не поляже,
Од нині до віка. («Смерть козака на Кодині-долині»),

Орли-чорнокрильці,
Козацькі дозірці
Налітають,
Козацьку душу доглядають. («Смерть козака на Кодині-
долині»).

Виразно естетизованими сприймаються конструкції з
періодом, структури із семантико-синтаксичним паралелізмом,
конструкції з прямою мовою тощо. Наприклад:

Ой у неділю барзо рано-пораненьо
Не сива зозуля закувала —
Сестра брата свого із подвірні своєї
В войсько виряджала,
Словами промовляла
І сльозами ридала:
«Ей же, мій брате рідненький,
Голубонько сивенький!
Відкіля тебе виглядати,
Із якої сторонки у гостині сподіватись:
Чи з Чорного моря,
Чи з чистого поля,
Чи з славного із войного люду, войська Запорожжя?» («Проводи
козака до війська»),

Поле киліємське хвалить-вихваляє:

«Ой поле киліємське!

Бодай же ти літо й зиму зеленіло,

Як ти мене при нещасливій годині сподобило!

Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли,

Хороші мислі мали,

Од мене більшу добичу брали

І неприятеля під нозі топтали!» («Козак Голота»),

Іван Богун відмовляє:

«Слава богу і хвала гетьману,

Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!» («Іван Богун»).

На практиці існує безмежна кількість варіантів і способів творення естетично маркованих висловлень.

Отже, художня мова – природна галузь креативно-інтелектуальної діяльності людини. Естетика художньої словесної творчості – органічна і природна.

Естетика мови фольклорних жанрів

Унікальною в плані естетичного начала (естетичного коду) постає мова фольклорних текстів різних жанрів.

Кожен фольклорний жанр відзначається своїм «набором» естетичних показників, естетичних ефектів.

Так, календарно-обрядові тексти зимового циклу (щедрівки, колядки) – наскрізно позитивного, величного змісту, з уславленням, віншуванням усіляких благ. Так само веснянки, гаївки – своєрідний гімн – величання природі, що пробуджується, і людині, її почуттям. Глибокий психологізм, ліризм, чуттєвість – домінантні мотиви означених жанрових різновидів. Літній цикл календарно-обрядових пісень (маївки, русальні пісні, купальські пісні, петрівчані пісні) – величання краси природи і людських стосунків, їх симбіоз. Календарна обрядовість пісень осіннього циклу (жниварських, косарських,

гребовицьких пісень) пов'язана з поетизацією достатку, добробуту, хвалою природі за врожаї.

Родинно-обрядова пісенна творчість – різноманітна за своїм обсягом. Так, весільні пісні, пісні, пов'язані з народженням дитини, хрещенням тощо, – орієнтовані на сакралізацію щасливої долі; жанри похоронних пісень: голосіння, плачі і їх тематичні різновиди – тексти тужливі в емоційному плані, що засвідчують душевний біль, смуток, згорьованість, тугу; однак, незважаючи на це, вони відзначаються урочистістю, піднесенням, патетикою.

Фольклорні твори героїчного епосу: билини, думи, історичні пісні, пісні-хроніки – пройняті емоціями піднесення, уславлення подвигів і звитяг захисників, захоплення їх відвагою і водночас почуттями туги у зв'язку зі смертю героїв. Для дум як творів героїчного змісту характерними є емоції двоякого плану – страждання, туги, що спричинені загибеллю героїв, і водночас возвеличення мужності захисників. Наприклад:

Все козацтво
І вояцтво
У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло,
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли! («Іван Богун»);

Отаман Матяш старенький на доброго коня сїдав.
Шість тисяч турок-яничар побїждає,
Бравославців-небувальців із полону одбиває
Ще й словами промовляє:
«Козаки бравославці-небувальці!
На коні козацькїї сїдайте,
М'ні, старому, помочі давайте!»
Тогда козаки на коні сїдали,
Чотири тисячі безбожних бусурманів побїждали,
Сребро і злото турецькеє од них забирали,
До города Січі швиденько поспїшали,

В городі Січі безпечно себе мали,
Серебро і золото турецькеє между собою розділяли,
За отамана Матяша господа бога прохали:
«Десь твоя мати в небі пресвятилась,
Що тебе (лицаря да) породила,
Що ти в чистім полі пробував
І з нас, бравославців-небувальців,
Ні одного козака із війська не утеряв».(«Отаман Матяш старий»).

Балади – як найскладніший різновид усної словесності з драматичним сюжетом – співвіднесені з поняттями народної моралі, що розв’язуються у трагічних конфліктах, надзвичайних чи фантастичних подієвостях, фатальних збігах. Відповідно естетичний план балад – трагедійно-драматичний, фантастично-фатальний.

Найрізноманітнішими в емоційному плані постають ліричні пісні: родинно-побутові, суспільно-побутові, танкові тощо). Її естетичний спектр – найбагатший: це і радість, піднесення, ліризм, і сум, туга, а також гумор. Наприклад:

Ой чий то кінь стоїть
Що сива гривонька
Сподобалась мені
Сподобалась мені
Тая дівчинонька

Не так та дівчина
Як біле личенько
Подай же дівчино
Подай же гарная
На коня рученьку

Дівчина підійшла
Рученьку подала
Бодай же я була
Бодай же я була
Кохання не знала. («Ой чий то кінь стоїть»).

Фольклорні прозові твори так само орієнтовані на відтворення естетики буття у всіх проявах (казки, історична проза).

Емоційним постає дитячий фольклор – колисанки (пестливість, голубливість, ніжність, лагідність – основні показники цих текстів), забавлянки (емоції грайливості, потіхи).

Наприклад:

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти
А де будем ночувати?
Де хатонька теплесенька,
Де дитина малесенька,
Туди підем ночувати,
І дитину колисати.
Ой на kota та воркота,
На дитину та дрімота,
Котик буде воркотати,
Дитинонька буде спати. («Колискова»),

Куй, куй, чобіток

Куй, куй, чобіток,
Подай молоток,
Не подаси молотка -
Не підкую чобітка.
Молоток золотенький,
Чобіток дорогенький.
Ш-ш-ш. («Забавлянка»),

Коточку, де ти був?

- Коточку, де ти був?
- У коморці.
- Що там робив?
- Молочко пив.
- А мені залишив?

- Забувся.
- Апчхи! Апчхи!
- Апчхи! Апчхи!(«Забавлянка»).

Отже, всі фольклорні уснословесні жанри спрямовані на те, що викликати емоції, почуття, естетичні переживання. Фольклорні тексти засвідчують компресію народномовного, народнопоетичного досвіду конденсації думки (змісту) і почуття (емоцій, волевиявлень, оцінок).

Текстово-образні універсалії як засоби реалізації естетики форми і змісту в народних думах

Мовно-образна система українських народних дум відзначається певними закономірностями, правилами, законами організації епічної оповіді. Структура думових текстів вирізняється наявністю текстово-образних універсалій (формульних конструкцій).

Текстовою (текстово-образною) універсалією є така часто повторювана структурно-змістова словесна єдність різної довжини, що функціонує у тексті як компонент твору в ролі композиційної і стилістичної одиниці і виступає певним еталоном для позначення відповідних реалій дійсності, ставлення до них мовця (мовного колективу як етноспільноти).

Ознаками текстово-образних універсалій вважаємо: повторюваність у тексті (текстах) як окремого різновиду, так і взагалі в певній підсистемі мови; відтворюваність у відносно сталому компонентному складі; семантична цілісність, що зближує їх із загальномовними фразеологізмами. Текстово-образні універсалії відзначаються гнучкістю, пристосованістю до контексту, ритмо-мелодійного ладу, варіативністю, що, на думку К.В. Чисова, є обов'язковою умовою існування стереотипів, у тому числі – і мовних.

К. В. Чисову належить обґрунтування співвіднесеності понять традиція, стереотип і варіативність. « <...> Стереотипи могли ставати стереотипами лише завдяки їх певній властивості (або якості) – пластичності, тобто здатності адаптуватися (функціонувати) в типових, але все-таки змінних ситуаціях. Тому є всі підстави говорити про варіювання самих

стереотипів» [Чистов 1986: 118]. Варіювання означає здійснення вибору можливостей, які перебувають у синонімічних відношеннях. «Словесне варіювання – природний спосіб існування фольклорної традиції. Такою ж мірою є природними словесні елементи-звороти при різних актах виконання. Кожне різнопрочитання неможливо приписувати «особистому почину» виконавця, хоча, зрозуміло, він не виключається. Цей почин найчастіше виражається у варіюванні за рахунок резервів, створених традицією, і рідше – в новаціях у прямому смислі цього слова. І навпаки, варіювання на різних рівнях (і не тільки на рівні тексту) – органічна властивість <...> і один із найважливіших способів накопичення резервів традиції, володіння якої полегшувало виконавцеві відтворення тексту. У основі варіювання, судячи зі всього, була звичайно не слабкість пам'яті, а певне уявлення про правильність (точність) запам'ятовування і відтворення тексту. «Точне» відтворення, до якого прагнули виконавці, не означало дослівного повтору, а допускало певний діапазон коливань (вібрацію словесної тканини тексту), варіативне відтворення того, що, користуючись лінгвістичною термінологією, можна було б назвати «глибинною структурою» (сюжет, композиція, набір і склад мотивів, образи богатирів і т.і.). Характерно, що, виявляючи механізми варіювання (вібрації) текстів, ми разом з тим фіксуємо і його стабілізатори (на рівні тексту – той «середній смисл», семантичну рівнодійну, узагальнену поетичну функцію) [Чистов 1986: 160-161]. Таким чином, варіативність виступає однією із характерних рис текстово-образних універсалій.

До текстово-образних універсалій належать як структури, що характерні для фольклору взагалі (напр., батько-мати, шука-риба, хліб-сіль, срібло-золото, гаразд-добре), так і ті, що представлені лише в думових текстах (наприклад, піший пішаниця, чужа чужаниця, конная конаниця), а також ті, що утворені за принципом фольклорних поетичних засобів, тобто в основі яких – універсальний спосіб поетичного зображення дійсності (напр., фігура паралелізму).

Отже, поєднання повторюваних у тексті двох і більше одиниць мови (об'єднання двох слів у складне слово-іменник, дієслово, прислівник), службової частини мови з іменною, двох

слів з допомогою сполучника (двох іменників, дієслів, прислівників), двох і більше слів з допомогою безсполучникового зв'язку (іменників, дієслів), двох (мінімум) і більше повнозначних слів з допомогою підрядного зв'язку (прикметника та іменника, дієслова та іменника, дієслова і прислівника та ін. комбінації ускладненого типу) дають підстави розглядати такі структури як текстово-образні універсалії. Це переважно мікроодиниці, що репрезентують мінімальні структури, які не піддаються подальшому розчленуванню, тобто компоненти яких не виступають формулами, – це словосполучення, складні слова та прийменниково-іменникові форми.

Таким чином, складне слово, сурядне чи підрядне сполучення слів здатні виступати як текстово-образні універсалії. Для того, щоб зарахувати відзначені структури до вказаного розряду, також необхідно, щоб ці структури або ж належали до фольклоризмів (батько-мати, хліб-сіль, дрібний мак), або ж – відповідно до текстової організації думового епосу – виступали такими об'єднаннями слів, які б визначали 1) стильову лінію аналізованих творів, 2) містили одиниці, які б концентрували ідейно-тематичний та емоційно-образний зміст, тобто мали у своєму складі концепти (концепт виступає невід'ємним складником текстово-образних універсалій усіх різновидів), 3) безпосередньо стосувалися до розгортання сюжету (вказували на «рух» сюжету з допомогою компонентів, що входять до текстової універсалії).

До текстово-образних універсалій думового епосу слід віднести також макроодиниці, які утворені на основі універсального прийому фольклорної поетики, інакше їх можна назвати фігурами, що одночасно кваліфікуються як фігури думки – «вид вираження думки» [Мацько, Сидоренко, Мацько 2003: 452], фігури слів – «свідомо спрямований уклад стилістичних виразів» [Мацько, Сидоренко, Мацько 2003: 452], фігури стилістичні – «звороти і синтаксичні побудови, які, на відміну від тропів, не додають нового змісту, а посилюють естетичний вплив мови» [Мацько, Сидоренко, Мацько 2003: 452]; це так звані конструкції з паралелізмом, а також конструкції з періодом. Названі структури – об'ємні, об'єднують

мікроодиниці – текстові універсалії різних рівнів. Зазначені структури в системі думового епосу виступають як «стилістичний засіб, який збільшує смислову виразність повідомлень, дискурсів і має регулярні моделі реалізації (виділення наше – Т.Б.); засіб утілення найбільш інформативної і творчої форми реалізації значень (смислу) мовця» [Бацевич 2004: 341].

Як одиниця тексту-універсуму, текстово-образна універсалія виступає поняттям вищого порядку, адже обов'язково передбачає:

- характеристику структури,
- врахування компонентного складу,
- з'ясування синтаксичної функції,
- ідейно-тематичну спрямованість та естетичний ідеал,
- наявність певних ознак (стереотипність, регулятивність та ін.).

Текстово-образні універсалії тому й є універсальними, що водночас – як універсальні знаки мовної / мовленнєвої системи здатні виконувати кілька функцій. Відповідно до аспекту аналізу текстово-образних універсалій розглядаємо їх з погляду логіко-граматичного і композиційно-стилістичного.

Логіко-граматичний аспект характеристики текстово-образних універсалій передбачає розгляд останніх як власне будівельного матеріалу, з допомогою якого формуються думові тексти.

Грамаічні текстово-образні універсалії – конструкції, вичленовувані шляхом сегментації із речення (тексту). Такі універсалії становлять мовні (мовленнєві) моделі, тобто утворені за існуючими у даній мові схемами. Специфіка ж їх саме як текстово-образних універсалій пов'язана безпосередньо з семантикою та стилістичними функціями, тобто із обов'язковою здатністю мовного знака мати, окрім плану вираження, план змісту, бути асиметричним, багатоаспектним.

Існування текстово-образних універсалій як конструктивних прийомів організації епічної оповіді зумовлено тим, що ці конструкції потенційно пов'язані із формуванням естетики оповіді, із створенням образності, із забезпеченням емоційністю вислову, із властивістю мовних структур різновекторно максимально употужнювати змістову цілісність

висловлення. Покликання означених одиниць – бути важелями інформаційності, емоційності й комунікативності водночас.

Отже, текстово-образні універсалії в думках – маркери естетичного, зразки творення емоційно-експресивного колориту епічної картини світу.

Розділ 2

ЕСТЕТИКА МОВНО-ОБРАЗНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО ГЕРОЇЧНОГО ЕПОСУ

Різномірні одинці текстової організації думового епосу орієновані на продукування естетичного ефекту, створення естетики змісту та естетики форми у процесі імпровізаційного творення – конкретного виконавського акту в реальних умовах фольклорної комунікації.

Естетичний потенціал словотвірних засобів мови

Естетичний потенціал словотвірних засобів мови – властивість словотвірних одиниць (афіксів, моделей складних слів) продукувати емоційно-експресивну тональність тексту, формувати настроєвість, їх спроможність викликати емоції, почуття, переживання, створювати емоційно забарвлені, художньо-виразові висловлення.

Естетика демінутивних дериватів

Особливу, специфічну групу в українській мові формують суфікси, які вносять у значення слова додатковий відтінок (емоційне забарвлення). Їх називають суфіксами „суб’єктивної оцінки”, або демінутивними та пейоративними афіксами. Це слугує свідченням факту, що мова виконує, крім основної, комунікативної функції, емоційно-експресивну, естетичну.

Проблема вираження демінутивності в мові, демінутивні деривати були предметом наукових студій таких вітчизняних учених, як Р. Аванесов, О. Білих, Н. Бойко, О. Бондар, Т. Вільчинська, О. Востоков, В. Виноградов, І. Демешко, Л. Дідківська, Л. Жаркова, Н. Журавльова, Н. Клименко, І. Ковалик, М. Кравченко, Т. Космеда, Л. Летюча, Л. Родніна, Г. Сагач, А. Семеренко, О. Ситенко, В. Сікорська, Плямовата, В. Покуц, О. Потєбня, О. Тараненко, В. Чернецький, Т. Черторизька, Б. Шарпило, Л. Шутак та ін., також зарубіжних

дослідників – у германістиці С. Карабелашвілі, А. Польцин, у полоністиці та германістиці З. Клімашевська, у русистиці – М. Данієлова, Л. Родіна, Л. Федорова та ін.

Усна народна творчість, зокрема поетична, є плідним ґрунтом, на якому сформувалася ціла система демінутивних афіксів. Наприклад:

Ой у полі криниченька,
Кругом неї травиченька.
Ой там Роман воли пасе,
А дівчина воду несе.
Ой став Роман жартувати,
З відер воду вилити. («Ой у полі криниченька»),

В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила...
Нема того козаченька,
Що я полюбила.

Нема мого миленького, –
Поїхав за Десну;
Сказав: "Рости, дівчинонько,
На другу весну!"

Росла, росла дівчинонька
Та й на порі стала;
Ждала, ждала козаченька,
Та й плакати стала.

Плачте очі, плачте карі,
Така ваша доля:
Полюбила козаченька,
При місяці стоя!

Зелененькі огірочки,
Жовтії квіточки...
Нема мого миленького, –
Плачуть карі очки!

Не я не його полюбила,
Полюбила мати.
Вона ж мене заставляла
Рушнички давати.

Дала один, дала другий,
На третьому стала.
А четвертим білесеньким
Рученьки зв'язала. («В кінці греблі шумлять верби»).

Серед демінутивних похідних в українських народних думках превалюють іменникові форми із суфіксами -оньк-, -еньк-, -очк-, -ечк-, -еньк-, -к-, -ик-, -ок-, -атк-, -ц-, -ус-, -ик- та ін. Наприклад:

шличок на копію іскладай («Федір безродний,
бездольний»),

Да старую матусю ми од себе а й стременами одпихали
("Буря на Чорному морі"),

Стала їх темная нічка обнімати,
То став же старший брат
До середульшого брата словами промовляти («Втеча
трох братів із города Азова, з турецької неволі»),
Хоч я, братця, буду в тонкій суремки жалібненько
іграти
 («Три брати самарські»),

То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати («Буря на Чорному морі»),

Гей, сидить же кобзар на могилі
І люлечку потягає,
І на бандурі грає-виграває,
І голосно жалібно співає («Смерть козака бандуриста»),

«Ой, не згадуй, не згадуй, - крикнув Коваленко,
Бо як про Україну почую, то болить серденько!»
(«Коваленко»).

Засвідчені також прикметникові демінутивні одиниці:

«Іванче Богуславче!
Бодай тебе Господь милосердний на сім світі ізбавив,
Як ти мене, молоденьку, зрадив!» («Іван Богуславець»),

То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно жалібно співає. («Смерть козака бандуриста»),

«Ей, сестро моя рідненька,
Як голубка сивенька!
Не виглядай мене ні з Чорного моря,
Ні з чистого поля («Проводи козака до війська»),

«Соколе мій ясененький,
Братику мій рідненький!
Ти ж далеко літаєш,
Чом ти в мого отця, у матусі у гостях не буваєш?
Соколе мій ясененький,
Братику мій рідненький!
Ти хоть у християнський край полети
І в мого отця, в матусі коло воріт упади
І жалібненько прохвили. («Плач невільників»),

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробують,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не

видають.(«Маруся Богуславка»),

«Братики мої рідненькі, миленькі,
Як голубоньки сивенькі! («Втеча трьох братів із города
Азова, з турецької неволі»),

На шлях Муравський вибігає,
Та тільки трошки своїх братиків рідненьких сліди
забачає.

(«Втеча трьох братів із города Азова, з турецької
неволі»),

прислівникові демінутивні похідні:

В землю християнськую хорошенько провозжала(«Іван
Богуславець»),

Щоб нас отець і мати добре знали,
Вони б до нас приїжджали,
Вони б нас хорошенько поховали
До города Січі швиденько поспішали («Три брати
самарські»),

В городі Січі безпечно себе мали. («Отаман Матяш
старий»),

У неділю барзе рано-пораненьку
Налетіли соколи з чужої далекої сторони.(«Сокіл і
соколя»),

Да ще у неділю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані похажала
Да білі руки ламала... («Самійло Кішка»),

Тогді козаки собі добре дбали,
Сім штук гармат собі арештували,
Ясу воздавали,

На Лиман-ріку іспалили,
К Дніпру-Славути низенько уклоняли... («Самійло
Кішка»),

«Ви, турки-яничари,
Помаленьку ячіте,
Мойого вірного ключника не збудіте!
Самі же добре поміж рядами прохочайте,
Всякого чоловіка осматрятьте,
Бо тепера він підгуляв,
Щоби кому пільги не дав». («Самійло Кішка»).

Демінутивні форми в народних думках засвідчують
прагнення мовців передати емоції експансивної прихильності,
любові і водночас жалощів, суму, страждань, що випали на
долю співвітчизників:

Браття мої рідненькі,
Як соколи ясенькі!
Станьте ви, браття, підождіте («Втеча трьох братів із
города Азова, з турецької неволі»),

То-то же при тій часті два братики рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали. («Буря на Чорному
морі»),

Тільки не горіло два терни дрібненьких,
Два байраки зелененьких,
Бо там подлі їх лежало три брати рідненькі:
То вони постріляні,
Порубані,
На рани смертельнії знемагали ... («Три брати
самарські»),

Високу могилу висипали,
Славу козацькою учинили,
У головоньках червоний прапор постановили,

Із семип'ядних пищалей продзвонили... («Івась Коновченко, Удлівченко»),

пор. в народних історичних піснях:

"А хто ж тобі, мій миленький, постільку постеле?"

"В чистім полі травиця шовкова,

То для мене постелька готова [УНДІП 1990: 121].

Для жанру дум також характерні емоції захоплення, замилювання козаком – героєм, оборонцем нації:

ти, отамане,

Матяшу старенький,

Між козаками не бував;

Отамане Матяш старенький тоє зачуває,

Словами промовляє... («Отаман Матяш старий»).

Воднораз помітна естетизація особистості народного героя, прихильне, співчутливе ставлення до нього як мужнього захисника Батьківщини:

А як козаки йдуть Дніпром-Славутою —

Ой то ти об'явся

Да шличок на копію іскладай,

Ой да сам низенько укланяй

Наперед Господу Богу

І батькові кошовому,

Отаману військовому,

І всьому товариству кривному, сердечному. («Федор безродний, бездольний»).

Аналогічний емоційний фон спостерігаємо в народних історичних піснях:

тілом білесеньким

Орлів годувати [УНДІП 1990: 158],

як спіймали Іваниченка,

Як спіймали одинчика [УНДІП 1990: 147].

У думах (так само і в історичних піснях) опоетизовуються *головонька (головка), серденько, руки (рученьки), ніжки* козака.

Лексеми із зменшено-пестливими афіксами в народних думах як творах про подвиги козаків — захисників рідної землі і мужніх воїнів, — є своєрідним національно-ментальним фактом поетичної натури етномовців, виразником рис характеру українців (мрійливості, душевності, співчутливості, лагідності):

Брате мій рідненький,
Як соколе ясененький! ("Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі"),

То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали за білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати,
На край веселий,
Между мир хрещений,
У города християнської,
Та до отця, до матки в гості прибувати. ("Буря на Чорному морі").

Навіть негативні явища в думах (як і в історичних піснях, також у всій українській народнопоетичній творчості) означені з допомогою зменшено-пестливих суфіксів):

Ой то тож-то то він на чердак ісходжає,
Да сам-то теє добре зачуває,
Да на свої слуги, турки-яниченьки, зозла гукає:
«Гей, гей, кажу, кажу я вам, турки-яниченьки,
Ой добре ж ви дбайте, барзо гадайте,
По три пучки тернини, по чотири червоної тавологи у
руку набирайте, гей, гей!»
До тож-то то тії слуги турки-яниченьки,
Добре дбали, барзо гадали,
По три пучки тернини, по чотири червоної тавологи
у руку набирали, гей!

Із ряду до ряду заходили,
По тричі в однім місті бідного невольника
затинали... («Невольники на каторзі»),

Чи не ті ж мене стрілки-яничарки постріляли, що і вас?
(«Три брати самарські»),

Під кальницькою обителлю
Богун стояв,
Із турками-пашами,
Крулевськими ляхами,
Камлицькими князями
Богун воював!
Силу він ляхів-турків стріляв
І шабельками рубав,
На аркан забирав,
В річку Буг їх утопляв. («Іван Богун»),

Де козаки кіньми грають,
Шабельками повертають [УНДІП 1990: 120].

Демінутивні одиниці володіють здатністю передавати почуття безмежної туги, журби, розпуки, душевного надриву, спричинені смертю (загибеллю) героя. В українському думовому епосі демінутивні елементи виступають тими засобами, що формують емоційно-чуттєвий континуум тексту, наскрізно етнізований завдяки означеним засобам:

У неділю барзо рано-порану, зорями пораненьку
Сива зозуля налітала,
На могилі сідала,
Жалібненько закувала («Смерть козака на Кодині-
долині»),
сестра найменшая видала,
То в неділю б рано-раненько уставала,
Жалібненько оплакала,
Так як би зозуля окувала. («Смерть козака на Кодині-
долині»).

пор. в народних історичних піснях:

Не дуже його постріляно:

Головонька начетверо,

А серденько нашестеро,

А ножечки на гишечки [УНДП 1990: 119].

У результаті виникає пісня-плач, пісня-голосіння, пісня-жалощі і постає картина суворої історичної дійсності минулого.

Отже, демінутивні деривати в українських народних думках безпосередньо пов'язані з естетикою форми та змісту означених творів. Їх емоційно-експресивний потенціал мотивований ментальністю мовноносіїв народної культури.

Естетика складних слів

Складні слова в українських народних думках в образно-структурному плані розглядаємо як текстові універсальні формули (текстово-образні універсалії). Відповідно виділяємо субстантивні текстово-образні універсалії і вербальні текстово-образні універсалії як естетичні мікрообрази думового епосу.

Естетика складних слів – субстантивних конструкцій

Ознакою естетичної організації думового епосу (як і мови фольклору взагалі) постають субстантивні текстово-образні конструкції.

Субстантивні текстово-образні універсалії структурно представлені складними іменниками. Треба підкреслити, що наявність композитів у народнопоетичних творах учені кваліфікують як їх стильову рису [Єрмоленко 1987: 65; Коваль 1978: 157, 159-160; Пономарів 2000: 141-142; Журавльова 1984: 36]. Взагалі ж, словоскладання виступає одним із найпродуктивніших видів словотворення в українській, російській та інших слов'янських мовах [Доценко 1961: 20-21; Самійленко 1961; Газизова 1981; Клименко 1984; Городенська 1988; Азарова 2000; Селиванова 1992, 2000; Мойсієнко 2004 та ін.].

Характерною ознакою субстантивних текстово-образних універсалій є те, що вони можуть бути розглянуті як одиниці синтаксичного, лексико-семантичного, словотвірного, морфологічного рівнів.

Те, наскільки органічними складниками є зазначені одиниці у структурі текстів фольклорного стилю, засвідчено у здатності їх виконувати різноманітні синтаксичні функції безпосередньо у реченні, виступати у ролі суб'єкта, об'єкта дії тощо. Наприклад, у функції підмета:

Будуть мене вовки-сіроманці зустрічати. [Д 1969: 146]

Орли-чорнокрыльці налітали... [УНД 1972: 160];

Тоді вовці-сірохманці находжали

І орли-чорнокрыльці налітали. [УНД 1972: 161];

Кайдани-залізо ноги повривало [УНД 1972: 108].

У функції присудка:

Два брата конная-конониця,

А третій пішая-пішениця [УНД 1972: 167].

У функції обставини:

Іще ти мене не піймав,

Да уже в Килим-город запродав [УНД 1972: 74];

Та на Савор-могили ісходжає [УНД 1972: 186].

У функції додатка:

Од города Козлова забігайте,

Турків-яничар впень рубайте [Д 1959: 45];

Тепер дев'ятий день минув,

Як хліб-сіль їв [УНД 1972: 161];

Яку ми будем отцю – матері правду казати [УНД 1972: 189];

Якби я їх тіло находив,

Не дав би я птиці-звіру на поталу [УНД 1972: 171];

Отця-матку штить і поважати [УНД 2009: 782];

Стали брата-піхотинця питати [УНД 1972: 190].

Субстантивні універсалії думового епосу засвідчені і у функції ускладнювальних компонентів, зокрема звертань:

«Гей, корчмо, корчмо-княгине!»

[УНДІП 1955: 22; Д 1959: 141];

Савір-могило, будь ти мені рідна мати. [УНД 1972: 171];

«Орле-брате, чи не бачив ти мого соколяти...»

[УНД 1972: 114];

«Соколе-брате, твого соколяти
Ні сильні дощі не затопили...» [УНД 1972: 114];
відокремлених прикладок:
Да на свої слуги, турки-яниченьки, зозла гукає...
[УНД 1972: 108];
Ой то менший брат, піші-піхотинець,
За кінними братами уганяє [УНД 1972: 191];
Меншого брата, пішого-піхотинця, обжидати
[УНД 1972: 189].

У творенні субстантивних текстово-образних універсалій беруть участь іменники, що позначають власні назви (одиночні найменування): а) теоніми (Господь, Творець, Бог): За атамана Матяша Господа-Бога прохали [УНД 1972: 80], Ой та все Всевишняго Господа-Творця прохала [УНД 1972: 366]; б) топоніми (Дніпро, Черкень, Киля): О тоді-то на Черкень-долину прибували [УНД 1972: 250], К Дніпру-Слауті низенько уклоняли [УНД 1972: 147], Сів він на Осакул-могили спочивати [УНД 1972: 189], переплив я Дунай-річку [Д 1969: 61], на Вислі-річці лід обломив [УНД 1972: 289] та загальні: І) неістоти а) просторові найменування (город, долина, могила, степ): До города-царя в полон не забрали [Д 1969: 135; УНД 1972: 258], Оце ж тобі шлях-дорога широка і довга [УНД 1972: 367]; б) назви речовин, матеріалу (залізо, мед, вино, срібло): Царигород-город, на сребло-золото багатий [УНД 1972: 117], Сребла-злата по достатках набирали [УНД 1972: 258], Кайдани-залізо ноги повривало [Д 1969: 54; УНД 1972: 108; УНД 2009: 126], Залізо-кайдани но пообривало [УНД 2009: 129], А козак сидить у корчмі та мед-вино кружає [УНД 1972: 309], Хліба-солі його вживати [УНД 1972: 291]; в) назви зброї (меч, пицаль): город Козлов огнем-мечем воювати [Д 1969: 70], Городь Козловь огнемь-мечемь воевати [УНД 1972: 120]; г) назви частин тіла людини (руки, ноги): з правої руки пальця-мізниця урубайте [Д 1969: 125], То наші руки-ноги не гуляли [Г 1927: 116], та ручками-пучками хліб-сіль дробляла [УНД 1972: 366]; г) назви одягу (шапки, приполи): Шапками-приполами землю носили [УНД 1972: 296]; д) абстрактні номени (мука, кара, щастя, доля): Слави-лицарства козацькому війську доставати [Д 1969: 147; УНД 1972: 291], Та й повезли ж у Варшаву / Павлюка

і Сулиму / Та й на тяжку муку-кару [УНД 1972: 260], Бодай же ви щастя-долі не мали [УНД 1972: 361]; е) назви будівель та їх частин (сіни, хата): Буду тобі при старості літях сіни-хату вимітати [УНД 1972: 359]; II) істоти: а) назви осіб (за родинними стосунками, за національною належністю, соціальним станом, за особистісними стосунками, родом занять та ін. (батько, отець, мати, ненька, брат, товариш, друг, турок, лях, пан та ін.): та на свої слуги, турки-яниченьки, зозла гукає [УНД 1972: 108], Слухайте, панове-молодці [УНД 1972: 308], То козачка-неборачка до його приходжає [УНД 1972: 307], Бодай тебе, козаچه-сіромахо, побило в чистому полі [УНД 1972: 307], стали їх турки-недовірки доганяти [Д 1969: 61], чи ляхів-ворогів киями покладаєте, чи татар-бусурман... в плін завертаєте? [Д 1969: 146], Да отакую ж ми будем батьку-матері правду казати [УНД 1972: 221], А нумо барзо до отця-матері поїжджати [УНД 1972: 220], Не будем ми отцеві-матері правди казати [УНД 1972: 218]; б) найменування тварин (звір, птиця, щука, риба): Звіру-птиці на поталу не оддайте [УНД 1972: 220].

Компоненти субстантивної текстово-образної універсалії представлені одиницями, що мають однаковий рід: моделі імен. чол. р. + імен. чол. р. (брат-товариш), імен. жініч. р. + імен. жініч. р. (печаль-туга [УНД 1972: 333]), імен. сер. р. + імен. сер. р. (срібло-злото [УНД 1972: 100]) і різний рід: моделі імен. чол. р. + імен. жініч. р. (отець-мати [УНД 1972: 162; УНД 2009: 781]); імен. чол. р. + імен. сер. р. (мед-вино [УНД 1972: 309]); імен. сер. р. + імен. жініч. р. (щастя-доля [УНД 1972: 127]); однакове число – однину (мед-вино [УНД 1972: 309]), множину (грунти-маєтки [УНД 1972: 104]) і різне число (кайдани-залізо [УНД 1972: 103]).

Залежно від семантики і функції компонентів, субстантивні текстово-образні універсалії поділяємо на такі підгрупи:

1. Універсалії, які складаються із слів-синонімів, що позначають одне і те ж поняття: висота-гора [УНД 1972: 115], Бог-Творець [Д 1959: 153], Господь-Творець [УНД 1972: 366], Господь-Бог [УНД 1972: 80], горе-біда [УНД 1972: 265, 273], Дніпро-Славута [УНДІП 1955: 35; УНД 1972: 86 (3), 147], доля-щастя [УНД 1972: 162, 230], мука-кара [УНД 1972: 260], поміч-порятунок

[УНД 1972: 187], путь-дорога [УНДІП 1955: 64; УНД 1972: 192, 195, 270, 274], стежки-доріжки [УНД 1972: 282], час-пора [УНД 1972: 305], час-врем'я [УНД 1972: 217], шлях-дорога [Д 1969: 262; УНД 1972: 367].

2. Універсалії, компоненти яких співвідносяться один з одним як родові і видові (це слова типу «означуване + означення (прикладка)»): Тендрів-острів [Д 1969: 87], Буг-ріка [УНД 1972: 284], Висла-річка [УНД 1972: 289 (2)], Гайман-долина [УНД 1972: 250], Кефа-город [УНД 1972: 141], Килим-город [УНД 1972: 72, 73 (4), 74 (2)], Килия-город [УНД 1972: 72, 73], лебідь-птиця [УНД 1972: 261], Лиман-ріка [Д 1969: 87; УНД 1972: 147], Мурав-степи [УНД 1972: 174, 175], луг-Базалуг [УНДІП 1955: 36], Озов-город [УНД 1972: 177], оріх-дерево [УНД 1972: 116], Савур-могила [Д 1969: 104, 107, 112, 113, 120], Осаур-могила [ДГ 1927: 122; УНД 1972: 160 (2), 189 (2)], Савір-могила [УНД 1972: 171 (4)], Осаур-могила [УНД 1972: 162], Савор-могила [Г 1927: 120; УНД 1972: 156 (2), 160 (2), 162, 164, 167 (3), 169 (3), 171 (4) та ін.], палец-мизинець [УНД 1972: 386 (2)], Пирятин-город [УНД 1972: 387], шука-риба [УНД 1972: 317], Царигород-город [УНД 1972: 117 (2)], Черкень-долина [УНД 1972: 224 (2), 225, 226, 231, 232 (2), 233, 244, 245 (2), 246, 247 (2), 250, 252 (5), 253 (3), 254, 255 (4)], Черкес-долина [УНД 1972: 243, 244, 245, 255 (2), 256, 257]. На подібні парні структури в народній поезії свого часу звернув увагу О.О.Потебня: «Поєднання зразків: «річка Дунай», «Дунай-ріка», «Птиця-орел», «орел-птиця», <...> причому перше – загальне, родове, друге – часткове (загальне або власне) <...>» [Потебня 1968: 132].

3. Універсалії, компоненти яких називають різні, але близькі явища (це так звані парні зближення сумарного характеру). Загальна семантика універсалії виводиться як похідна від двох компонентів. Формули такого типу О. О. Потебня іменує «двандва»: «В усній словесності, а подекуди у просторіччі досить частотні не складення, як вище, а зближення граматично самостійних слів, які вказують, треба думати, на те, що колись і наші мови широко використовували прийом узагальнення, подібно до китайської: а) зразок батько-мати (= батьки) <...>, хліб-сіль а potiori = людська їжа, «рід-плем'я» – взагалі батьки <...>. Це сполуки не важко розрізнявальних синонімів, як рать-

сила <...>, а слів, відмінних за значенням, тому що рід – ближчі, плем'я – дальші родичі <...>. Це не атрибутивні сполуки, як трава-ковила, ворон-птах <...>, а сполуки рівнозначних <...>« [Потебня 1968: 415-416]. До зазначеного різновиду текстово-образних універсалій відносимо такі структури: батько-мати [УНД 1972: 196, 199, 200 (2), 221 (2)]; ґрунти-маєтки [УНД 1972: 104, 129]; ґрунти-худоба [Д 1969: 107; УНД 1972: 162, 212], дуки-срібляники [УНД 1972: 303 (2), 304 (2), 305]; звір-птиця [Д 1969: 118, 121; УНД 1972: 87, 91, 158, 160, 163, 171, 173, 175, 176, 183, 184, 186, 217, 218, 220, 317, 320, 324], птиця-звір [Г 1927: 116, 117; УНД 1972: 163, 171, 184, 186]; кайдани-залізо [УНД 1972: 103, 108]; мед-вино [УНД 1972: 309], мед-горілка [УНД 1972: 404]; отець-мати [УНДІП 1955: 65; Г 1927: 83; Д 1969: 106, 107, 134; УНД 1972: 405 (2), 406, 407 (2), 409 (2), 411; УНД 2009: 787]; отець-матінка [УНД 1972: 214], отець-матка [УНД 1972: 407; УНД 2009: 782]; отець-матушка [УНД 1972: 181 (3)]; отець-ненька [Д 1969: 141; УНД 1972: 99, 103 (2), 162 (2), 167 (2), 169, 171 (3), 181 (3), 189, 213, 217, 264, 268, 272, 298, 300 (2)]; руки-ноги [УНД 1972: 184], ріки-озера [УНД 1972: 330 (2)]; шапки-приполи [УНД 1972: 296]; статки-маєтки [УНД 1972: 101, 127]; статки-монетки [УНД 1972: 102]; сребро-золото [Д 1969: 58], срібло-злато [УНД 1972: 102, 106, 120, 148, 258; УНД 2009: 128]; сребро-злато [УНДІП 1955: 55; УНД 1972: 101, 102, 120, 148, 258]; хліб-сіль [Д 1969: 98, 106, 107, 131; УНД 1972: 93, 188, 207, 221, 230, 249, 254, 264, 265, 266, 269 (2), 270, 272, 273 (2) та ін.; УНДІП 1990: 63].

4. Текстово-образні субстантивні універсалії, один із компонентів яких у відношенні до другого виконує атрибутивну функцію: мати-земля [УНД 1972: 215]; земля-неволя [УНД 1972: 188]; огонь-меч [УНДІП 1955: 55; УНД 1972: 120]; козак-сіромаха [УНД 1972: 307], сонце-мати [Д 1969: 52].

5. Текстово-образні субстантивні універсалії, один з компонентів яких називає частину від цілого: сіни-хата [Д 1959: 156; Д 1969: 263] (сіни як частина будівлі), город-улиця (вулиця як дрібніша одиниця територіального поділу в місті), ручки-пучки (пучки – верхня частина пальців).

У цілому ж субстантивні текстово-образні універсалії, які представлені складними словами, розглядаємо як структури, що

утворені лексико-синтаксичним способом – «способом зрощення або зближення різновидних словосполучень, тобто лексикалізації їх у процесі тривалого вживання для означення якогось поняття, предмета, явища» [Доценко 1961: 26].

Прикладковий характер текстово-образних універсалій відіграє важливу роль для образного найменування героїв у думовому епосі, їх естетизації, пор.: козак-сіромаха [УНД 1972: 308], козак-летяга [УНД 1972: 299]: «Народнопісенна образна мова актуалізує динамічну ознаку у формі іменникової прикладки, збільшуючи таким чином вагу складних парних утворень.» [Єрмоленко 1987: 66]. Ці народнопоетичні універсалії-прикладки, уживані в думах, покликані загострити увагу на певній ознаці і разом з тим викликати відповідні почуття: зокрема структура козак-сіромаха завдяки додатковій (другій) назві якнайточніше вказує на соціальний стан ліричного героя: сірома «незаможна людина; бідак, нещасна людина» [СУМ IX: 231] і одночасно містить у собі сему «співчуття, вболівання за долю героя». Так, функціонуючи в думі «Козацьке життя», цей складний іменник виступає загальним номінантом головного ліричного героя і містить його оцінну характеристику, відбиваючи певною мірою і узагальнену картину тогочасного буття: соціального стану не однієї окремо взятої особи, а цілого класу.

В українській народній поезії взагалі, а в думах зокрема часто вживаною виступає прикладка молодець: молодець – від молодий, отже, – за народними уявленнями, – ставна, здорова людина міцного складу. Саме таким епітетом характеризувалися козаки, що були втіленням сили, могутності, краси, мужності: відповідно виникли текстові універсалії друзі-молодці [УНД 1972: 266], панове-молодці [УНД 1972: 82] та ін. Наприклад: «Ей, козаки, діти, друзі-молодці!», «Ой тоді ж то козаки, друзі-молодці, добре дбали», «Гей, друзі-молодці, браття, козаки-запорожці!»

Як суто думовий кваліфікуємо складний іменник дуки-срібляники, що вживається для найменування багатих осіб, дука – «князь, знатний господинь, богачь» [Грінченко 1907 I: 451] (показово, що значення слова дука Б.Грінченко ілюструє

прикладом із думи), срібляник – «богачь» [Грінченко 1907 IV: 193].

Окрему групу становлять текстово-образні універсалії – образні назви – прикладки, що стосуються тварин, звірів, птахів: орли-чорнокрильці [Д 1969: 142, 145; УНД 1972: 161; УНДП 1990: 61], вовки-сіроманці [УНДП 1955: 38; Д 1969: 104, 105, 113, 114, 145, 146; УНД 1972: 161; УНДП 1990: 62]. Ці фольклорні образи дуже поширені в думах, особливо при змалюванні трагічних подій, як-от: смерть, загибель козака. Орел – окрім того позитивного змісту, що властивий цій лексемі, водночас має і негативний відтінок (орел – хижий птах), вовк завжди виступає атрибутом біди, лиха, – смерті [УНД 1972: 99]. Проте образи вовка-сіроманця і орла-чорнокрильця сприймаються без негативних емоційних відтінків. За контекстом вони – тільки провісники смерті, а не ті, що безпосередньо спричиняють її. Наприклад: «Братіки-орлики, гості мої ні любі, ні милі, / Дайте душі з тілом розстатися, / Тогда будете на чорний чуб наступати, / Очі з лоба вибирати» [УНД 1972: 217]. Ставлення наших предків до птахів, належне осмислення їх участі в долі людини досить чітко виявляється вже в тому, як вони іменуються: братіки; при цьому словотворчі афікси відіграють важливу роль у створенні відповідних смислів: так, демінутивний суфікс увиразнює семантику цього іменника емоційним відтінком глибокого душевного болю, безвиході, розпачу тощо.

У 11-томному Словнику української мови лексема чорнокрилець з приміткою поет. фіксується із значенням «чорнокрилий птах» (ілюструється прикладом із думи (як компонент складного слова) та як самостійна структура (приклад з твору М.Стельмаха) [СУМ XI: 377], сизокрилець подається з приміткою нар.-поет. «птах із сизими крилами (здебільшого про голубів, орлів) (ілюструється прикладом із думи) [СУМ IX: 162], сіроманець кваліфікується так: «уживається як сталий епітет вовка, часто у прикладці вовк-сіроманець» [СУМ IX: 231] – без вказівки на народнопоетичне джерело.

Условнику за ред. Б. Д. Грінченка зафіксовано лексеми сизоперець «з сизим пір'ям» [Грінченко 1909 IV: 118]

(ілюстровано прикладом із думи як компонент складного слова орли-сизоперці), сіроманець «епітет вовка: сірий» [Грінченко 1909 IV: 128] (ілюстровано прикладом із думи у функції компонента складного слова вовки-сіроманці), сірохманець «сіроманець» [Грінченко 1909 IV: 128] (ілюстровано прикладом із думи як компонент складного слова вовки-сірохманці), але не подає лексеми сизокрилець, хоча лексеми сизокрил, сизокрилий, сизокриленький засвідчені у цьому джерелі також. Якщо в окремих випадках і зазначається, що джерелом виникнення вищезгаданих лексем є народна творчість, то не уточнюється, якого саме жанру, а це, вважаємо, суттєво, бо саме в думках з'явилися розглядувані нами структури.

Компоненти текстово-образних універсалій орли-чорнокрильці, орли-сизоперці своєрідні тим, що перший із них у думках функціонує і поза складним словом (орел), а другий – ні, він виявляється «прив'язаним» до першого, тобто є елементом певного складного слова (орли-чорнокрильці, орли-сизоперці). Компоненти структури вовки-сіроманці також характеризуються неоднаковою самостійністю щодо «вільного» функціонування: перший – незалежний, засвідчений і поза складним словом, другий – «прив'язаний» до першого, без нього не зафіксований; у цілому ж ці два компоненти представляють неподільну структуру.

Фольклорними за походженням кваліфікуємо зближення родових і видових назв, де видова назва конкретизує значення: лебідь-птиця [УНД 1972, 261], щука-риба [УНД 1972: 114], клен-дерево [УНДП 1955: 63], оріх-дерево [УНД 1972: 114], звір-птиця [УНД 1972: 317]. Такі зближення, що в основному ґрунтуються на поєднанні понять із світу живої природи (істот), тим показові, що також здатні набувати певного художнього узагальнення, тяжіючи водночас до символічності. Напр., у випадку: «Ой, як-то трудно звіру-птиці / Без поля, без дуброви, / То так трудно щуці-рибі на суходолі. / Ох, як-то трудно з сирієї землі / Важкий камінь зняти, / То так трудно на чужині без отця, без матки помирати...» [УНД 1972: 317] – фольклоризми щука-риба, звір-птиця уособлюють, з одного боку, певний простір – водний і земний, що є їх єдино визначеною умовою існування, з другого боку, ці лексеми включаються у більш складні зв'язки,

цим самим викликають до себе подвійну увагу: як одиниці мікро- та макроконтексту. З їх допомогою витворюються типові формули пісенного паралелізму, що будуються на зіставленні характеристики психічного стану людини з символічними картинами природи. Специфіка побудови подібних порівнянь така: спочатку подаються предмети природи, потім вони зіставляються, порівнюються з настроями, почуттями, переживаннями людини, в кінцевому результаті це зумовлює відтворення в усій повноті настроїв, почуттів, переживань людини та сили їх вияву.

Особливістю мовної організації дум як творів фольклорних є функціонування в них складних топонімів (ойконімів, гідронімів), де власні назви виступають своєрідними прикладками при словах із просторовою семантикою город, місто, лиман, ріка, море, долина, могила та ін., напр.: Черкень-долина [УНД 1972: 224], Осавур-могила [УНД 1972: 189], Мурав-степи [УНД 1972: 174], Озов-город [УНД 1972: 177], Килим-город [УНД 1972: 72], Дунай-скирло [УНД 1972: 404], Лиман-ріка [УНД 1972: 147], Ташлик-ріка [УНД 1972: 294], Висла-річка [УНД 1972: 289], Буг-річка [УНД 1972: 284], Тендрів-острів [УНД 1972: 147]. Подібні складні назви – текстово-образні універсалії – тим показові, що побудовані способом інверсійного (зворотного) порядку розташування компонентів: власна назва, що виноситься на перше місце, потрапляє в центр уваги: таким чином підкреслюється суспільно-історичне значення того чи іншого географічного об'єкта, наголошується на вагомості подій, що пов'язані з місцем, позначуваним тим чи іншим топонімом. Окрім того, інверсійний порядок як певне порушення граматичних норм передбачає певну стилістичну мету: в аналізованому випадку – це опoетизування (з урахуванням різних ідейно-змістових моментів) місця зображуваних подій, підкреслення значущості цього місця (шляхом висунення на перший план топоніма) тощо; звичайно, не можна не зважати і на ритм, що також почасти вимагає відповідного словорозташування.

При цьому фіксуємо такий факт: власні найменування зовсім не засвідчені у фольклорі, зокрема і в думках, без загальних найменувань, тобто родова і видова назва настільки злилися, що

стали нероздільним фактом номінації: Черкень-долина, Черкес-долина, Осагур-могила, Савур-могила, Мурав-стеги.

Проаналізовані субстантивні текстово-образні універсалії думового епосу – прикладки – виступають переконливим доказом істинності висновків, зроблених В. С. Ващенком, що «прикладка – одне з найбільш характерних і виразних явищ фольклорної мови. Звідси вона запозичена й поширилась і в літературних зразках. Про роль прикладки у фольклорі вже свідчить хоч би те, що майже для кожного фольклорного жанру виробились свої прикладки, саме йому властиві (казкові, думні тощо)» [Ващенко 1958: 186-187].

У думках, крім типових фольклорних формул батькомати, шука-риба, виділяємо okazіональні прикладкові утворення (пор.: С. Я. Єрмоленко вказує на пісенні okazіоналізми [Єрмоленко 1987: 65]), думові okazіоналізми – поодинокі складні субстантивні формули, утворені за відповідним зразком: вода-погода [УНД 1972: 160, 205], корчма-княгиня [УНД 1972: 309], пили-тумани [УНД 1972: 157], поріг-вода [УНД 1972: 259], чоло-мед [УНД 1972: 304], стрілки-калінівки [Д 1969: 50], а також згадувані вже з першим компонентом – прикметником: пішая-пішаниця [УНД 1972: 167]. Okazіональні складні слова, як відзначала С.Я. Єрмоленко, є – органічним складником цієї системи з її орієнтацією на формульність, на семантичні повтори [Єрмоленко 1987: 66].

Як уже наголошувалося, думи засвідчують використання субстантивних текстово-образних універсалій, у яких одним із компонентів є прикметник: конная-кононица [УНД 1972: 167], піша-пішаниця [Д 1969: 117, 118, 119, 120; УНД 1972: 178], піший-піхотинець [УНДП 1955: 63; УНД 1972: 182], чужая-чужинина [УНДП 1955: 217; УНД 1972: 367], піший-пішениця [УНД 1972: 166, 167, 177], чужа-чужина [УНД 1972: 359]. Особливістю цих складних утворень є ще й те, що вони виступають редулькованими одиницями. Відповідно повтор кореневої частини як основної, стрижневої в слові, такої, що передає лексичне значення і «є носієм семантики споріднених слів, спадковості в них його форми і значення» [Коваль 1978: 89], зумовлює загострення уваги на певній деталі – ознаці, таким чином спричиняючи конденсацію почуттів, – здебільшого

негативних. Так, коли зазначається, що двоє братів кінних, а третій – піша-пішаниця чи піший-піхотинець, то в такий спосіб підкреслюється особливо складне становище, в яке потрапив і в якому перебуває герой, адже козак обов'язково повинен мати коня – тобто основний засіб пересування за тодішніх умов, інакше ситуація розцінюється як надзвичайно складна і більше того – безвихідна, трагічна. Пор., наприклад, прокляття, яке посиляє дружина чоловікові – козакові, що «у військо ходив»: «Бодай тебе, козаче-сіромахо, побило в чистому полі / Три недолі: / перша недоля – щоб під тобою добрий кінь пристав...» [УНД 1972: 307-308].

Графічне оформлення подібних словосполучень у складне слово (з допомогою дефіса), мабуть, не випадкове, однак важкопоясненне: думи як твори фольклорного вжитку записувалися безпосередньо з вуст виконавців; складно визначити, що вплинуло на те, що упорядник збірки «Украинские народные думы» (М., 1972) Б. П. Кирдан (звичайно, на основі етнографічних записів дум П. О. Куліша, П. Г. Житецького, А.Метлинського та ін., а також, без сумніву, на основі прослуханих дум у виконанні кобзарів) передав подібні структури як складні слова. Певне, в живому виконанні (тобто під час співу) ці структури за смыслом та інтонаційно тяжіли і оформлялися саме як складні слова. У думках разом з тим натрапляємо на атрибутивні структури типу сирая сириця, що оформлені словосполученням, а не складним словом. Підставою для об'єднання в одне складне слово і, відповідно в одне складне поняття, може бути і та обставина, що самі по собі відсутні прикметники конная, пішая (як своєрідні нестягнені форми відносних прикметників, що виникли за аналогією до нестягнених якісних прикметників), також іменник коннаниця (їх навіть не фіксує словник за ред. Б. Д. Грінченка), проте іменники пішаниця, піхотинець, чужанина, чужаниця, чужениця подані у «Словнику української мови» за ред. Б.Д. Грінченка, що й потребує окремої уваги.

Так, «Словник української мови» за ред. Б. Д. Грінченка містить подані вище лексеми із значеннями: пішаниця «піша людина» (ілюструється лише прикладом із думи), піхотинець «пішоходець» (ілюструється лише прикладом із думи)

[Грінченко 1909 III: 189]; чужанина «чужак, не родич» (ілюструється лише прикладом із думи), чужаниця «уживається переважно з епітетом чужа. Чужа людина, чужі люди», чужениця «чужаниця» [Грінченко 1909 IV: 476].

11-томний СУМ фіксує лише лексеми пішаниця «діал. піша людина», піший-пішаниця «нар.-поет. людина, що йде пішки» [СУМ VI: 552], піший «який йде пішки»; у значенні ім. піший «людина, яка йде пішки»; «без коня, коней», «той, хто не має коня, коней» [СУМ VI: 552-553]; піхотинець «той, хто служить у піхоті» [СУМ VI: 551] (значення, з яким фіксує цю лексему Б.Д. Грінченко, – «пішоходець»); чужаниця «перев. у спол. чужа чужаниця, розм. Чужа людина; чужак» [СУМ XI: 377], лексеми чужанина, чужениця у СУМ відсутні.

Вважаємо (з урахуванням даних лексикографічних джерел), що лексеми пішаниця, чужанина тощо власне думового творення, тобто думові okazіоналізми. Показово, що зазначені номени не вживалися самі по собі: вони або виступали членами прикладкової структури (тобто у функції узгодженого означення) – для називання-уточнення (з означальною метою) осіб: Чи не прибуде к нам брат наш менший / Піший-піхотинець [УНД 1972: 207]; Верхове дерево ламає, / А найменшому брату, / Пішому-піхотинцю, / На прикмету покидає [УНД 1972: 198], або взаємодіяли з іншими одиницями мовного оточення, які сприяли точнішому розумінню їх змісту.

І у «Словнику української мови» за ред. Б. Д. Грінченка, і в 11-томному СУМ відсутні лексеми конная, конониця, конаниця, в основі яких – лексема кінь. Появу в думках зазначених одиниць, а також і тавтологізованого складного слова конная-коннаниця на позначення особи, яка має коня і пересувається на коні, розглядаємо як факт поетичний, okazіональний, тобто як власне думовий витвір. Незафіксованість вказаних лексем у лексикографічних джерелах, насамперед – у Словнику за ред. Б. Д. Грінченка, розцінюємо, поділяючи думку А. К. Мойсієнка, «як факт незакріпленості ономасіологічного мотиву за конкретним денотатом» [Мойсієнко 2004: 48]. При цьому підтверджується думка, що «іменник-деад'ектив як номінант набуває

денотативної співвіднесеності в контекстах» [Мойсієнко 2004: 49], пор:

А із города Азова втікали три братіки рідненькі,

Голубчики сивенькі,

Товариші же сердешні.

Два брати конная-конониця,

А третій пішая-пішениця,

Як у полі одна одиниця [УНД 1972: 167].

– зображення втечі, актуалізація у контексті поняття «піший» (в оказіоналізмі пішая-пішениця на позначення особи, яка іде пішки, яка не має коня) робить цілком зрозумілим поетичний новотвір конная-конониця, співвідносячи його з денотатом кінь.

Очевидно, що безпосередньо під час співу подібні структури сприймалися як складні слова, а не як словосполучення, чому, звичайно, сприяло їх інтонаційне оформлення.

Такі приклади слововживання є свідченням того, настільки тісно кожна одиниця структурної організації тексту пов'язана з усім ходом зображуваних подій, адже «кожне опорне слово чи словосполучення із внутрішньооформленим значенням – це смислова віха, на основі якої відбувається актуалізація того фрагменту знань, який необхідний для розуміння контексту» [Голянич 1997: 85].

Думи, продовжуючи традицію фольклорного слововживання, засвідчують використання складних іменників, - текстово-образних універсалій, специфікою яких є те, що вони рівноправні, незалежні одне від одного настільки, що, створюючи єдине структурно-семантичне ціле, дають назву третьому поняттю – коли «обидва поняття складаються на одно узагальнене» [Курило 2004: 206]: отець-мати – батьки; хліб-сіль – їжа; срібло-золото, дуки-срібляники, статки-маєтки – багатство, достаток; щастя-доля – успіх у житті, талан; руки-ноги – частини тіла людини; ріки-озера – водойми, водний простір; шапки-приполи – одяг; огонь-меч, пищаль-ружжє – зброя. Незалежність цих складних іменників все ж не виключає їх семантичного зближення, що й зумовлює об'єднання названих одиниць в ціліснооформлену, структурно-семантичну єдність. Завдяки цьому у фольклорних текстах досягається

створення максимально згущеної думки з використанням мінімальної кількості одиниць. Напр.: ... Як та бідна вдова / а в своєму домі гомоніла. / Ой та ручками-пучками / А хліб-сіль роздробляла; / Та все синів годувала... [УНД 1972: 372]. Хліб-сіль тут – поетичне узагальнення одвічних атрибутів національного харчування і водночас характеристика соціального стану незаможних верств населення (своєрідне підкреслення бідності, злиденного становища тощо).

Незважаючи на певну сталість образно-змістового сприйняття та осмислення подібних одиниць, все ж відзначаємо певну їх багатозначність, що виявляється на тлі контексту. Окрім вище наведеного значення, властивого складному слову хліб-сіль, можна навести й інше – «частування, гостинність, доброзичливість»: Убого чоловіка ніхто й не знає, / Мов би в його в дворі не бували, / Хліба-солі не їдали [УНД 1972: 323]. Показово, що наведені вище уснопоетичні зближення, незважаючи на свою злитість, мають здатність роз'єднуватися і функціонувати як однорідні члени – навіть у різних варіантах однієї і тієї ж думи: «Наче в його дворі не бували, / Хліба і солі не їдали» [УНД 1972: 324].

Виразовими у мовній організації дум виступають складні іменники фольклорного походження, утворені на основі зближень синонімічних слів. У таких єдностях один синонім, як правило, – завдяки додатковому емоційно-змістовому відтінку, наявному в своїй семантичній структурі, підсилює, конкретизує значення іншого. Наприклад: та й повезли ж у Варшаву / Павлюка й Сулиму / Та й на тяжку муку-кару, / Всім ляхам на диво» [УНД 1972: 260] – тут мука-кара напрочуд точно, лаконічно – без будь-яких описів і розтлумачень – містить повідомлення про перебіг подій, їх подальший розвиток і разом з тим засвідчує внутрішній стан ліричних героїв, що цілком зрозуміло із семантики складників цієї лексеми: мука «страждання, зумовлене фізичними болями, духовними переживаннями» [СУМ IV: 260], а кара «суворе покарання, відплата за що-небудь; катування; страта» [СУМ IV: 99]. В іншому випадку: «Братіку мій рідненький, / Як голубонько сивенький! / Через бистрії води білим лебедоньком перепливи, / ...А на моє подвір'я сизокрилим голубком упади / І жалібненько

загуди, – / Серцю печаль-тугу мою розділи» [УНД 1972: 333] складний іменник печаль-туга утворюється шляхом поєднання складників печаль – «те, що засмучує кого-небудь, завдає комусь горя, журби» [СУМ IV: 346] і туга – «почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею і т. ін.; журба, сум; це почуття викликане відсутністю кого-небудь, хто знаходиться десь далеко» [СУМ X: 310], які хоч і близькі, проте не однакові в плані притаманних їм емоційно-експресивних відтінків, що супроводжують основне лексичне значення: перший компонент порівняно з другим дещо «слабший» як виразник ступеня емоційно-психічних переживань ліричного героя, проте разом вони становлять надзвичайно виразну в емоційно-змістовому плані єдність.

Складні іменники зазначеного різновиду, що належать до текстово-образних універсалій, можуть утворювати синонімічні ряди: 1. Туга-печаль, кара-мука, горе-біда. 2. Шлях-дорога, стежки-доріжки, путь-дорога. 3. День-година, час-врем'я. 4. Статки-маєтки, статки-монетки, ґрунти-маєтки, ґрунта-худоба.

Субстантивні текстово-образні універсалії в думовому епосі також представлені сурядно поєднуваним рядом слів, тобто репрезентують сурядні сполучення слів, які передають не одне, а ряд понять. Синтаксичні зв'язки між словами в сурядних словосполученнях виражаються сполучниками сурядності (єднальними, протиставними, розділовими) та відповідною інтонацією – інтонацією переліку, протиставлення, а при відсутності сполучників – тільки інтонацією і паузами.

Як і сурядні сполучення, так само і текстово-образні універсалії, утворені на основі цих словосполучень, поділяємо на різновиди за такими диференційними ознаками:

- 1) за видом сурядного зв'язку (відкритий/закритий зв'язок);
- 2) за засобами зв'язку (сполучниковий/безсполучниковий зв'язок);
- 3) за типом семантико-синтаксичних відношень між компонентами.

У думках субстантивні текстово-образні універсалії – сурядно поєднувані сполучення слів – представлені тільки структурами з відкритим зв'язком.

Субстантивні текстово-образні універсалії відкритого типу будуються на основі єднальних або розділових відношень між їх компонентами. При цьому відкритість передбачає об'єднання необмеженої у формально-синтаксичному плані кількості компонентів, пор.: до отця, до матки [УНД 1972: 162 (2), 169, 173 та ін.]; до отця, до матки, до свого роду [УНД 1972: 183]. Досить численні такі структури з повторюваними сполучниками і(й), ані-ані, ні-ні, альбо-лібо: і батькові й матері [УНД 1972: 194], і куми, й побратими [УНД 1972: 328, 329, 331, 332], ні кум, ні побратим [УНД 1972: 327, 339], ні тернів, ні байраків [УНД 1972: 159, 166, 203, 204, 211], ні щастя, ні долі [УНД 1972: 125, 241, 243, 246]. Або безсполучниково: безвіддя, безхліб'я [Г 1927: 137; УНД 1972: 160, 161, 164, 223; НД 1986: 77], безвіддя, безхліб'я, безголів'я [УНД 1972: 167], безвіддя, голоддя, бездоріжжя [УНД 1972: 175], безхліб'є, безвідде, бездоріжжя [УНД 1972: 199], безхліб'я, безвіддя, безздоров'я [УНД 1972: 186], у просьбах, у молитвах [УНД 1972: 176; НД 1986: 28], до хліба, до солі [УНД 1972: 341], за хліб, за сіль [УНД 1972 : 232, 325(2), 363, 378], із батьком, із матір'ю [УНД 1972: 404], з отцем, із маткою [УНД 1972 : 387], з отцем, з матір'ю [УНД 1972 : 402], з отцем, з маткою [Г 1927: 83; УНД 1972: 187, 407, 408], козаки, діти, друзі [УНД 1972: 246, 250], на срібло, на золото [УНД 1972 : 109], на сrebro, на злото [УНД 1972: 176], на хліб, на сіль [УНД 1972: 232(2), 234, 237(2), 248(2), 327(2) 330], просьби, молитви [УНД 1972 : 88], сіль, хліб [УНД 1972 : 348], слава, смерть [УНД 1972: 234], слава, пам'ять [УНД 1972: 225], терни, байраки [УНД 1972: 203, 296], честь, слава [УНД 1972: 280], щастя, доля [УНД 1972: 226]. Пор. також утворення, що репрезентують закриті структури: куми і побратими [УНД 1972: 354], ручки та пучки [УНД 1972: 361, 370], слава да пам'ять [УНД 1972: 235], сrebro і золото [УНД 1972 : 258], срібло та золото [УНД 1972 : 104], статки й монетки [УНД 1972: 103], тоска й печаль [УНД 1972 : 253], турки та яничари [УНД 1972: 104], терни да байраки [УНД 1972: 159, 168 (2)], терни і байраки [УНД 1972: 205], терни та байраки [УНД 1972: 164, 183, 220], хліб да сіль [УНД 1972: 237], хліб і сіль [УНД 1927: 209, 324, 355(2), 397; НД 1986: 65; УНД 2009: 783], час і година [УНД 1972: 228], щастя й доля [УНД 1972: 119, 123,

128, 130, 321, 343(2), 345(2), 346, 352(2), 353, 360(2)], щастя і доля [УНД 1972: 226, 230(2); УНД 2009: 777], альбо по отцеві, лібо по матері [УНД (1972: 339), ґрунти й мастки [УНД 1972: 104], отець і ненька [УНД 2009: 778].

Субстантивні текстово-образні універсалії в думовому епосі мають здатність розширюватися за рахунок активізації інших компонентів, зокрема – означення до певного означуваного, пор. : безвіддя, безхліб'я, безголів'я [УНД 1972: 167] і безвіддя, безхліб'я, козацьке безголів'я [УНД 1972 : 168], ні тернів, ні байраків [УНД 1972: 159, 166, 203, 204, 211] і ні тернів, ні зелених байраків [УНД 1972: 174], і сребро, і злато, і дорогі напнтки [УНД 1972: 111], сребро та злато, дорогі напнтки [УНД 1972: 105], срібро і злато, і дорогі напнтки [УНД 1972: 103]. Очевидно, що подібні структури об'єднані між собою семантично, тут на основі семи «багатство».

До субстативних текстово-образних універсалій цього різновиду варто віднести і структури, у яких один з іменників має означення, що за змістом стосується й другого: рідний отець і мати [УНД 1972 : 187(2)], рідний отець і матуся [УНД 1972 : 339], рідний отець і мать [УНД 1972: 394]. Такі структури об'єднані поняттям «батьки», є нероздільні у змістовому плані.

Подекуди субстантивні текстово-образні універсалії, утворені на основі сурядного зв'язку, мають аналоги з-поміж складних слів – субстантивних текстово-образних універсалій, пор.: хліб-сіль [УНД 1972: 93, 188, 207, 221, 230 та ін.] та хліб да сіль [УНД 1972: 237], хліб і сіль [УНД 1972: 209, 324, 355(2), 397], слава-пам'ять [УНД 1972: 351] і слава да пам'ять [УНД 1972: 235], слава, пам'ять [УНД 1972: 225], ручки-пучки [УНД 1972: 366, 372], ручки та пучки [УНД 1972: 361, 370], статки-монетки [УНД 1972: 102] і статки й монетки [УНД 1972: 103], сребро-злато [УНД 1972: 101, 102, 120, 148, 259], сребро-золото [УНД 1972: 117], сребро-злато [УНД 1972: 257]; срібло-злато [УНД 1972: 106], срібло-злато [УНД 1972: 100] та срібро та злато [УНД 1972:104], сребро і злато [УНД 1972: 258], щастя-доля [УНД 1972: 127, 155, 201, 212, 361 та ін.] та щастя й доля [УНД 1972: 119, 123 та ін.].

Функціонування паратактичних утворень зі сполучниками О. О. Потєбня обґрунтовує так: «Він (сполучник

– Т.Б.) вказує на суб'єктивну послідовність сприймання, на виразний вияв повільності, з якою акти мислення ідуть один за одним» [Потебня 1968 III: 219]. Треба гадати, що заміна у думках складного слова на структуру із сполучниками зумовлена епічним ритмо-мелодійним ладом.

Естетика складних слів – вербальних конструкцій

Експресивно-виразовими постають у думках вербальні складні моделі слів.

Найпростішим типом вербальних текстово-образних універсалій, що концентрують естетичний заряд, є складні форми, утворені шляхом поєднання двох дієслів (бінарна сполука).

Аналізований тип вербальних текстово-образних універсалій за семантичним співвідношенням компонентів неоднорідний; це: а) тавтологічні сполуки, б) сполуки дієслів-синонімів, в) сполуки дієслів, які передають послідовність дії.

а) Тавтологічні сполуки.

Зазначений різновид вербальних текстово-образних універсалій представлений такими одиницями: бере-хапає [Д 1969: 112; УНД 1972: 205], біжить-підбігає [Д 1969: 117, 119; УНД 1972: 157, 158(2), 172, 174, 182, 183, 201, 213], грати-вигравати [Д 1969: 145, 146 (2); УНД 1972: 98], грати-програвати [УНД 1972: 94, 96, 97], хвилити-прохвиляти [УНД 1972: 103, 393], жити-проживати [Д 1959: 19; Д 1969: 91, 254; УНД 1972: 325 (2), 335, 338, 345, 348 (2), 349, 361, 364, 365, 366, 368, 370, 373, 375, 378, 379; НД 1986: 64], квилити-проквиляти [Д 1969: 58, 74, 131; УНД 1972: 104, 115, 386, 389, 401, 406, 408, 409; НД 1986: 64; УНД 2009: 777, 779, 780], кликати-покликати [УНД 1972: 231, 235, 268, 269, 272, 273], клясти-заклинати [УНД 1972: 176], клясти-проклинати [Д 1959: 37; Д 1969: 53, 55, 65, 116, 262; УНД 1972: 103, 105, 106, 110, 111, 113, 121, 126, 131, 249, 250, 307, 310, 325 (2), 349, 350, 352, 356, 361, 362, 364, 366, 367, 370, 372, 379, 380, 383, 394, 401, 402, 405], пити-підпивати [Д 1959: 43; УНД 1972: 143, 303], світе-висвітає [УНД 1972: 395], росли-виростали [УНД 1972: 214], слухає-прислухається [УНДІП 1955: 73; УНД 1972: 298; НД 1986: 97], слухає-прослухає [УНД 1972:

287], цвіте-процвітає [УНД 1972: 342], снівся-приснівся [УНД 1972: 345], ждати-ожидати [НД 1986: 68]. Кореневі частини обох компонентів таких універсалій однакові, проте афікси (префікси і суфікси) – різні. Саме з допомогою афіксів і виражаються відтінки семантики слова (а одночасно і уточнюється, конкретизується попереднє дієслово).

Так, вербальна текстово-образна універсалія тавтологічного характеру кликати-покликати утворена з компонентів: кликати «пропонувати діяти в певному напрямі» [СУМ IV: 182] і покликати «запросити прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою, для виконання якоїсь справи і т. ін.»; «звертатися до когось із закликом взяти участь у чому-небудь, залучити до виконання важливих завдань, політичних вимог» [СУМ VII: 30]. Пор. у контексті: На славній Україні / У славнім городі у Корсуні, / Кликне-покликне Филоненку [УНД 1972: 231]. У цілому ж вербальна текстово-образна універсалія, завдяки зіткненню ідентичних сем обох дієслів – компонентів складної формули, набуває загальної семантики «запрошувати діяти у певному напрямі»; «звертатися до когось із закликом взяти участь у чому-небудь». При цьому ідентичні семи своєрідно накладаються, доповнюючи, уточнюючи одна на одну. Якщо перший компонент містить семантику запрошення діяти в певному напрямі, звернення до когось із закликом взяти участь у чому-небудь, то другий компонент, завдяки префіксові по, який додає до значення слова відтінок протяжності певної дії в часі, підкреслює неодноразовість і тривалість дії, що її називає перший компонент текстової універсалії.

Вербальна текстово-образна універсалія клясти-проклинати належить до структур з чітко вираженим негативним конотативним змістом. Клясти означає «піддавати прокльонам, проклинати», «т. с., що лаятися» [СУМ IV: 194], проклинати «піддавати прокляттю», «клясти, лаяти, осипати прокльонами кого-, що-небудь, виражаючи різкий осуд, відчай, обурення, ненависть і т. ін.», «клясти якийсь час» [СУМ VIII: 201]. Смислова характеристика двох компонентів вербальної текстово-образної універсалії завдяки семантичному відтінковий другого компонента у цілому набуває значення «тривалий час,

неодноразово клясти, лаяти, осипати прокльонами, виражаючи відчай, обурення, ненависть і т. ін.». Пор., напр.:

Ой то вже скоро як на собі бідні невольники

Кров християнську на руках увидали,

То про віру християнську га...гадали.

Ой то землю турецьку, віру бусурманську

Кляли-проклинали <...> [УНД 1972: 103]

Далі в цьому ж тексті:

А все у неволі у турецькій, у бусурменській каторзі

На Чорному морі пробувають,

Землю турецьку, віру бусурменську клянуть-про...проклинують.

[УНД 1972: 103]

Реалізація прийому ретардаційності, як бачимо, припала саме на вербальну текстово-образну універсалію: відбувається подвійна концентрація уваги на означеному компоненті, внаслідок своєрідної внутрішньої перервності–ускладненості вербальної текстово-образної універсалії (клянуть-про...проклинують) твориться додаткова емоційно-експресивна напруга висловлюваного.

Дієслова – компоненти тавтологічних вербальних епічних універсалій, як правило, недоконаного виду. Засвідчено лише один випадок, коли перший компонент – дієслово недоконаного виду, а другий – доконаного: снівся-приснівся [УНД 1972: 345].

Творення тавтологічних вербальних текстово-образних універсалій здійснюється за моделлю «дієслово + префіксальне дієслово». При цьому використовуються такі префікси, як про: квилити-проквилити, цвіте-процвітає, жити-проживати, клясти-проклинати, слухає-прослухає, грати-програвати; при: слухає-прислухається, снівся-приснівся; під: біжить-підбігає, пити-підпивати; ви: грати-вигравати, росли-виростали, світе-висвітає; по: кликати-покликати; за: клясти-заклинати.

б) Сполуки дієслів-синонімів.

Вербальні текстово-образні універсалії типу дієслово + дієслово засвідчують повтор слів-синонімів: бити-карати [УНД 1972: 218], думати-гадати [Д 1969: 61, 111; УНД 1972: 150, 216, 263, 279 (2), 280, 349, 362, 365, 366, 370], іде-проходжає [УНД 1972: 168], жив-здоров [Д 1969: 119; УНД 1972: 158, 159, 174, 204,

260], заквилив-заридав [УНД 1972: 215], крикне-покликне [УНД 1972: 246], лаяти-проклинати [Д 1969: 68; УНД 1972: 237, 241, 256], питати-шукати [УНД 1972: 349], плакати-ридати [УНДП 1955: 65; УНД 1972: 105, 128, 170, 182, 184, 185, 188, 189(2), 213(2), 215(2), 243, 244, 245, 246, 255, 257, 357(2), 378], побивати-карати [УНД 1972: 408; УНД 2009: 779, 781], поглядати-позирати [УНД 1972: 354], подумати-погадати [УНД 1972: 249, 366], помирати-полягти [УНД 1972: 311], сікти-рубати [УНДП 1955: 63; НД 1986: 68, 69] посікти-порубати [Д 1969: 113, 190; УНД 1972: 178, 193, 261, 296], постріляти-порубати [УНД 1972: 178, 212], радяться-поражаються [УНД 1972: 296], склоняти-валяти [УНД 1972: 361, 370], стеле-покладає [УНД 1972: 159, 204], ходиш-блукаєш [УНД 1972: 367], штити-уважати [УНД 1972: 395], шанувати-поважати [УНД 1972: 382, 407, 409; УНД 2009: 780], штити-поважати [Д 1959: 153, 154; Д 1969: 261; УНД 1972: 360, 410 (2); УНД 2009: 784], штити-шанувати [УНД 1972: 379], стріляти-рубати [Д 1969: 117, 120].

Семантичні відношення компонентів тут різні. У одних випадках синонімія зводиться до тавтологічності: поглядати-позирати, думати-гадати, стеле-покладає, у інших наступний компонент конкретизує семантику першого: плакати-ридати, сікти-упасти, ходиш-блукаєш, питати-шукати.

Особливістю текстово-образних універсалій, дієслівні компоненти яких синонімічні, є те, що перший компонент такої моделі, як правило, слабший (нейтральніший) щодо емоційно-експресивного забарвлення, а другий – значно сильніший. Позначаючи, таким чином, одну і ту ж дію, ці два дієслова різняться ступенем вияву емоцій. Наприклад: плакати-ридати, заквилив-заридав, лаяти-проклинати.

Вартим уваги є приклад синонімічного поєднання двох вербальних текстово-образних універсалій, різних за формою та ідентичних за змістом: 1.Плаче-ридає, 2.дрібними сльозами проливає [УНД 1972: 357], які виступають компонентами єдиної складеної текстово-образної універсалії. У такий спосіб підкреслюється стан ліричного героя і виявляється ступінь його душевних переживань. Засвідчено також плеонастичне ускладнення зазначеної вербальної текстово-образної

універсалії: Став же менший брат піший приставати, / Став горько сльозами плакати-ридати [УНД 1972: 170]. Окрім усього, помітним є і факт внутрішнього переоформлення зв'язку між компонентами цієї текстово-образної універсалії у одному і тому ж контексті: Середульший же брат сльозами плаче й ридає, / Меншому брату промовляє [УНД 1972: 171].

Синонімічні пари вербальних текстово-образних універсалій у думовому контексті вступають у цілий ряд парадигматичних відношень. Наприклад: лаяти-проклинати, лаяти і проклинати, лаяти да проклинати, і лаяти, і проклинати, не лаяти, не проклинати, не лаяти й не проклинати, не лаяти та не проклинати. Порівн. також універсалії: штити і поважати; штити і шанувати; шанувати і поважати. Специфікою таких дієслівних пар є те, що вони самі по собі (кожна окремо) мають здатність розбудовувати свою парадигму, а також вступати у зв'язки, утворюючи складні парадигми, з іншими наведеними членами:

- 1) штити-поважати – штити і поважати;
- 2) шанувати-поважати – поважати, шанувати – шанувати й поважати;
- 3) штити-шанувати – штити й шанувати.

На основі дієслів шанувати, поважати, штити (почитати) моделюються трикомпонентні дієслівні універсалії: почитати, шанувати і поважати; штити, шанувати і поважати; штити, шанувати, поважати.

в) Сполуки дієслів, які передають послідовність дій.

У думках фіксуємо лише один випадок функціонування вербальних текстово-образних універсалій, що вказують на послідовність дій і подій: біжить-доганяє [УНД 1972: 216].

Вербальні текстово-образні універсалії, як й інші структури, орієнтовані на синтез думки і почуття, на досягнення максимального емоційного впливу.

Отже, призначення мовних форм – складних слів, реалізованих у думках у функції текстово-образних універсалій, – факт потенційних можливостей лінгвоодиниць слугувати засобами створення емоційно-експресивних, емоційно-виразових висловлень.

Естетичний потенціал одиниць лексичного рівня мови

Естетичний потенціал одиниць лексичного рівня мови – властивість одиниць лексичного рівня мови (загальних власних назв) створювати емоційність епічної оповіді. Особливо показовими в цьому плані виявляються власні найменування.

Естетика ономастикону

Антропоконтинуум думових текстів активований численними персонажами на позначення широких соціальних і політичних сфер, з-поміж яких чільне місце належить українському козацтву.

У думках історико-героїчного змісту на перший план виступають номени – назви осіб, що пов'язані з героїчними подіями минулого – з національно-визвольним рухом на Україні проти турецько-татарської та польської навали: Самійло Кішка, Сулима, Павлюк, Острияниця, Сірко, Хмельницький, Богун та ін. До мужніх захисників рідної землі, образів, вигаданих художньою уявою, відносять також ім'я отамана Матяша (дума «Федір безридний, бездольний»). Історичні дані відсутні і про козака-героя Івана Богуславця (дума «Іван Богуславець»). Вважають, що ім'я Івась Коновченко теж не пов'язане з конкретною історичною особою (дума «Івась Коновченко, вдовиченко»). Всі ці персонажі символізують безстрашність, героїзм, відвагу.

У аналізованих творах соціально-побутової тематики увага здебільшого зосереджена на описові морально-етичних характеристик і поведінки героїв у стосунках з ближніми (охоплений переважно родинний простір, крім дум «Олексій Попович» та «Буря на Чорному морі»). Проте і в думках соціально-побутової тематики («Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер», «Козацьке життя», «Проводи козака», «Олексій Попович», «Буря на Чорному морі» та ін.) образ козака є домінантний.

У думах засвідчено прагнення достовірно в художній формі відобразити героїку минулих часів і уславити героїв; у зв'язку з цим розглядані художні твори подають узагальнені образи народних захисників – безіменних козаків: три брати самарські, три брати азовські. Безіменні козаки як захисники Вітчизни, як невільники змальовані в думах «Смерть козака в долині Кодимі», «Невільники на каторзі», «Сокіл і соколя» та ін.

Узагальненою семантикою характеризується і власне найменування козак Голота в однойменній думі: Голота – від голий – «такий, що нічого не має; бідний», відповідно подається й опис вбрання: Три семирязі лихий: Одна недобра, друга негожа, / А третя й на хлів незгожа, що означено іронічно з допомогою текстово-образної універсалії шати дорогиї, і трохи далі доповнено традиційною текстово-образною універсалією шапка-бирка: шапка-бирка – / Зверху дірка, / Травною пошита, / Вітром підбита [Д 1959: 15; Д 1969: 45; УНД 1972: 74].

Козак Голота однак багатий духовно, проинятий любов'ю до рідної землі, є її захисником. Однією з ключових текстово-образних універсалій, що розкриває образ козака як сміливця, завзятого воїна і характерника, виступає представлена в різних варіантах конструкція з компонентом гуляти: Ой полем, полем килиїмським, / То шляхом битим гординським, / Ой там гуляв козак Голота, / Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота [Д 1959: 15; Д 1969: 45; УНД 1972:74; НД 1986: 20], в чистім полі не орел літає – / То козак Голота добрим конем гуляє [Д 1959: 16; Д 1969: 46; УНД 1972:74].

Пор.: в одному з варіантів думи «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі» речення Ой поїжджали вони в Чорноморіє гуляти поширюється паралелізмом з проклятим неприятелем воювати, який семантично накладається на образний смисл текстово-образної універсалії з компонентом гуляти. Пор. також у думі «Івась Коновченко, вдовиченко»: полковник Филоненко звертається до козаків-молодців: Котрий-то, панове-молодці, козак дородний, / Ще й кінь під ним воздобний, / Піде зі мною на Черкеню-долину гуляти, / Славирицарства козацькому війську доставати [УНД 1972:232], де знову ж таки гуляти суголосне поняттю «боротись, визволяти, захищати».

Якщо в думі про козака Голоту паралелізм в чистім полі не орел літає – То козак Голота добрим конем гуляє вибудовується таким чином, що універсалія з характеристичною ознакою козака (гуляти) «відштовхується» від не менш образної константи (порівняння з орлом), то, наприклад, у думі «Івась Коновченко, вдовиченко» компонент гуляти виступає складником універсалії на позначення природної стихії (не вихор гуляє), що відповідно зумовлює асоціативне сприйняття образу козака на воронім коні: То не вихор по Черкені-долині гуляє, / Не сизий орел яструбів ганяє, – / Вдовиченко Коновченко на воронім коні роз'їжджає [УНД 1972: 233].

Загалом текстово-образні універсалії, що виконують характеристичну роль щодо репрезентації образу козака в зіставно-порівняльних конструкціях з початковим «то не», частотні в думових творах; у таких структурах козак порівнюється з ясним соколом, буйним вітром, пор.:

Ой то не ясний сокіл хвилить-прохвиляє,

Гей, то син до батька, до матері

Із тяжкої неволі в города християнські поклон по...
посилає. [УНД 1972:102],

То не хмари з буйним вітром

З Дніпра налягають –

То Павлюк та Остриця

Ляхів обступають. [УНД 1972: 260].

Активізовані в думках текстово-образні універсалії з прикладковими характеристичними компонентами, що нерідко представляють цілий ланцюг кореферентних виразів. Так, у думі «Федір безрідний, бездольний» образ головного героя подано за різними ознаками: за віковою (козаچه молодий), за суспільно-професійною (товаришу військовий, атамане курінний), за соціально-родинною (Федоре безрідний): Над холодною водою / Лежить козаچه молодий, / Товаришу військовий, / Федоре безрідний, / Атамане курінний, / Постреляний, / Порубаний [УНД 1972: 81]. Пор. звертання козаків до Богдана Хмельницького в думі «Білоцерківський мир і нове повстання проти польської шляхти»: Гей, пане Хмельницький, / Отамане чигиринський, / Батьку козацький; Пане гетьмане

Хмельницький, / Батьку Зинов наш чигиринський [УНД 1972: 287, 288].

Велику різноманітність текстово-образних універсалій прикладкового характеру подибуємо на означення героя в думі «Олексій Попович». Олексій Попович – зразок моральності представника козацької старшини. Моральність козака виводиться із чеснот, що їх проповідує християнство. Він вірний своїй вірі, розуміє Божі заповіді і кається за скоєні гріхи і навчає цьому інших. Попович – значить син священика (проте вказівки на це варіанти думи не містять). Чи був такий козак Олексій Попович насправді – невідомо. Це ім'я також пов'язували з ім'ям героя билини «Олексій Попович». Прізвище Попович було поширеним у XVII ст. У літописі Грабянки (1663р.) є згадка про те, що в Паволочі був полковником Іван Попович, який став священиком, а потім знову полковником. Можливо, Попович на ім'я Олексій був і в Пирятині, як про це свідчать усі варіанти думи «Олексій Попович».

Образ Олексія Поповича в різних варіантах думи засвідчено в таких текстово-образних універсаліях: Олексій Попович Пирятинський, / Козаче військовий, / Писар лійстровий [УНД 1972: 384, 385], Олексій Попович, славний лицар-писар [УНД 1972: 390], Олексій Попович, козак [УНД 1972: 392], Олексій Попович, Атьма-запорожець [УНД 1972: 393], Олексій Попович, славний писар і лицар [УНД 1972: 394], писар військовий, козак лейстровий, Пирятинський Попович Олексій [УНД 1972: 396], Олексій Попович, славний лицар і писар [УНД 1972: 399, 402], Олексій Попович, гетьман-запорожець [УНД 1972: 390, 399], писар військовий, козак лейстровий, Пирятинський Попович Олексій [УНД 1972: 396], отаман кошовий [УНД 1972: 399].

На основі прикладкових конструкцій у думі «Олексій Попович» побудовані текстово-образні універсалії, що активізують номени – ключові слова на позначення безіменних козаків, як-от: козаки-запорожці [УНД 1972: 387], козаки, славні запорожці [УНД 1972: 387, 397], козаки гатьманці-запорожці [УНД 1972: 387], панове-молодці, козаки-запорожці [УНД 1972: 387], військо, товариство сердешне [УНД 1972: 387], козаки, панове-молодці [УНД 1972: 389, 390 (2), 391, 392,

396, 401, 405], козаки, пани-молодці [УНД 1972: 393, 395, 398, 399 (4), 400(2)], козаки-панове [УНД 1972: 396, 397), 398], козаки-старики [УНД 1972: 400], старики-козаки [УНД 1972: 403], козаки, панові-молодці [УНД 1972: 401, 402 (3), 403], мужики-козаки [УНД 1972: 391], козаки-молодці [УНД 1972: 397].

Прикладковий характер має субстантивна текстово-образна універсалія на позначення образу козака в думі «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер». Андибер – узагальнений образ народного захисника, який спочатку постає в образі бідного козака-нетяги, аби вивідати справжню суть дуків-серебраників, а потім розкривається: Я єсть се Хвесько Кганжа Андибер, / Гетман запорозький! [УНД 1972: 301]. Наведемо ще кілька номінацій, виражених у ряді текстово-образних універсалій, що стосуються головного героя: Гей, Хвесько Дендибере, батьку козацький, славний лицарю! [УНД 1972: 305], Гей, Фесько Дендиберя, гетьман запорозький, / Товаришу наський [УНД 1972: 306].

У тексті цієї думи подибуємо збірний художній образ багатих козаків, що зрадили козацькому життю, виражений субстантивною текстово-образною універсалією дуки-срібляники. В різних варіантах універсалія дуки-срібляники набуває онімного розширення, з конкретизацією персоналій: Перший дука-сребраника Гаврило Довгополенко переяславський, / А другий Войтенко ніженський, / Третій Золотаренко черніговський; Там пили три ляхи, дуки-срібляники: / Що перший пив київський Войтенко, / Другий пив переяславський Судденко, / А третій пив Гаврило крилівський Довгополенко [УНД 1972: 299, 303].

Соціально-побутові думи подають образ козака переважно в плані родинно-побутовому. Тут козак – найперше син, брат, якого виряджають у військо. Сюжетно-композиційні перипетії в таких думках позначені емоціями туги, болю, жалю тощо, що засвідчують, наприклад, текстово-образні універсалії – звертальні конструкції: Брате мій милий, / Як голубоньку сивий! [УНД 1972: 312, 314], Ей же, мій брате рідненький, / Голубонько сивенький! [УНД 1972: 317], Ой, мій братіку милий, / Як

голубонько сивий [УНД 1972: 319], Братіку мій рідненький, / Як голубонько сивенький [УНД 1972: 32].

Такі звертально-порівняльні конструкції в думі «Сестра і брат» творять діалогічні партії («Братіку мій миленький, Як голубонько сизий, Прийди до мене із чужої сторони, Посити мене при лихій годині!» «Сестро моя рідненька, Як голубонька сизенька! Як я маю прибувати, Тебе навіщати..»), що в кінцевому випадку отримують вираження в текстово-образних універсалиях міфологізованої семантики: Через темний ліс ясним соколом лети, / Через бистрії води білим лебедем пливи, / Через степи далекії перепелочком біжи, / На моїм, брате, подвір'ї ти голубоньком пади [УНД 1972: 327].

Об'ємно, з допомогою різнорівневих текстово-образних універсалий подано образ старого козака-бандуриста в думі «Смерть козака-бандуриста». Головний персонаж думи – козак старесенький, як голубонько сивесенький, що на татарських полях, на козацьких шляхах не вовком-сіроманцем квилить-проквіляє, не орлом-чорнокрильцем клекоче, попід небесами літаючи, а на могилі сидячи, на бандурі грає-виграває, голосно-жалібно співає. Неодмінними атрибутами козацького життя, засвідченими у думі, є кінь, хоч тут він і постріляний та порубаний, люлька-бурулька і, звичайно, бандура подорожня.

Бандура, що супроводжує козака до останніх днів життя, у думі постає символом невмирущості козацького духу. Саме граючи-виграваючи на бандурі, старий знеможений козак звертається до панів-молодців, козаків-запорожців («Ой де ж то ви пробуваєте? / Чи до Січі-матері приїжджаєте, / Чи ляхів-ворогів киями покладаєте, / Чи татар-бусурмен Малахаями, як череду, в плін завертаєте?») [Д 1969: 146]), хоче на відстані голосно-жалібним співом бути разом з ними.

Другий монолог козака вже безпосередньо звернений до свого музичного інструмента:

Гей, кобзо моя,

Дружино моя,

Бандуро моя мальована! [Д 1969: 146; НД 1986: 91]

Текстово-образні універсалиї грає-виграває, голосно-жалібно співає, що є характеристичними для козака-бандуриста, в кінцевих рядках твору з деякою видозміною (жалібно

вигравати тепер будуть уже буйні вітри на струнах бандури) переосмислюються, символізуються і образно позначають незнищенність духовної краси, моральних засад побратимства, козацької вірності.

У цілому антропоніми дум є сутнісними одиничними ознаками, що концентрують максимум тематично-змістової, історичної, культурологічної та іншої значущості інформації для ефективного здійснення фольклорної комунікації.

Таким чином, текстово-образні універсалії, що відображають часопросторові координати думового світу, його антропохарактеристичні цінності, є важливими текстотвірними, образотвірними одиницями думового епосу, на основі традиційної формульності здатні репрезентувати цілий світ художньої (історичної, героїчної, соціально-побутової) дійсності.

Естетичний потенціал одиниць синтаксичного рівня мови

Естетичний потенціал синтаксичних конструкцій – властивість одиниць синтаксичного рівня мови (конструкцій, різновидів синтаксичних структур) продукувати емоційно-експресивну тональність тексту, здатність створювати стилістично марковані контексти.

Естетика періодичних конструкцій

Для таких широкомасштабних епічних творів, як думи, що відзначаються «розмашистим описовим стилем, докладним зображуванням подій і пластикою» [Колесса 1921: 36], закономірними є конструкції з періодом, які реалізують розгорнуту, багатокomпонентну, гармонійно організовану синтаксичну побудову, що характеризується цілісністю теми, повнотою і динамізмом змісту, елементами образності і широкими асоціативними зв'язками [Баранник Укр. мова: енциклопедія 2000: 435]. О. І. Єфімов розглядає період як синтаксичну конструкцію, побудовану за принципом колоподібно замкнених і гармонійно організованих частин, які

створять у логічному й інтонаційному відношеннях цілком закінчену одиницю мовлення. Це переважно складне речення, в якому кілька підрядних, як правило, однотипних реченнєвих утворень, ніби замикаються (гр. *periódos* – коло) головним, або ж кілька рівноцінних головних, об'єднаних за способом сурядності, утворюють цілісну у змістовому і закінчену в інтонаційному відношенні гармонійну одиницю» [Ефимов 1961: 451].

Лінгвісти загалом одностайні у визначенні сутності періоду і стилістичних функцій цього мовно-поетичного явища [Мельничайко 1975: 61; Коваль 1978: 306; Кулик 1961: 246-248; Баранник Укр. мова: енциклопедія 2000: 435-437; Голуб 1997: 430; Бевзенко 1994: 391-393; Бевзенко та ін. 2005: 241-242; Бабайцева, Максимов 1981: 260-261 та ін.]. Період вважається категорією стилістичного синтаксису: «він не становить окремих структурних типів речення і в кожному випадку формується як стилістично активізований варіант простого речення або складного речення» [Баранник Укр. мова: енциклопедія 2000: 436]. І. Р. Вихованець розглядає період у розділі «Складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку»: «У сукупності неелементарних складних речень, як і неелементарних простих, вирізняється така форма організації розгорнутих побудов, як період, що його найширше вживано в мові художньої літератури. Він має чітке членування на дві частини й симетричну будову частин. За своєю структурою період найчастіше є неелементарним складнопідрядним реченням, кілька однорідних підрядних частин якого перебувають у підрядному зв'язку щодо головної частини (зовнішній зв'язок) і у стосунках компонентів сурядного ряду (внутрішній сурядний зв'язок)» [Вихованець 1993: 353-354].

Л. І. Мацько періодом вважає риторичну фігуру, в якій цілісна, завершена думка подається не тільки в ускладненому простому, багаточленному складному реченні, а і в «кількох реченнях, що структурно й інтонаційно поділяються на дві частини - члени періоду» [Мацько та ін. 2003: 362]. Порівняймо такі два періоди думового епосу – виражений складним ускладненим реченням та складним синтаксичним цілим:

«То як будуть, сестро, о Петру ріки замерзати,

А об Різдві калина в лузі білим цвітом процвітати,
А об Василю ягоди зроджати,
Жовтий пісок на білому камені сходжати
Та синім цвітом процвітати,
Хрещатим барвінком камінь устилати, -
То тоді я буду до вас, сестро, в гості прибувати!»
[УНД 1972: 319]
«Братіку милий,
Як голубонько сизий!
Прибуди же ти до мене.
Темнії луженьки ясеньким соколеньком перелети,
Широкої поля малим-невеликим перепелоньком перейди,
Бистрий річеньки й озера білим лебедоньком перепливи,
Сядь-пади у моїм дворі сивим голубоньком,
Головку склони,
Жалібненько загуди.
Нехай я буду виходжати,
Ой по голосу познавати,
Родиною сердешною називати
І на хліб, на сіль закликати,
І на здоров'я тебе, брате, буду питати»
[УНД 1972: 329-330],

де помітною є схожість цих синтаксико-стилістичних одиниць у плані тяжіння до єдиного змістового (тематичного) й інтонаційного наповнення, що однаково становлять цілком завершені і своєрідні структури, які з боку форми відзначаються впорядкованим розташуванням компонентів і ритмічністю.

На функціонування в думах структур з періодом звернув увагу ще П. Г. Житецький [Житецкий 1893: 15-18]. У свою чергу Ф. М. Колесса встановив, що при відсутності звичайного для пісень строфічного поділу в думах наявні поділи на періоди, або тиради, тобто такі групи віршів, з яких кожна містить в собі закінчений образ або закруглену думку, які він ще назвав «періодами кобзарської рецитації» [Колесса 1921: 45]. Проте і на сьогодні це питання не отримало повного висвітлення, і найперше – в площині стилістичній, яка для дум з багатьох причин є, за словами Ф.М. Колесси, найціннішою [Колесса 1935: 31].

Конструкції з періодами реалізують універсальний прийом стилістичного, художньо-образного вираження думки, який базується на семантичній цілісності, визначеному структурному оформленні та своєрідній інтонаційній завершеності. Вкотре спостережене «переломлення» у одному комплексі (макрознакові) кількох площин (граматичної, семантичної, стилістичної) свідчить водночас про універсальність мови як знакової системи і мовлення – як конкретної реалізації цієї знакової системи.

Періодичні конструкції взагалі виступають ознакою книжної мови. Функціонування їх у думках, власне побудова дум на основі періодичних структур засвідчує прямий зв'язок досліджуваних творів з книжними джерелами.

Те, що зазначені одиниці мови є органічними складниками поетичних епічних жанрів, підтверджують фольклорні зразки інших слов'янських народів, зокрема сербського епосу:

Кажуть люди, повідають, синку:

Від Мрамора до Явор-планини,

Від Явора, сину, до Сазлії,

Від Сазлії до Кривого Мосту,

А від Мосту, сину, до Звечана,

Від Звечана, кажуть до Чечана,

Від Чечана до верха планини,

Все Косове захопили турки

[СНП 1955: 41];

болгарських юнацьких пісень:

Сон приснився Зринянину-бану

Во Карловце во городе белом:

Будто солнце жаркое померкло,

Будто месяц ясный мгла закрыла,

Будто пала на землю Денницы,

Будто звезды с неба опустились [Славянский 1987: 229-230];

Поряд з класичною моделлю періоду думи репрезентують велику кількість варіантних та комбінованих форм [Баранник 2000: 437]. Варіативність побудов думових періодів представлена як класичними зразками у формі складного ускладненого речення:

«Орли мої, орли сизопері!
Стойте ви, обождіте,
Як буде з низу з Дністра, тиці буйний вітер повівати,
Чорна хмара наступати,
Дрібен дощик накрапати,
Тогді моя душа з тілом буде розпрощення мати» [УНД 1972: 169],
так і різними формами незамкнених (обернених, неповних періодичних, обрамлених конструкцій):
Тогді ж то Івась Удовиченко,
Як од Хвилона, корсунського полковника,
Благословення приймав,
Сам на доброго коня сідав,
Міждо козацькими табурами пробігав,
Шлик із себе скидав,
Хрест на себе слагав,
Отцеву і матчину молитви споминав,
Із усяким козаком сердешне прощення мав,
Старого козака рідним отцем уживав.
На турецькі табури пробігав,
Турецькі намети поперевертав,
Турок п'ятдесят під міч узяв,
Дев'ятеро живцем ізв'язав,
Перед Хвилона, корсунського полковника, в намет приставляв [УНД 1972:251],
«Ей, як будеш ти, братко, на чужій стороні проживати,
Будеш ти пити і гуляти,
Будуть ранньою зорею і вечірньою
До тебе куми і побратими приходжати,
Будуть тебе рідним братком називати ...» [УНД 1972: 318],
«Ой як-то тяжко та як-то важко
Землі без трави, риби без води,
Пташці без ліса пробувати, -
То так-то тяжко, то так-то важко
Людині на чужій чужині, при лихій годині,
Без батька й неньки, без близького роду
На світі проживати!» [УНД 1972: 332].

Мовна організація дум характеризується частим «переплетенням» періодів: два періоди поєднуються між собою у одне ціле. Майже кожна дума будується на періодах, які представлені у конструкціях з прямою мовою, що сприяє природному розгортанню оповіді, градаційності висловлювання: Тогді-то вдова стиха словами промовляє:

«Ей, Івасю Удовиченку, дитя моє!

Чи тобі в мене нічого спити,

Чи нічого з'їсти,

Чи ні в чім хороше сходити?

Чи тебе городова старшина не знає?

Чи міщанська челядь не поважає?

Єсть у нас коні воронії

І чотири воли плуговії -

Будем ми у полі хліб пахати,

Будем панів і козаків на хліб, на сіль зятягати, -

Будуть нас без лицерствія добре знати» [УНД 1972: 247-248].

Це зразок так званого періоду з подвійною градацією.

У епічних творах може бути подвійна, потрійна градація.

Періодичні конструкції здатні передавати різноманітні інтонаційні відтінки, наприклад, запитання з відтінком прохання-заклику:

Мати його розважає, к сирій землі припадає:

«Сину мій, Івасю Вдовиченку,

І єдинчику, дитя молодее!

Чи в тебе ні за що пити-гуляти,

Чи тобі ні в чому походити,

Чи тебе челядь за отамана не має,

Що ти пойдеш на Черкес-долині гуляти

І козацької слави дознавати?» [УНД 1972: 255];

спонукання:

«Ой станьмо ми, брате,

Да своїх коней тут попасімо,

Да свого брата, пішого-пішаниці, підождімо,

Да з собою на коні візьмімо,

Да в городи християнські

До свого отця-матері підвезімо» [УНД 1972: 220];

власне розповідь:

Як став із низу літній вітер повівати,
Став його нещасний хміль ізнемагати,
Став він коневі на гриву ізлягати,
Став і поводи з рук упушати ...
Стали його турки у хмелю познавати,
Стали по комишах засідати,
Стали його з коня збивати...
Став його кінь по Черкенінь-долині сам гуляти... [УНД 1972: 252];

Об'ємність структури будь-якого періоду, в тому числі і думового, спрямована, як правило, на вираження однієї теми (мікротеми). У названих творах такими найзагальнішими мікротемами виступають «прохання щось зробити» (надзвичайно уживаний різновид, що в кожній окремій ситуації має свій план вираження), «неможливість щось вдіяти, заподіяти, звершити», «умовляння-прохання діяти певним чином», «запевнення в чомусь», «побажання чогось комусь», «заклик до якихось дій», «схвалення чиєїсь поведінки», «прокльон» тощо що в кожному окремому випадку представлені різними текстово-образними універсальями.

Пор., наприклад, період із загальною семантикою «ніколи» – так звана формула неможливого:

«Братіку, - каже, - милий

Як голубонько сизий!

Не тепер я на ногах стала,

Од старих людей приповісті такої не чувала,

Щоб о Петрі бистрій ріки-озера замерзали,

Щоб об Різдві калина в лузі процвітала,

Щоб жовтий пісок на білому камені зіходжав,

Щоб синім цвітом процвітати

Хрещатим барвінком біленький камінь устилати,

Разними красними цвітами украшати:

А лиш, братіку, тебе до віку сподівати!» [УНД 1972: 330].

Тут значення «те, що ніколи не здійсниться» виражене за допомогою введення казкових, фантастичних реалій, які образно-конкретно, нетрадиційно-символічно, шляхом алогічного розгортання оповіді передають водночас і логіку повідомлюваного, і власне емоційний (душевний) стан героя.

Обраний спосіб висловлювання, що обов'язково супроводжується неодмінним атрибутом – інтонацією градації, яка створює напругу негативного плану, дозволяє відтворити внутрішній стан, силу емоційних переживань і трагізм ситуації, в яку потрапляють герої. Іншим важливим складником цього періоду виступає його лексико-семантична організація, що відзначається особливою образністю, зокрема багатством фольклорних епітетів: бистрий ріки-озера, жовтий пісок, білий (біленький) камінь, синій цвіт, красні цвіти. Домінантними є прикметники-кольороназви з відповідним символічним наповненням, як-от: білий – чистота почуттів і страждання; синій – молодість, чистота почуттів, мрійливість; червоний – любов, приязнь і водночас страждання; жовтий – розлука; прикметник бистрий у поєднанні зі складним прикладковим іменником ріки-озера символізує швидкоплинність життя, незворотність людських літ, що минули. Гаму емоційно-експресивних відтінків привносять зменшено-пестливі суфікси у словах біленький та братіку, за допомогою них передається і ставлення героїв один до одного. На родинний зв'язок вказує і епітетне словосполучення хрещатий барвінок: барвінок символізує любов, міцні родинні стосунки (Костомаров 1994: 65). Художньо увиразнює і емоційно забарвлює висловлене тавтологія цвітом процвітати, а також анафоричний повтор сполучника щоб. Констатація того, щоб о Петрі (12 липня) – замерзали водойми, а взимку (на Різдво) – калина в лузі процвітала, пісок на камені зіходжав і процвітав, – не лише привертає увагу своєрідністю образно-міфологічної оповіді, а й тим, що ці найменування містять часові характеристики, в яких, окрім усього, надзвичайно стисло і містко закодований циклічний період національного життєіснування з урахуванням моментів господарського та, найбільше, духовного значення. О Петрі – так в народі називають свято на честь святих апостолів Петра і Павла (12 липня), яким знаменується закінчення відповідного посту; цей день, що ще пов'язаний з літнім сонцестоянням, в Україні святкували особливо урочисто [Скуратівський 1993: 89-91], в багатьох місцях були храмові свята, тому згадка про цей час і події, пов'язані з ним, викликають надзвичайно теплі і зворушливі спогади. Різдво ж –

одне з найбільших християнських свят зимового циклу, закінчення Пилипівського посту, яке також відзначали досить урочисто. Образ калини – символ батьківщини, любові до рідної землі, України – завжди позначений емоціями позитивного змісту і є знаком національно-мовної культури. Інший приклад обрамленого періоду:

«Тяжко, – каже, – братіку!..

Як птиці пернатій в чистім полі без древа ночувати,
Як тяжко та важко живій рибі без води проживати,
Як тяжко та важко білий камінь з сирії землі проти себе ізняти,
- Ой так тяжко та важко на чужій чужині без кривної родини помирати!» [УНД 1972: 331] має загальну семантику «страждання». Ключовими словами цієї структури виступають синонімічні прислівники тяжко та важко, з допомогою яких не лише передається внутрішній стан ліричного героя, а й здійснюється групування усіх інших компонентів періоду. Концептуалізація зазначених лексичних одиниць на позначення стану особи не випадкова і не ситуативна: вона підпорядкована не просто композиції твору, а є відображенням етнопсихології українців, — «наявний досить тісний зв'язок між життям суспільства і лексикою мови, якою воно говорить. Це однаково відноситься і до зовнішньої, і до внутрішньої сторони життя» [Вежбицкая 2001а: 14].

Винесені в епіцентр мотиви страждання і переживання, складних душевних мук, що якнайвиразніше репрезентують лексичні одиниці тяжко та важко, в свою чергу становлять основу складнопідрядних обставинних порівняльних речень, покликаних розкрити – в градаційному вираженні – глибину психічних переживань ліричного героя. Це досягається шляхом художньо-образного відображення в синтаксичній конструкції періоду всього навколишнього простору, який оточує людину: водного, наземного, повітряного. Таким чином, широта зображення дорівнює широті усвідомлення і обсягу страждання від перебування на чужині і позбавлення права мати кривну родину. Тут, окрім концепту страждання, набувають особливої актуалізації концепти чужина і родина (рідна країна).

Період за своєю природою «властивий піднесеній мові» [Кулик 1961: 248], що передбачає урочистість, афористичність, що споріднює думи із творами книжними:

Которий чоловік отцевську й матчину молитву штить,
шанує, поважає,

То отцевська-матчина молитва зо дна моря винімає

І од великих гріхів одкупляє,

До Царствія Небесного проводить [УНД 1972: 362],

Наведений вірєць періодичної конструкції з семаникою «повчання діяти певним чином (своєрідна мораль, настанова)» характеризується урочисто-піднесеним емоційним забарвленням, що досягається шляхом лексичної організації (актуалізацією одиниць релігійного змісту (елементів церковнослов'янської (книжної) мови): молитва, гріхи, Царствіє Небесне, введенням семантико-стилістичних синонімів штить, шанує, поважає, акцентуацією уваги на богорівних поняттях отцівства, материнства).

Емоційно-експресивне забарвлення нижченаведеного періоду визначене насамперед його семантикою:

Ой у святу неділеньку

То рано-пораненько,

То не сива зозуля кувала,

Не дробна птиця щебетала,

А не в борі сосна зашуміла,

Як та бідна вдова

А в своєму домові гомоніла [УНД 1972: 372].

Лексичні компоненти цього періоду виступають змістовими центрами-образами, навколо яких розгортається оповідь: шляхом називання і одночасного нанизування у формі заперечення характеристичних ознак, що супроводжують центральний образ жінки-вдови: не сива зозуля кувала (у фольклорі сива зозуля – символічне позначення особи жіночої статі – матері чи сестри), не дробна птиця щебетала (пташка – разом зі сталим епітетом дробна також у фольклорі, українському, слов'янському, символізує жінку), не в борі сосна зашуміла (образ сосни також має жіноче начало і, окрім того, символізує тугу, сум). Експресія періодичної мови досягається завдяки інтонації наростання-нагнітання звукових вражень,

спостережених у тваринно-рослинному світі, порівняння їх з людською мовою, нанизуванням сурядних заперечних та підрядного порівняльного речень. У цілому ж період конденсує почуття болю, туги і спрямований на те, щоб викликати емоції співчуття, співпереживання тощо.

Здатність конструкцій періодичної мови створювати емоційно насичені картини психологічного змісту досить виразно передає період із семантикою «прокльон»:

Стала мати плакати-ридати,

Свого сина Йвася проклинати:

«Щоб же ти на дорозі руку, ногу злавав,

Щоб же ти на війну не став,

Щоб же ти на дорозі здоров'я збувся,

Щоб же ти назад вернувся,

Щоб же тебе куля перша не минула -

При нещастію лихая година обгорнула!» [УНД 1972: 255].

Наведений приклад прокльону позначений особливо загостреними емоціями розчарування поведінкою сина, який пішов до війська без материнського благословіння, душевним болем, стражданням і муками матері. Окрім того, цей прокльон – своєрідна незгода-відчай з тими умовами життя, що склалися історично в Україні: постійний захист рідної землі від нападників, повсякчасні втрати і смерть близьких та рідних людей, одвічні сльози у зв'язку з оплакуванням чисельної смерті. У градуєваних прокляттях, що їх посиляє мати, помітна певна алогічність: щоб же ти на війну не став, щоб же ти назад вернувся і водночас: Щоб же тебе куля перша не минула - При нещастію лихая година обгорнула, яку можна пояснити афективним станом ліричної героїні. Загалом же в цих рядках простежуємо інший зміст – глибинний, сприйнятний і зрозумілий якнайліпше на генетично успадкованому рівні: всі прокляття (тобто нагромаджені емоції негативного плану, увиразнені ампліфікацією) підпорядковані одному – прагненню зберегти життя синові.

Стильові особливості дум, що надзвичайно активно будуються на основі періодичної мови, зумовлені об'єктивними чинниками і пов'язані з традиціями стародавніх поетик і риторик, які знайшли відгук також у літературі Київської Русі і

продовжилися в подальшій книжній традиції в наукових і літературних творах, а також в ораторському, викладацькому мистецтві професорів Києво-Могилянської академії: «ще з найдавніших часів період як ланцюг колообразно замкнених речень був закріплений переважно за ораторськими стилями літературного мовлення. Це його основна стилістична функція...» [Ефимов 1961: 455]. Конкретні зразки застосування періодичного мовлення в літературній творчості України (XVII ст.) містять літописи Грабянки, Самовидця, Самійла Величка, де «обробка фрази і з'єднання фразових одиниць <...> має виразний літературно-мистецький характер» [СУЛМ 1973: 395]; пор.: «Щоб свята Софія, катедральна церква, як й інші всі церкви й монастирі, що будуть у Києві та в інших місцях, згідно старожитних прав, лишалися в усіх своїх, кожній церкві й монастирю належних, добрах і ґрунтах без жодного порушення і ніхто щоб їх не забирав - це стосується усіх монастирів і Божих церков» [Величко 1987, 2: 117] та ін.

М. І. Марченко припускає, що «авторами і першими виконавцями дум виступали самі учасники військових походів та інших героїчних подій і подвигів. Серед творців дум могли бути освічені особи, талановиті поети» [Марченко 1961: 191], можливо, «вихованці братських шкіл та інших освітніх закладів України XVII ст.» [Марченко 1961: 191].

Вихованці тодішніх освітніх закладів студіювали церковнослов'янську мову і добре знали релігійну літературу. А ознакою конфесійного мовлення є «стилістично навантажені в усіх текстах (підстилях) модифікації: нанизування речень у межах певного відрізка тексту; «підхоплення» семантично важливого члена речення; інверсія різних членів речення (здебільшого означень; повтор (особливо присудків і обставин)); дистантне розташування підмета і присудка <...>» [Бабич 1997: 33], названі ж стилістичні фігури синтаксису функціонують, як правило, в межах періода» [Бабич 1997: 34].

Думи, особливо ті, що виникли пізніше, за стилем пов'язані з бароковою поезією взагалі, для якої властиві такі риси, як «рухливість, динамізм, в пластичному мистецтві <.. > любов до складної кривої лінії, в протилежність до простої лінії та гострого куту чи півкола готики та ренесансу» [Чижевський

1966: 249], у мові ж художньої літератури – це використання вигадливих, вишуканих, складних форм. Саме «у XVI-XVIII ст. поети часто користувалися складними конструкціями, які набували характеру високих зразків словесного мистецтва», до яких належали і періоди, «що свідчило про високу майстерність володіння словом. Саме у періодичному мовленні найширше виявляються можливості мови» [Гуцуляк 1997: 141].

Проаналізоване вище дає підстави стверджувати, що період як ознака книжної мови органічно входить у структуру думових текстів. Це в свою чергу свідчить на користь зв'язку дум з книжними джерелами, про вплив останніх на їх творення.

Отже, період – це насамперед універсальний стильовий прийом моделювання художніх текстів, що виявився провідним у конструюванні думового мовленнєвого універсуму. Надзвичайна вага періодичних структур у думках зумовлена власне тим, що думи призначалися для усномовного виголошення. Така властивість періодичних структур, як потенційна здатність створювати урочисто-піднесений, величний колорит оповіді, цілком адекватна стильовій організації дум. Неабияку роль тут відігравала притаманна періодичним конструкціям специфічна інтонаційна універсальність.

Періодична мова в думках – фактор не тільки стильовий, а й стилістичний. Стилiстична вага конструкцій з періодом зумовлена трьома нерозривно пов'язаними чинниками, що виступають у тісній взаємодії і дають підстави зараховувати періоди до текстово-образних універсалій: структурним оформленням, семантикою та інтонацією, в результаті чого витворюються найрізноманітніші як зі структурного, так і з ідейно-змістового погляду інтонаційно завершені конструкції, що характеризуються певним емоційно-експресивним забарвленням, здатні викликати відповідні емоції, почуття у слухачів.

Естетика фігур семантико-синтаксичного паралелізму

Типовим явищем у мовній організації дум є функціонування конструкцій семантико-синтаксичного паралелізму, адже «за частотою вживання в народній ліриці паралелізм поступається лише епітетові» [Астафьева 1981: 83]. Проте треба погодитися із зауваженням, висловленим свого часу Р.Якобсоном і певною мірою актуальним сьогодні, що в дослідженнях, присвячених розгляданій проблематиці, «все ще, як правило, недооцінюються або не беруться до уваги ті функції, які виконує паралелізм у смисловій і формальній структурі усного епосу і лірики» [Якобсон 1987: 106].

Загалом же паралелізм у фольклорних текстах привертав увагу багатьох авторів, його функції в народних ліричних піснях досліджували Ф. І. Буслаєв (1941), В. М. Жирмунський (1964), Л. О. Астаф'єва (1981), П. Г. Богатирьов (1973), О. Б. Артеменко (1977), О. Т. Хроленко (1978), С. Я. Єрмоленко (1987), О. М. Веселовський (1940) у частівках – А. Кулагіна, в билинах – Н. Макарова, Є. Калашникова, у думах – О. М. Веселовський (1989), М. М. Плісецький (1972).

О. М. Веселовський, який докладно і різнобічно розглянув це мовностилістичне явище, сутність паралелізму вбачав у «зіставленні суб'єкта і об'єкта дії за категоріями руху, дії як ознаки вольової життєдіяльності» [Веселовский 1989:101]. О. С. Ахманова про паралелізм (симетрію) пише як про «зв'язок між окремими образами, мотивами і т. ін. у висловленому, що виражається в однаковому розташуванні схожих елементів; однакове розташування схожих членів речення в двох або кількох суміжних реченнях [Ахманова 1966: 311]. Отже, принцип однаковості, що лежить в основі творення фігури паралелізму, передбачає і внутрішню асоціативну, символічну подібність власне образів, і певну схожість зовнішньої структури розташуваних елементів, що в цілому приводить до зіставлення, чим і зумовлюється стилістичне навантаження цієї фігури.

За О. Квятковським, паралелізм – це «композиційний прийом, що підкреслює структурний зв'язок двох (звичайно) або трьох елементів стилю у художньому творі; зв'язок цих

елементів полягає у тому, що вони розташовуються паралельно в двох або трьох суміжних фразах, віршах, строфах, завдяки чому виявляється їх спільність» [Квятковский 1966: 193]. П. Г. Богатирьов у визначенні паралелізму більшою мірою орієнтується на структурні особливості цієї фігури: «Синтаксичний паралелізм, тобто розташування у двох паралельних реченнях однакових членів речення в однаковому порядку, ускладнюється іншими різноманітними стилістичними засобами, як-от: повтором одних і тих же слів, використанням синонімів і т. ін. Усе це підкреслює вагу художнього впливу і навіть змінює звичайне значення слів» [Богатырев 1973: 114]. Особливістю паралелізму як стилістичної фігури, на думку С. Я. Єрмоленко, є те, що в його основі «насамперед лежить зіставлення ситуацій – настрою природи і людини» [Єрмоленко 1987: 112]. Такої ж думки і Л. І. Мацько: паралелізм «будується на зіставленні образних ситуацій із сфер природи і людського життя» [Укр. мова: енциклопедія 2000: 424], що сприймається як взаємозумовленість загального і часткового, вічнобуттєвого і швидкоплинного. При цьому, як слушно зауважує С. Я. Єрмоленко, «уподібнення двох картин знаходить вираження в синтаксичній однотипності пісенних рядків, частин строфи, в лексичному повторі, а також у доборі таких слів, які близькі, синонімічні за значенням або мають протилежне, антонімічне значення» [Єрмоленко 1987: 112], тобто паралелізм змісту відображається у паралелізмі структурної побудови.

Наведені визначення засвідчують, що О. М. Веселовський, наприклад, за вихідне бере зіставлення за динамізмом ознаки; О. С. Ахманова наголошує на симетричності, подібності (однаковості), що передбачає і внутрішню асоціативну, символічну подібність власне образів, і певну схожість зовнішньої структури розташованих елементів. П. Г. Богатирьов виходить із власне структурних особливостей фігури (зовнішніх і внутрішніх); О. Квятковский орієнтується на композиційну функцію паралелізму; С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько роблять акцент на тому, що в основі паралелізму – зіставлення образних ситуацій із сфер природи і людського життя. Помітно, що у запропонованих визначеннях наголошується на таких ознаках паралелізму, які передбачають

побудову певних конструкцій за принципом зіставлення, зокрема – зіставлення картин природи і людського життя, що досягається шляхом зовнішнього і внутрішнього структурування елементів, за участю різних мовних площин (рівнів): синтаксичних, лексичних, фонетичних тощо.

Н. І. Формановська говорить про власне структурний паралелізм: при сприйнятті таких конструкцій найперше привертає увагу порядок розташування слів у частинах: «однакове розташування актуалізованих і, як правило, акцентованих членів речення, – напевне, найбільш чітка ознака структурного паралелізму» [Формановская 1978: 212]. О. Б. Артеменко виділяє синтаксичний паралелізм [Артеменко 1977: 56-57], зокрема паралелізм віршів – складних конструкцій [Артеменко 1977: 57], паралелізм віршів – предикативних одиниць [Артеменко 1977: 58-60], паралелізм віршів, що організовані як групи предикативних одиниць [Артеменко 1977: 60], синтаксико-психологічний паралелізм [Артеменко 1977: 62], троїстий паралелізм [Артеменко 1977: 64], неповний паралелізм [Артеменко 1977: 65], заперечний паралелізм [Артеменко 1988: 146]. О. Квятковський, окрім синтаксичного паралелелізму як найбільш поширеного різновиду, що засвідчує дотримання в суміжних віршах однакової структури речень, також вказує на строфічний паралелізм (одинакове повторення в суміжних строфах синтаксичної, а інколи і лексичної побудови), ритмічний паралелелізм (ліричні мотиви підкреслюються відповідним повтором ритмічного малюнка), прямий паралелелізм і заперечний [Квятковский 1966: 193-195].

На окрему увагу заслуговує позиція М. М. Плісецького, який висловлює відмінні погляди щодо ідентифікації явища паралелізму. Дотримуючись класичного визначення паралелізму як стилістичного явища: «в паралелізмі просто зближуються два явища, одне – із сфери природи, друге – із сфери людського життя, і в цьому зближенні почуття людини шукають і знаходять якісь асоціації, часто ледве вловлювані» [Плісецкий 1972: 128], він, окрім того, що виділяє психологічний і формальний паралелізм, пропонує розмежовувати позитивно-заперечне зіставлення, заперечне порівняння та паралелізм. Принагідно зазначимо, що формальним паралелізмом М. М.

Плісецький вважає випадки, коли «асоціації, які створюють паралелізм, зовсім не вловлювані» [Плісецький 1972: 135], і припускає, що цей різновид паралелізму існував у глибокій давнині [Плісецький 1972: 135]. До структур з формальним паралелізмом, спостережених у думках, за М. М. Плісецьким, можна віднести, наприклад, таку: Ой десь, ой десь за Килимом-городом козаченко гуляє, / А з Килима-города татарин поглядає [УНД 1972: 72]. Взагалі ж щодо запропонованого М. М. Плісецьким поділу структур на власне паралелізм, позитивно-заперечне зіставлення і заперечне порівняння, навряд чи можна солідаризуватися з автором, адже в усіх випадках помітна різнорівнева симетричність з погляду мовно-образного оформлення (структурування) і зіставлення ситуацій зі світу людини і природи. Питання тільки в зв'язках, що скріплюють ці дві паралелі. Наприклад, віднесення М. М. Плісецьким структури: / не сизі орли заклекотали, / Як на їх турки-яниченьки із-за могили напали до заперечного порівняння, а не паралелізму вважаємо безпідставним, адже тут не простежуємо ніякого порівняння як такого, що заступає інше сприйняття висловлюваної думки: очевидне симетричне (паралельне) розміщення образів зі світу природи і людських стосунків: орли заклекотали – турки-яниченьки напали (у даному випадку сполучник як можемо замінити сполучниками а, то, а то тощо). Структури паралелізму мають здатність концентрувати й інші художні засоби (ті ж заперечні порівняння): То не сива зозуленька закувала, / То не дрібна пташка щебетала, - / Як сестра до брата на чужину / Добрим здоров'ям поклонялася [УНД 1972: 329], Ой у святу неділю / То не сива зозуля закувала, / Ні дробная пташка в саду щебетала, - Як сестра до брата / З чужої сторони У далекі городи / Листи писала, / Поклон посидала [НД 1986: 101], адже, як підкреслює Л. І. Мацько, «часто семантико-синтаксичний паралелізм є цілісною, естетично завершеною художньою картиною ще й тому, що в ньому реалізуються образні функції усіх інших фігур і тропів: епітетів, метафор, риторичних питань тощо» [Укр. мова: енцикл. 2000: 424]. Отже, заперечне порівняння та ін. типи, виділені М. М. Плісецьким, є, по суті, різновидами паралелізму, адже у них наявні паралельність, зв'язок між образами зі світу природи

і людського життя (їх уподібнення), хоча це подається в ускладненому варіанті: шляхом заперечення дії, ознаки тощо, прихованого порівняння і под. Пор., наприклад, міркування з цього приводу В. І. Кононенка: «Типовий для народної поезії прийом – заперечне порівняння – теж свого роду паралелізм, але його вживання має іншу мету – шляхом відмови у зовнішній подібності, схожості явищ і дій передати їх внутрішній образно-метафоричний зв'язок» [Кононенко 2001: 123]. Заперечення, таким чином, може виступати, як універсальний прийом передачі стверджувальних логічних значень, що на рівні тексту реалізується з урахуванням трьох аспектів функціонування мовних одиниць: а) з погляду їх структури, тобто взаємодії семантичних і синтаксичних категорій, б) з погляду їх стилістичних потенцій, стилістичного варіювання для вираження однієї і тієї ж думки, в) з погляду логіки, тобто з погляду того, як різні семантичні, синтаксичні і стилістичні засоби використовуються мовцем для вираження думки.

Будь-які фігури паралелізму – своєрідні стилістичні прийоми, які підвищують змістову виразивість тексту і мають певну інтенціональну заданість і регулярність моделі [Селиванова 2002: 333]. Проте при їх заданості, регулярності моделі, «при зовнішній трафаретності, одноманітності паралелізмів як стверджувального, так і заперечного типу в них можна вбачати особливості народного світобачення, сприйняття подій, явищ і предметів через реалії, що оточують людину в повсякденному житті, передусім у природному середовищі» [Кононенко 2001: 124]. У цілому фігура паралелізму – структурно-семантична, структурно-архитектонічна і структурно-стилістична макроодиниця фольклорно-пісенного універсалу.

Фігури паралелізму – це 1) конструкції з певним формальним показником, – зокрема, – симетричним розташуванням частин, тобто вони утворені за певною формулою (схемою); 2) для них характерна семантика зіставлення / порівняння, що в своїй сутності спрямована на посилення виразності зображуваного, на те, щоб викликати відповідні емоції та почуття; 3) «ситуації», що їх представляють фігури паралелізму в думках, побудовані на основі

загальнофольклорних образно-змістових смислів: напр., загальна семантика звуку передається через зіставлення – порівняння шуму дерев і людської розмови, пташиних звуків і людської мови та ін.

Для побудови текстово-образних універсалій – фігур паралелізму – провідною ознакою є паралельність розташування структурних компонентів: «Синтаксична одиниця, побудована з двох або кількох частин – складне речення, складне синтаксичне ціле, – підкоряється законам структурно паралельної побудови, якщо наступні частини будуються за моделлю, за зразком і подібністю попередньої, повторюючи її основні конструктивні елементи» [Формановская 1978: 210]. Іншою суттєвою ознакою, що безпосередньо пов'язана з вищенаведеною, є така: «паралелізм являє собою двочлен, в якому одна його частина пізнається через другу, яка виступає у відношенні до першої як модель: вона не тотожна їй, але і не віддалена від неї. Вона перебуває у стані аналогії – має загальні риси, саме ті, які виділяються для пізнання у першому члені. Пам'ятаючи, що перший і другий член не ідентичні, ми прирівнюємо їх в якому-небудь визначеному відношенні і за властивостями і поведінкою другого члена паралелі робимо висновки про перші» [Лотман 1964: 89].

Зі структурного погляду фігури паралелізму у думках представлені складносурядним реченням; засобом зв'язку між частинами виступають сурядні сполучники (відношення між частинами – зіставні):

А в святую неділеньку рано-пораненько,
Не в усі дзвони дзвонять,
А то сини свою неньку, свою стареньку, із подвір'я го...гонять.
[УНД 1972: 367],
Гей, то в святую неділеньку,
То рано-пораненько,
То не в усі то дзвони дзвонять,
А то про вдовиченків
Все люди то й говорять. [НД 1986: 109],
відношення між частинами – взаємовиключення:
То не хмари з буйним вітром
З Дніпра налягають –

То Павлюк та Остряниця
 Ляхів обступають. [УНД 1972: 260];
 у першій частині сполучник то може бути опущений:
 Не ясний сокол квилить-проквляє,
 То син до отця, до матусі в городи християнській поклон посилає
 [НД 1986: 38];
 Не ясний сокол квилить-проквляє,
 То син до отця, до матусі в городи
 християнській поклон посилає,
 Сокола ясного рідним братом називає <...>
 [УНД 1972: 104];
 То так-то тяжко та так важко
 Землі без трави, рибі без води,
 Птиці без ліса пробувати;
 То так-то тяжко та важко чоловіку в чужій чужині,
 На чужій стороні,
 Без отця, без неньки, без сердешного роду пробувати!
 [УНД 1972: 329];
 складнопідрядним реченням:
 Гей, як стала то на небі
 Чорна хмара наступати,
 То стали бідні козаки
 А в чистому полі помирати... [УНД 1972: 95];
 очевидно, що у даному випадку немає ніякої прямої залежності
 між смертю козаків і часом наступу чорної хмари; тут –
 залежність опосередкована, психологічна: чорна хмара – у
 міфологічному осмисленні – провісник біди, нещастя, лиха –
 смерті козаків (що й повідомляється у підрядній частині);
 аналогічний зразок паралелізму:
 Ей, як-то б'ється птиця об птиці,
 А родина об родині,
 Ей, то так-то б'ється отець і мати
 Об своїй кривній дитині. [УНД 1972: 115];
 почасти у таких випадках спостерігаємо накладання фігури
 паралелізму і періодичної конструкції:
 Як птиці пернаті в чистім полі без древа ночувати,
 Як тяжко та важко живій рибі без води проживати,

Як тяжко та важко білий камінь з сирої землі проти себе ізняти,
- Ой так тяжко ти важко на чужій чужині без кривної родини
помирати! [УНД 1972: 331].

Пор. з іншим структурним оформленням підрядності:

Бо як тяжко на безводді рибі пробувати,

Так тяжко на чужині безродному проживати! [УНД 1972: 315];

<...> І не сизі орли заклекотали,

Як їх турки-яниченьки із-за могили напали <...> [УНД 1972: 162],

Не дробна птиця в гору щебетала,

Як бідна вдова з двору виступала <...> [УНД 1972: 358];

І то не орли заклекотали,

Як три вдовиченки старої матері

Шукали та питали. [УНД 1972: 371];

У святую неділеньку барзо рано-пораненько

То не сосна в бору зашуміла,

Як бідна вдова,

Стара жена,

З своїми дітками в домівці своїй гомоніла <...> [УНД 1972: 356].

Паралелізм у формі безсполучникового речення:

Не ясен сокіл на долині по табуру гуляє,

Не білая лебедь співає –

Полковник Филоненко походжає,

Словами промовляє <.. > [УНД 1972: 232];

То не вихор по Черкені-долині гуляє,

Не сизий орел яструбів ганяє, –

Вдовиченко Коновченко на воронім коні роз'їжджає,

мечем своїм, як блискавка, сіяє,

Трьох татар-яничар з коней збиває. [УНД 1972: 233];

складного речення з різними видами зв'язку (з сурядним і безсполучниковим, з сурядним, безсполучниковим і підрядним тощо): У святую неділеньку рано-пораненьку, / То не сиза зозуля кувала, / Не дрібна птиця щебетала, / Не у борі сосна зашуміла, / То бідна удова у своєму дому / З своїми дітьми го ... гомоніла... [УНД 1972: 366]; Ой у святую неділеньку, / То рано-пораненьку, / То не сива зозуля кувала, / Не дробна птиця щебетала, / А не в борі сосна зашуміла, / Як та бідна вдова / А в

своєму домові гомоніла [УНД 1972: 372]; А із низу, / Із Дністра / Стиха вітер повіває, / Чорна хмара наступає, / Дрібен дощик накрапає, / А вже душа козацька / З тілом козацьким молодецьким розстряває. [УНД 1972: 223]; То в неділю рано-пораненьку, / Не буйні вітри шуміли, / Не дрібні дощики накрапали, / Як бідні вдовиченки у своєму дворі гомоніли. [УНД 1972: 353];

складного синтаксичного цілого:

«... Послухай ти, чуро, чи то гуси кричать,

Чи лебеді ячать,

Чи ушкали гудуть,

Чи, може, козаки Дніпром ідуть?

Коли гуси кричать

Або лебеді ячать

То ти зжени.

Коли ушкали гудуть -

Мене схорони.

Коли ж козаки йдуть,

То об'яви: нехай вони човни до берега привертають,

Мене, козака Федора безродного, навіщають» [УНД 1972: 83].

Думовий епос відзначається функціонуванням своєрідних паралельних структур типу: тее зачуває, ... словами промовляє [УНД 1972: 357], те зачуває, словами промовляє, сльозами проливає [УНД 1972: 377], цеє зачуває, На колінах упадає, Руки вгору піднімає І Господа милосердного прохає та благає [УНД 1972: 383]. Подібні стилістичні універсалії «вибудувані» на основі вербальних текстово-образних універсалій і являють собою структури, що активізують (мінімально) два дієслівні компоненти із залежними словами (іменниками, прислівниками). Вони певною мірою відіграють роль своєрідних «містків», що слугують переходами від однієї дії (опису дії) до іншої. Як правило, такі структури повторюються протягом усього тексту. Показово, що ці утворення характерні лише для думового епосу.

Стосовно паралелізму як певної форми, яка відзначається стилістичними, експресивними характеристиками, Л. Ф. Тарасов зауважує, що він виконує подвійну функцію – «структурно-організаційну і підсилювально-експресивну,

виступаючи одночасно дієвим засобом формування інтонації, варіювання напруги і емоційності» [Тарасов 1976:21]. В. А. Чабаненко відносить синтаксичну симетрію до загальномовних лінгвістичних категорій (отже – універсальних) і вважає, що синтаксичний паралелізм «відбиває структурно впорядкований лінійно-просторовий рух мовленнєвих компонентів і разом з тим досить часто визначає відношення між семантичним та виразово-естетичним рівнями мовлення (контексту)» [Чабаненко 2002: 209]. Цілісна семантика структур паралелізму впливає із змісту та образно-смыслових значень компонентів цих структур, що побудовані на різних типах відношень. В основі ж усіх їх – дія, рух (О. М. Веселовський), естетика та експресія (В. А. Чабаненко): То ж не пили пилили /І не тумани вставали, /А то ж три братіки рідненькі, /Як то голубоньки сивенькі, /Із города із Озіва, /Із турецької, із бусурманської тяжкої неволі втікали [УНД 1972: 209]. Очевидно, що у наведеному міні-контексті акцент (зіставлення) робиться не на власне об'єктах (явищах природи) і суб'єктах (дійових особах): важливою є дія, опосередкована суб'єктом і об'єктом, що, зрештою, і підкреслюється винесенням дієслів у римованій формі в кінець рядка (відзначимо, що ця ознака – домінування дієслівної рими – визначальна для дум). Семантику зіставлення дійових осіб – братів (у заперечній формі, що виступає своєрідним ствердженням) з пилами та туманами як предметами і явищами навколишнього світу мовби заступає динамізм картин (пили пилили, тумани встали, три братіки втікали), що відповідно трансформується в почуття тривоги, переживання за долю братиків рідненьких (зменшено-пестливі суфікси певною мірою вказують на співчуття героям, «голубонькам сивеньким»).

Динамізм опису вибудовується на основі лексико-синтаксичної градаційності: спочатку називається місто Озів, далі уточнюється, що це місто – турецьке, потім конкретизується, що воно – бусурманське – останнє уточнення надзвичайно вагоме для дум як творів, що відображали релігійну належність, яка ототожнювалася з національною. Бути в неволі саме у іновірців означало зазнати насамперед

духовного приниження, тому завершальною, ключовою ланкою є вказівка, що це – тяжка неволя.

У іншому випадку:

Гей, гей! Ой у святую неділеньку да барзо рано-раненьку,
Ой да тож-то то не сизії орли заклекотали,
Як то біднії невольники у тяжкій турецькій неволі заплакали,
гей! [УНД 1972: 108]

маємо паралельне зіставлення: орли заклекотали – невольники заплакали, де очевидним є прирівнювання за діями, що й створює образність, емоційність висловлювання – необхідну умову існування поетичного твору, що «народжується на основі зіставлення об'єктів, які належать до різних класів» [Арутюнова 1999: 280], котрі в основі своїй мають схожість, подібність, що в свою чергу «передбачає наявність загальних властивостей» [Арутюнова 1999: 305]. Такими властивостями, якостями є поняття мужності, сили, витривалості, що їх народний досвід, народна свідомість і фольклор ідентифікують з орлами. Побудова паралелізму на основі дієслів із загальною семантикою звукового враження зумовлена роллю слуху в психічній житті людини, який, як відзначив І. Я. Франко, «... дає нам пізнати цілі ряди явищ ментальних, невовимих, летючих, цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу» [Франко 1969: 129].

Спостережено, що у варіантах думи «Невольники» є інший зачин, де фігура семантико-синтаксичного паралелізму значно об'ємніша: «У святую неділю, тожъ не сызы орлы заклекоталы, / Якъ ти бедны невольныкы въ турецькій каторзи заплакалы, /И клялы, прокляналы, / Руку въ гору пыдйымалы, /Кайданамы забрызчалы / Турецьку каторгу клялы, прокляналы / Господа мылосердного прохалы и благагы: / «Ой вызволь, Господы, всихъ бидныхъ невольныкы въ / У мырьъ веселый, у край крещеный, въ городаы хрыстыянски!» [Г 1927: 150]. Структурно цей тип паралелізму розчленовуємо на дві частини: перша охоплює один перший рядок, друга – наступні 8 рядків, пов'язані між собою на основі вираження звукової семантики: орли – заклекотали, невольники – заплакали, кляли, проклинали, прохали і благагы.

Звернення до образу-символу орла, що є уособленням позитивних рис і ознак, концентрація уваги на його звукових сигналах (вираження незадоволення, внутрішніх переживань тощо) і порівняння-зіставлення з бідними мучениками-невільниками та їх діями, що також знаходять вираження у звукових знаках-сигналах, будуються на основі асоціативних перенесень. Повтор дієслів у лінійному і вертикальному розгортанні теж виступає словесним маркером, що передає власне психічний стан невольників: непримиренність, тугу, душевний і фізичний біль, ненависне ставлення до ворогів (іновірців). При цьому невольники каторгу турецьку не просто кляли, а проклинали («піддавали прокльонам; кляли, лаяли, осипали прокльонами, виражаючи різкий осуд, відчай, обурення, ненависть і т. ін.») – у такий спосіб засвідчується багаторазовість дії, що якнайкраще передає дух національної непокірності, непримиренності, стійкості. Синонімічні дієслова прохали («зверталися з проханням, домагалися чогось; спонукали виконати прохання»), благали («дуже сильно просили») на позначення словесних дій, звернених до Бога, передають внутрішній стан невольників, а саме – глибину переживань, мук і разом з тим стійкість переконань, що не дозволяють зрадити своїй вірі. У цілому фігура семантико-синтаксичного паралелізму побудована на внутрішніх протиставленнях турецької каторги веселому миру, хрещеному краю, християнським городам, що можна звести до таких суттєвих, ментально значущих протиставлень-узагальнень, як чужий-рідний, бусурманський-православний, муки - радість тощо.

Інший приклад паралелізму: «Оже то, якъ ставъ Оликсїй Поповичъ, / Свои грихи по правди Богу сповидати, / То стала быстрая филия по Чорному морю унимати» [Г 1927: 65] фіксує дві паралелі: Олексій Попович гріхи сповідає - хвиля затихає. Буря на Чорному морі (і відповідно – бистра хвиля) має символічне значення: як попередження про біду, смерть, загибель унаслідок неправильної поведінки і як покарання за гріхи, а також – як надану можливість покаятися. Очевидно, що наведена структура семантико-синтаксичного паралелізму відбиває інформацію і про релігійне тлумачення гріха, і про

усвідомлення останнього козаками. Зазначене повною мірою засвідчує той факт, що художня форма (структура паралелізму) «стає формою змісту», тобто здійснює «об'єднання і організацію пізнавальних і етичних цінностей» [Бахтин 1975: 57].

Фігура семантико-синтаксичного паралелізму може мати загальну семантику інакомовності і вводиться у текст за зразком притчі тощо, як у думі «Івась Коновченко, Вдовиченко» [УНД 1972: 224-257]. Як слушно підкреслювала Л. О. Астаф'єва, «контекстні зв'язки паралелізму проявляються в його функціональній двоєдності: сюжетно-композиційній і художній». При цьому «його композиційна роль розкривається на різних рівнях: він може бути формою композиції, елементом і прийомом» [Астаф'єва 1981: 89].

Семантико-синтаксичний паралелізм у думах засвідчений і як ціліснооформлена, самостійна текстотвірна художньо-образна одиниця, сюжетно-композиційна одиниця, як, наприклад, у думах «Сестра і брат», «Проводи козака».

Фігура семантико-синтаксичного паралелізму як універсальний народнопоетичний засіб, як текстово-образна універсалія у думах характеризується багатогранністю вияву змістово-образної системи, що значною мірою динамізує, естетизує загальний план оповіді, всією своєю організацією проектується на внутрішній світ людини і на породження емоцій, які, за словами С. Я. Єрмоленко, і є найбільшим скарбом, що знайшов втілення у народнопоетичних текстах [Єрмоленко 1999: 22]. Взагалі фігура паралелізму в народних думах – показник традиційності у побудові фольклорно-пісенного тексту, мовно-стилістичний засіб вираження категорій епічності.

Отже, естетична площина фігур семантико-синтаксичного паралелізму безпосередньо пов'язана з пошуком у свідомості народних творців епосу аналогічності, подібності, схожості двох зіставляваних понять з різних сфер дійсності (зокрема, природи і людини). У результаті постає цілісна, глибокомасштабна картина світу етносу.

Розділ 3

ЗНАКОВІСТЬ ЕСТЕТИКИ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ

Естетика поняття воля

Одним із ключових понять народного героїчного епосу виступає знакове для цих текстів поняття воля і водночас антитезове неволя.

Основним поняттєвим ядром концептуальної картини світу національного героїчного епосу є концепт воля. „Як інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії <...> свідомого й позасвідомого” [Селіванова 2006: 256], концепт воля в думовому епосі групує навколо себе інші концепти.

Саме концепт воля – своєрідне поетичне поняттєво-естетичне узагальнення – фокусує весь спектр думок і почуттів українців, сформованих протягом тривалого історичного розвитку.

Цілісний опис концептуального змісту найменувань, особливо тих із них, які виступають термінами культури, зобов'язує розглянути стійко відтворені за ними значення слів як наслідок того, що вони фокусують і маніфестують „частини” цього культурно значущого змісту, який активує у ньому ті чи інші культурні конотації. Змістом таких конотацій є, на наш погляд, інтерпретація того чи іншого аспекту значення у концептуальному ключі культурного коду лінгвокультурної спільноти.

У останні роки центр уваги лінгвістичної думки зосередився на дослідженні „культурної семантики” слів, що зумовлено розвитком антропологічної парадигми в лінгвістиці. Ця парадигма впливає із постулату, що людський фактор, який лежить в основі створення мовної картини світу, вимагає, зокрема, експлікації в описові способів її знакового вираження

інформації про культурно-мовну компетенцію носіїв мови, яка відображає їх світобачення і світорозуміння.

Завдання цілісного опису найменувань було сформульоване М. Толстим і С. Толстою. І, на думку авторів, полягає насамперед „у тому, щоб виявити внутрішні зв'язки між всіма рівнями значення, розкрити логіку того „образу”, який закріплений за словом у свідомості носіїв мови. При цьому пошуки формальних підтверджень виділених дослідником значень (семантичних ознак) повинні бути поширені і на сферу екстралінгвістичної (культурної) конотації <...>” [Толстой, Толстая 1993: 162-163].

Поетична інтерпретація поняття воля в національному її розумінні виникла як наслідок різноманітних переживань: власне особистих і суспільно – політичних. Концепт воля у думках реалізується у таких поняттях, що в основі своїй мають зв'язок безпосередньо з волею - незалежністю, свободою. Насамперед воля пов'язується з поняттям неволя – тобто відсутність волі, невільник – особа, що має відношення до волі (не має її), визволяти – дія, пов'язана із здобуттям волі. Зазначені поняття творять концептосферу номена воля.

Номен воля, напевне, треба також вважати архетипом, тобто праформою родової свідомості, вродженою і незмінною психічною структурою колективного безсвідомого.

У 11-томному СУМ лексема воля подана із значеннями: 1. „тільки одн. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями і свідомому регулюванні своєї поведінки; 2. Бажання, хотіння; 3.Право розпоряджатися на свій розсуд; влада; 4. Відсутність обмежень; привілля; 5. Свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство” [СУМ I: 735]. Думи фіксують функціонування концепта воля із 3, 4, 5 словниковими значеннями.

Концептуальне поняття воля, що його репрезентують думи, можна окреслити у вузькому і широкому розумінні. Вузьке тлумачення поняття воля зводиться до розуміння того, що воля - „свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство”; у розгляданому випадку воно стосується безпосередньо особи (осіб).

Розуміння поняття воля у широкому значенні мислиться у площині воля – незалежність Батьківщини. Ці дві площини – максимально дотичні.

Концептуалізація у свідомості носії мови поняття воля відбулася на рівні свідомого осмислення певних реалій буття. Зокрема, це зумовлене низкою історичних причин: перебуванням під загрозою постійного загарбання у полон, постійною боротьбою за незалежність – як за фізичну, так і духовну, чим був і спричинений тривалий національно-визвольний рух. Іншими словами, провідну роль у формуванні свободолобної свідомості українців, їх внутрішньо незалежного світу почуттів і переживань, що знайшли відображення у мові – як продуктивні мовленнєво-мислительні процеси, – відіграли історичні чинники: „Геополітична межовість” України на перехресті історичних шляхів виражалася психологічно впродовж віків життєвою ситуацією української людини як ситуацією, що її сучасна екзистенціальна філософія влучно назвала „межовою”: постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на „межах можливостей існування”, на межах „боротьби, випадковості, провини, страждання, загрози смерті” [Енциклопедія українознавства 1995: 713]. Отже, поняття воля у свідомості українців максимально загострилося, активізувалося і водночас естетизувалося.

Концептуальне поняття воля виформовувалося у підсвідомості українців як визначальний чинник життєіснування, як необхідна реалія буття, до якої треба повсякчас прагнути, як причинове-наслідкове явище, що пов’язує і пояснює різновекторні дії і орієнтує на їх здійснення. Фактично, інтелектуально-художня творчість геніальних національних особистостей послідовно і чітко репрезентує реалізацію означеного концепту, що є свідченням їх національної незалежності. Це, зокрема, ідіолект Т. Шевченка, В. Стуса, І. Світличного... Відмовитися від художнього осмислення та інтерпретації такої істини – означає автоматично відмовитися від нації, її культурно-історичних, суспільно-політичних потреб, цінностей, моральних, ідейних переконань. Концепт воля логічно підпорядковує й інші концепти, характерні для дум. Концепт воля усвідомлюється невіддільно

від концептів батьківщина, віра, родина (батьки) тощо, які є, фактично, синонімними для носіїв мови. У свою чергу ці концепти передбачають певні опозиції: Батьківщина – чужина; віра – православна (християнська) і бусурменська. Отже, виникає ланцюг взаємозалежних понять:

Воля – Батьківщина – християнська віра;

неволя – чужина – бусурменська віра.

Те, що тема волі – провідна для дум, засвідчують кінцівки цих творів, що є своєрідним підсумком, у яких також актуалізованим виявляється концепт воля, інколи шляхом прямого називання, а подекуди – опосередковано. Воля у таких випадках замінюється ідентичними поняттями: перифразами святоруський берег, тихі води, ясні зорі. Структури тихі води, ясні зорі водночас засвідчують ментальність українця, його життєву позицію. Пор., напр.: Та визволь нас вже, визволь, Господи, / З цієї каторги, / Із темної темниці на край веселий, / Міждо мир хрещений! [УНД 1972: 417].

За спостереженнями І. Голубовської, культурно-семантичний зміст концепту воля відмінний в російському і українському світосприйнятті: „В українській культурі, на відміну від російської, „аксіома етнопсихології” відносно волі набуває не стільки географічного, скільки історико - психологічного характеру” (Голубовская 2002: 149). Проте географічний чинник також не другорядний у етнопсихології українців стосовно поняття воля. Так, важливими „супровідними” образами світу волі є образи степу і поля. До того ж, „як засвідчують числені приклади з народної творчості, образна семантика слів „степ” , „поле” асоціативно пов'язана зі світом волі не безпосередньо, а головним чином через такі якісні ознаки, як „широкий”, „безкрай” тощо” [Мойсієнко 2004: 4]. Відповідно степ і поле – одиниці на позначення макропростору – є першими ознаками волі. У думках номени степ і поле – одні з найуживаніших.

Воля у думках зводиться до духовної і фізичної свободи. Естетичний характер концепту воля виявляється у тому, що він містить конотеми „перемога”, „визволення”, „боротьба”,

„досягнення мети”, „душевний і фізичний спокій” та ін. (тобто позитивний емоційно – експресивний план з відтінками урочистості, піднесеності).

Безпосередньо у опозиції до номена воля перебуває номен неволя, інакше – „відсутність волі, свободи, повна залежність когось від кого-, чого-небудь”, „полон, поневолення, рабство” [СУМ IV: 269].

Контекстуальний досвід слова „неволя”, як правило, передбачає: а) опис більш чи менш конкретизованого світу неволі (темниця, каторга, чужа земля (чужина), турецька земля); б) зіставлення зі світом волі (край веселий, мир хрещений, тихі води, ясні зорі). Неволя – це фізичні муки (кров, кайдани), психічні переживання (плач, сльози). Таким чином, номен неволя включає конотеми „гніт”, „тяжкі муки”, „випробування”. Значущість, розуміння ваги волі знаходимо у контекстному підтвердженні: тексти дум, окрім поняття неволя, фіксують також найменування особи – невільник, що є похідною від лексеми неволя. Лексема невільник у думках завжди супроводжується постійним епітетом „бідний” у значенні „який викликає співчуття; нещасний, бідолашний” [СУМ I: 177]; частовживаний номен невільник є компонентом лінійно розгорнутої структури – разом з лексемою козак: внаслідок такої взаємодії виникає прикладкова сполука – епічна формула козак(и), бідний(і), невільник(и). Наприклад:

Ой, козаки,

Ви, біднії невольники! [УНД 1972: 122],

Тоді козаки, бідні невольники, стали слізно плакати і ридати [УНД 1972: 128].

Наведений факт свідчить, що в епіцентрі героїчного епосу перебуває невільник – „особа, позбавлена волі”. Отже, головний персонаж, дійова особа дум – невільник – центральна фігура, навколо якої розгортається сюжет твору. Деякі думи виникли як твори, що оплакували і возвеличували водночас долю невільників (думи історично-героїчного характеру XV-XVII ст.). Це дало підстави дослідникам (Ф. Колесса, Н. Кононенко) розглядати думи як плачі.

Як уже наголошувалося, воля в поетичній (думовій) інтерпретації сама по собі, без певних дій не мислиться.

Стосовно волі виявляється характерною (і обов'язковою в думках) така дія, як визволяти – тобто 1. „Звільняти кого-небудь з неволі, полону, ув'язнення і т.ін.”, 2. „Робити вільним, надавати свободи кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ'я, чийогось панування”, 3. „Відвойовувати захоплену ворогом територію” [СУМ І: 397]. У свою чергу дія визволяти (як і власне воля / неволя) пов'язана з особою, на яку спрямовується ця дія. Нею виступає невільник. У результаті виникають вислови – епічні тавтологічні формули, стереотипні сполуки, що постають як культурно-марковані знаки, значення яких утворюють культурну конотацію, імпліцитно-мотивовану співвіднесеність з архетипами свідомості, що породжують цю культурно значущу мотивацію: на волю визволяти, за неволю визволяти [УНД 1972: 417], з неволі визволяти [УНД 1972: 105, 285], з неволі виступати - визволяти [УНД 1972: 417], з тяжкої неволі не визволяти [УНД 1972: 127, 129], з тяжкої неволі визволяти [УНД 1972: 210], визволяти з неволі [УНД 1972: 107, 128 та ін.], визволяти невольника з неволі [УНД 1972: 106, 121], визволяти невільників на волю [УНД 1972: 125], невільнику не вільно [УНД 1972: 102]. Наприклад:

Бідному невольнику ніколи й спокою немає.

Визволь нас, Господи, із тяжкої неволі <...>

[УНД 1972: 107],

Ой то визволь нас, Господи,

Та визволь, Господи,

Із тяжкої неволі <...> [УНД 1972: 111],

Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,

З тяжкої неволі <...> [УНД 1972: 124].

Тавтологічні структури у думках аж ніяк не сприймаються як явище надлишкове. Вони – через своєрідний повтор – засвідчують те, настільки осмисленою виявилася в народі трагедія полону, позбавлення волі.

Отже, воля – поняття, в якому закладено розуміння дії, боротьби: „В українському культурному ареалі концепт воля виступає випеченою народом мрією про достойне Людини вільне життя. Вона зіставляється з добром і правдою, які можна здобути в боротьбі” [Голубовская 2002: 147]. Воля і боротьба – два поняття, що взаємозумовлюють одне одного: вся історія

одвічної національно-визвольної боротьби українського народу за волю підтверджує вільнолюбний дух українців і „<...> переконливо свідчить про первинність козацької основи української психіки” [Храмова 1992: 18].

Очевидно, що воля – провідне, фундаментальне, концептуальне поняття думового дискурсу, що характеризується масштабизованим естетичним наповненням і визначає ідею, змістове ядро розгляданих творів.

Естетика понять козак, козацький

Козак, козацький – знакові, домінантні поняття, характерні для героїчного епосу.

Прикметник козацький належить до розряду присвійно-відносних, він одночасно фіксує вираження ознаки за відношенням до предмета і належність цієї ознаки предметові. Окрім того, присвійно-відносність цього прикметника може переходити у якісність, що й надає висловлюванню відповідної естетичної значеннєвості. У зв’язку з цим прикметник козацький точніше було б, як це пропонують Є. Д. Арбатська та Д. І. Арбатський, кваліфікувати саме як предметно-якісний [Арбатская, Арбатский 1983: 52]. Наприклад, епітет козацький у словосполученні козацька доля можна досить легко витлумачити з допомогою синонімічних заміників-прикметників з якісним значенням як «тяжка, але водночас почесна, благородна, сповнена складних випробувань доля», козацький сон – «міцний, богатирський сон». При цьому, вважають Є.Д. Арбатська і Д. І. Арбатський, «значення якості навіть превалює над значенням предметності» [там само: 62], що яскраво засвідчують вищерозглянуті приклади. Пор. міркування, висловлені Ф. М. Селівановим з приводу билинних епітетів: «Ряд відносних прикметників, особливо з абстрактними поняттями, набувають якісного характеру і виступають синонімами до деяких із названих епітетів. Такими є епітети в сполуках: честь молодецька, слава молодецька, вислуга богатирська <...> та ін.» [Селиванов 1980: 25].

Словникові джерела фіксують функціонування лексем козак і козацький із значеннями: козак – «воїн» [Грінченко 1908

II: 204], «у XV–XVIII ст. – вільна людина із селян чи міської бідноти, утікачів від утисків феодалів, житель Запоріжжя», «національний малоросійський воїн, від якого пішли українські, донські, тверські і всі інші» [Ломиківський 1992: 74]; як «ідеал лицаря, прекрасного в моральному і фізичному смислі, слово козак додається в народній поезії до всякої молодой людини» [Гринченко 1908 II: 204], козацький же – «належний козакові», «лицарський, воїнський» [Гринченко 1908 II: 205].

Особливістю поетичного слововживання епітета козацький у контексті дум є те, що він – як складник текстово-образної універсалії – концентрує в собі одночасно всі словникові лексичні значення: так, неважко помітити, що зазначений епітет насамперед мислиться як «належний козакові»; це автоматично активізує в ньому сему «лицарський» (інакшим козак не постає у думовому епосі). Пор., наприклад: От тогді-то Хмельницький помер, / А слава його козацька не вмере, не поляже [УНД 1972: 283], тут козацька слава – така, що властива, належна козакові, окрім того – ще й доблесна, почесна, благородна. Часто в думках прикметник козацький замінюється епітетом лицарський: «Пиду я, мати, на Черкено-долину гуляти, / За веру християнскую одностайно стати, / Рыцарской славы доставати» [УНД 1972: 225]. Скажімо, в думі «Івась Коновченко вдовиченко» спостерігається варіювання текстово-образних універсалій козацька слава і рицарська слава [УНД 1972: 224-257].

Активізація прикметника козацький як компонента атрибутивної текстово-образної універсалії насамперед простежується на прикладі його широкого кола сполучуваності з іменниками різних семантичних груп. Так, епітет козацький поширює іменники на позначення: а) частин тіла людини тощо: ноги, голова, плечі, тіло, душа, рани, кров, п'яти, глаз, очі, серце, рука, кості, голос; б) тварин: кінь; в) збірних понять: військо, табір, громада; г) страв, напоїв: каша, пиво; ґ) зброї: пицалі, гармати; д) збруї: сідла; е) абстрактних понять (фізичних та психічних якостей, властивостей, процесів, дій, станів та ін.): слава, здоров'я, жарт, звичай, признак, доля, труд, добро, пісня, горе, сила, сон, щастя, хміль, пригода, незгодонька; є) споруд: намети, комора, курінь, хата; ж) дій:

ігри, похорон, суд; з) предметів побуту: збанок; и) тканин: китайка, кармазин.

Аналіз засвідчує, що найчисельнішими виявляються групи іменників на позначення частин тіла людини та абстрактних понять. Найбільш повторюваними є одиниці, належні до першої групи. «Якъ же мини, брате, на ноги козацкія вставати,/ Що у мене ноги козацкія порубаны,/ Руки козацкія постреляны, / Головка козацкая моя побита?/ Попросимо мы своего меньшого брата,/ Нехай нашъ наименьший братъ на ноги козацкія встает,/ У тонкіе войсковіе суремки заиграет,/ То будутъ козаки чистымъ полемъ гуляти,/ Будутъ наши игры козацкія зачувати» [УНД 1972: 89]. Простежується характерна особливість фольклорного епітета, відзначена В. І. Єрьоміною, – прагнення до максимальної конкретизації означуваного» [Еремина 1967: 114]. Варто наголосити, що це – традиційні прийоми для дум, завдяки яким здійснюється як активізація уваги слухача (читача), так і досягається поетизація зображуваного: повтор одиниць у художньому тексті сам по собі вже показовий, бо підкреслює важливість чогось. Зазначений приклад, як і багато інших, засвідчує, що прикметник козацький, окрім інформаційного змісту, передає емоційно-оцінний: денотативне і конотативне значення переплітаються, взаємодоповнюються і взаємозбагачуються: фактично прикметник козацький у своєму денотативному значенні містить відповідні конотативні семи.

В українській свідомості лексема козацький (як і козак) виступає не просто мовним, а мовно-естетичним знаком, концептуальним образом національної культури.

Естетичне наповнення прикметника-епітета козацький залежить безпосередньо і від того, з яким іменником він сполучається, і від того, який емоційно-експресивний відтінок властивий контексту в цілому. При цьому прикметник-епітет разом з іменником творять єдину в художньо-змістовому плані текстово-образну універсалью. Пор.: Бо вже ж нам сая турецькая каторга надоїла, / Кайдани-залізо ноги повривало,/ Білєє тіло козацьке пані-молодське коло жовтої кості пошмугляло [УНД 1972: 108], де прикметник козацьке – через оточення (міні-контекст) – разом з прикметником білєє (білий – символ

чистоти), пані-молодське (молоде, красиве, тому викликає особливий жаль-співчуття) та макроконтекст (де актуалізуються одиниці негативного плану, як-от: каторга, надоїла, залізо ноги повривало, тіло пошмугляло) отримує низку конотативних відтінків (вираження невітшеної скорботи, невимірного болю, почуття глибокого суму і переживання за долю козака – співвітчизника, який прийняв муки в неволі, аби відстояти незалежність рідної землі).

Складну гаму емоцій і почуттів виражають текстово-образні універсалії з демінутивними формами іменників (різний ступінь градації ознаки, що засвідчують відповідні суфікси): ... три брати з города з Азова втікали: / Два брата рідних, кінних, / А третій найменший брат піший, піхотою; / То він за кінними братами вганяє, / На сире коріння, / На біле каміння, / Ніжки свої козацькі молодецькі набиває [УНД 1972: 163].

Епітет-прикметник козацький часто виступає у складі атрибутивної текстово-образної універсалії разом з іншим означенням. Частовживаними є сполуки прикметників козацький і молодецький (козацький молодецький похорон одправляли [УНД 1972: 165], ніжки козацькі молодецькі [УНДП 1990: 57], тіло козацьке молодецьке [УНД 1972: 164], що моя душа козацька-молодецька сподобила (УНД 1972: 227), козацькі молодецькі коники [УНД 1972: 217], козацькі молодецькі признаки [УНД 1972: 220]). У контексті дум лексеми козацький і молодецький зближуються семами «лицарський», «належний парубкові» тощо (це засвідчує почасти і злиття двох зазначених прикметників у одне лексико-синтаксичне утворення). З епітетом козацький пов'язані асоціації з особою як сильним, сміливим, доблесним воїном-героєм (тому в думках і відсутні такі найменування осіб, як воїн, герой – замість них послідовно вживається козак); відповідно козацький – означає сильний, молодий, повний завзятості, відваги тощо, – є синонімічним до молодецький.

Фактично, епітет козацький у контексті дум ніколи не буває нейтральним, він завжди більшою чи меншою мірою позначений позитивною емоційно-оцінною конотацією (возвеличення, співчуття, співпереживання). У багатьох випадках прикметник-епітет козацький настільки «зрісся»,

«злився» з іменником, що творить з ним єдину, нероздільну в плані образно-змістового значення текстово-образну універсалію; почасти подібні універсалії тяжіють до сполук фразеологічного типу й поза контекстом: козацьке здоров'я – міцне, загартоване здоров'я, чудове самопочуття; козацька слава – гарна, велика, гучна слава, що пов'язана з національним самовідстоюванням, національною гідністю тощо; козацьке військо – сильні, хоробрі, відважні воїни, віддані своєму народові; козацький труд – почесна, благородна праця в ім'я людей, України.

Таким чином, постійні епітети з прикметником козацький виступають важливим засобом організації поетичної мови, виконуючи текстотвірну і естетичну функції в думовому епосі.

Поняття козак і козацький генерують ідейно-змістове ядро народного героїчного епосу українців.

Естетика понять рідний/чужий у героїчному епосі

Поряд з означеними поняттями воля, козак, козацький базову змістову основу дум формують також домінанти **рідний, чужий**, що засвідчені в атрибутивних (епітетних) структурах.

Епітет **рідний**, за даними З. М. Петеньової, наявний тільки у фольклорі східних слов'ян, де він вказує на родинні стосунки [Петенева 1985: 101]. У билинах епітет **родной (родимый)** означає такі іменники, як **батюшка, брателко, братица, дитятко, , матушка, сестрица, сын, племянника**. Наприклад: «Ох ты гой еси, родимый милый батюшка! / Дай ты мне свое благословеньице...» [Б 1988: 107], «Посмотри-ка ты, матушка родимая. / Похожу ли я да на богатыря?» [Б 1988: 97], «Еще умный хвастает да родной матерью, / Неразумный хвастает да молодой женой» [Б 1988: 76], «А иной-то хвастает да родной сестрой» [Б 1988: 75].

У думках парадигму епітета **рідний (рідненький)** продукують іменники: браття [УНД 1972: 403], братія [УНД 1972: 394; НД 1986: 62], дитина [УНД 1972: 243, 246(2), 255], кров [УНД 1972: 156, 203], мати [УНД 1972: 171], ненька [УНД 1972: 368(2), 369, 375, 377, 403, 400; НД 1986: 108, 110], матуся

[УНД 1972: 357(3)], матка [УНД 1972: 356, 357], брат [УНД 1972: 317, 333; НД 1986: 65], братік [УНД 1972: 218, 321(2), 328, 331, 333(2), 334(2), 336, 337(2), 342, 343], братець [УНД 1972: 251(2), 253], братко [УНД 1972: 318], сльози [УНД 1972: 246], свати [УНД 1972: 343], сестра [УНД 1972: 186], сестриця [УНД 1972: 164, 190], отець [УНД 1972: 187(3), 251, 339, 343, 387, 394(2), 397, 400], край [УНД 1972: 331; НД 1986: 62], батько [УНД 1972: 239, 410].

Помітно, що домінантну позицію займають іменники на позначання осіб за родинними стосунками, а саме: **батько, мати, брат, сестра**. Поряд із формою **рідний** активно функціонує варіант **рідненький**. Зазначений епітет уживається як у думках історико-героїчної, так і соціально-побутової тематики.

В опозиції до епітета **рідний** у одному випадку зафіксований епітет **нерідний** (нерідний отець [УНД 1972: 320]), а також епітет **чужий**: чужая мати [УНД 1972: 364], чужая малая, дитина [УНД 1972: 249], чужий отець [УНД 1972: 356], чужі братіки [УНД 1972: 330].

Як засвідчують дослідження, епітет **чужий** особливо поширений у наймитських та заробітчанських піснях, де він функціонує переважно із значенням «належний комусь іншому, не власний, не свій» (чуже поле, чужі корови), «не зв'язаний з ким-небудь родинними зв'язками» (чужі батьки), «який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для когось-небудь» (чужий край), виконує властиву йому емоційно-оцінну функцію маючи широкий спектр сполучуваності, поєднуючись з такими дистрибутами, як край, сторона, поле, люди, чужина, батьки, кутки, робота, товар, корови, жито, заробітки, хати, нива, поле, клуня, кужіль, скриня, доля, що вказують як на абстрактні поняття, так і конкретні реалії, пов'язані з побутом, національними знаряддями праці, господарством тощо.

Наші спостереження potwierджують, що парадигма сполучуваності зазначеного епітета в думках значно менша, ніж у піснях. Проте поряд із загальнофольклорними дистрибутами (земля, чужина, сторона, хліб-сіль), думи фіксують і власне жанрові (чужа катирга, чужодальня країна).

Актуалізація в думках епітета **чужий** у тій чи іншій сполуці з іменником і в певному значенні зумовлена ще й їх тематикою. Так, думи історико-героїчного змісту активізують більшою мірою сполуки чужа чужина [УНД 1972: 167 та ін.], чужа сторона [УНД 1972: 81 та ін.], чужа земля [УНД 1972: 106 та ін.], чужа катирга [УНД 1972: 98], чужа Україна [УНД 1972: 116] тощо (тобто з іменниками, що загалом пов'язані із значенням великого простору), натомість соціально-побутові думи засвідчують структури, в яких сконцентрований міні-простір, що обмежується колом побутового спілкування, як-от: чужий отець [УНД 1972: 314, 325], чужі (чужії люди) [УНД 1972: 314, 315, 320, 366; УНДП 1990: 105], чужі двори [УНД 1972: 365], чуже дитя [УНД 1972: 325], чужий дім [УНД 1972: 348, 350, 351, 358-361, 364], чужий двір [УНД 1972: 353, 356-378, 383], чуже подвір'я [УНД 1972: 354, 369, 374, 377; УНДП 1990: 109], чужий хліб і сіль [УНД 1972: 356], чужі дітки [УНД 1972: 387], чужий хліб-сіль [УНД 1972: 356], чужі руки [УНД 1972: 358, 380, 382], чужа мати [УНД 1972: 364], хоча поряд з ними, звичайно, функціонують і сполуки чужая сторононька [УНД 1972: 318], чужа сторона [УНД 1972: 312, 314, 315, 318, 322, 323, 325-327, 329, 331, 334-337, 339, 342, 343], чужі сторони [УНД 1972: 397], чужі далекі города [УНД 1972: 333], чужа чужина [УНД 1972: 329, 331-333, 335, 336, 338, 340, 341, 343, 344], чужа чужина Україна [УНД 1972: 336], чужедальня країна [УНД 1972: 334], чужа-чужина, близька сусіда [УНД 1972: 359, 367, 374] та ін.

Епітет **чужий** у думках входить до складу універсалій, які утворюють метонімічні найменування: чужі руки у значенні чужорідний [СУМ XI: 378]: Усе вона дітей годувала, / Із малого росту до великого при собі держала, / У найми не пускала, / На чужі руки на стираніє не давала... [УНД 1972: 358].

Концептуалізацію в мовно-поетичній картині дум епітета **чужий** пояснюємо історичними та соціопсихічними чинниками.

Скажімо, епітетні словосполучення **чужа чужина** «чужа, далека земля, країна» [СУМ XI: 379], чужа земля, чужа сторона яка «не є батьківщиною або місцем постійного проживання для кого-небудь» [СУМ XI 379], що стосується іншої держави,

виступають прямою вказівкою на геополітичну межовість «українського». Саме історичними чинниками, пов'язаними з «межовістю» України, пояснюється виникнення лицарського козацького типу людини, «підпорядкованої ідеалові оборони честі, волі і віри, героїчній формі життя» [Енциклопедія українознавства 1995: 713]. В думках поняттях чужа земля (за межею України) часто асоціюється з поняттям неволі. Тому-то чужий прямо чи опосередковано виступає синонімом до таких постійних епітетів, властивих саме цьому жанрові, як бусурменський, турецький, де дистрибутами є ці ж ключові поняття: земля, каторга, неволя, віра: турецька бусурменська земля [УНД 1972: 190, 210], турецька бусурменська земля-неволя [УНД 1972: 188], турецька бусурменська каторга [УНД 1972: 195], турецька, бусурменська, тяжка неволя [УНД 1972: 195, 196], турецька земля [Д 1969: 99; УНД 1972: 101, 103, 105, 106, 108, 110, 111, 113, 157, 176(2), 201; НД 1969: 38, 39, 40], турецька каторга [УНД 1972: 174, 184, 187], турецька каторга [УНД 1972: 102, 103, 107(2), 108, 185, 204], турецька неволя [УНД 1972: 103], тяжка турецька бусурманська неволя [УНД 1972: 182], тяжка турецька неволя [УНД 1972: 108, 112, 113], бусурманська віра [УНД 1972: 103; НД 1986: 38], бусурменська віра [УНД 1972: 103(3), 105(4), 108, 110(3), 111(3), 113, 113(2), 124], бесурмлянська віра [УНД 1972: 107], бісурманська віра [УНД 1972: 176]. Названі епітети у свою чергу перебувають у опозиції до таких понять, як православний, християнський, хрещений, бо є синонімічними до поняття рідний і антонімічними до чужий.

Як відомо, соціопсихічні особливості у формуванні характеру українців вибудовувалися на селянських, хліборобських теренах, де «діяли обставини, своїм тиском раз у раз заганняючи життя у «сферу інтимності», в родину чи гурт приятелів» [Енциклопедія українознавства 1995: 715]. Відповідно все, що стосувалося родини та «оцінки ідей, дій і людей на основі пов'язаності спільними переживаннями й симпатіями» [Енциклопедія українознавства 1995: 715], означувалося поняттям свій, рідний, а інше називалося чужим. Звідси актуалізація в родинно-побутових думках епітета чужий із значенням «не пов'язаний з ким-небудь родинними зв'язками;

нерідний»: чужий батько, чужі дітки, чужа мати, та «який не перебуває в близьких взаєминах з ким-небудь, не пов'язаний спільністю умов життя, праці; сторонній»: чужі люди, «належний комусь іншому, не власний, не свій»: чужий двір, чужа хата, чуже подвір'я. Помітно, що актуалізація епітета чужий є показником соціальної сутності фольклору, який значною мірою відбиває ідеологічні, світоглядні основи народних мас, їх мораль, естетичні смаки [Гусев 1967: 16]. І думи в цьому не становлять винятку.

Епітет **турецький** в основному виступає актуалізованим у історико-героїчних думках з XV-XVII ст. Прикметник **турецький** засвідчений у епітетних сполуках з іменниками земля [Д 1969: 96, 97, 105, 122; УНД 1972: 101, 102(4), 103(4), 105(4), 106(3), 108, 109, 110, 111(2), 113(2), 157, 176(2), 201, 219; УНДІП 1990: 57], каторга (катерга) [Д 1969: 97; УНД 1972: 102, 103, 107(2), 108(2), 112(2), 185, 204, 174, 184(4), 187(3), 409 та ін.; НД 1986: 102], неволя [УНД 1972: 103, 219], віра (вера) [УНД 1972: 143, 216], погоня [УНД 1972: 169, 170, 213, 214, 215, 219], розкіш (рокош, розкіш, розкоші) [УНД 1972: 124, 128 та ін.], шабля (сабля) [УНД 1972: 216, 218], пан [УНД 1972: 123(2), 124, 127, 131, 132, 218], добро [НД 1986: 102], гради [Д 1969: 79] та ін.

Нерідко вживається як синонім до **бусурменський** (бусурманський) «заст. н.–поет. Прикметники до бусурман, бусурмен» [СУМ І: 264], бусурман, бусурмен «1. заст.; н. –поет. Про людину іншої віри (пер. про магометанина)» [СУМ І: 264], тому почасти турецький і бусурменський поєднуються, пояснюючи один і той же іменник і створюючи мікроконтекст, якому притаманне значення «прикм. до турки і Туреччина»; «власн. туркам»; «такий, як у турків» [СУМ Х: 326]: турецька бусурменська земля [УНД 1972: 190, 210], турецька бусурменська каторга [УНД 1972: 182, 195], турецька бусурменська земля-неволя [УНД 1972: 188].

Прикметник-епітет **турецький** у думках позначений негативним емоційним забарвленням; атрибутивна текстово-образна універсальність турецький нерідко ускладнюється означенням тяжка: турецька, бусурменська, тяжка неволя [УНД

1972: 195, 196, 209, 210, 211], турецька, бусурменська, тяжка погоня [УНД 1972: 191,193].

Поняття **турецький** у думовому епосі синонімічне до понять **чужина, неволя, розлука**.

Отже, естетичну картину світу дум потужно формують два блоки взаємопов'язаних між собою і на тлі всіх текстів антитезових понять: **рідний** (християнський, хрещений) і **чужий** (нерідний, турецький, бусурманський).

Естетика поняття християнський

Для дум характерне поняття віра. З ним тісно пов'язане поняття **християнський**, що реалізується у складі атрибутивно-епітетних структур.

Номен **християнський** у складі епітетних сполук активізований у значеннях: «який стосується християн, належний їм»: християнські землі, християнські города [СУМ Х: 147], «який властивий християнинові» [СУМ Х: 147]: християнська кров, християнське лице; «заст. православний» [СУМ Х: 147]: християнський мир, християнський народ, християнська віра.

Епітет-прикметник **християнський** утворює парадигматичний ряд у сполученні з іменниками на позначення:

- 1) частин тіла людини тощо: християнське (є) лице [УНД 1972: 325, 394, 402], християнська (я) кров [УНД 1972: 103, 107, 108(2), 110, 112(2), 142, 182, 183, 186, 250(2), 387, 397, 400, 405, 407, 408, 410; НД 1986: 62, 65];
- 2) осіб: християнський недовірок [Д 1969: 78, 79; УНД 1972: 107, 108, 112, 141(2), 143];
- 3) осіб – збірних понять: християнський народ [Д 1969: 90; УНД 1972: 78, 88, 103, 108, 118, 149, 165, 177, 242, 267, 302, 320, 323, 334, 335, 339, 341, 351, 360, 366, 372, 380, 388, 392, 395, 401, 405, 411; УНДП 1990: 91, 93], християнський мир [УНД 1972: 105, 125, 358];

4) просторових найменувань: християнські землі [Д 1969: 106; УНД 1972: 158, 159, 162], християнська земля [Д 1969: 86, 108, 110, 111, 112; УНД 1972: 122(2), 126, 130(2), 131 та ін];

5) просторових найменувань – одиниць адміністративного поділу: християнські (ї) городи [Д 1969: 121; УНД 1972: 91, 104(2), 108, 123, 125, 128(2), 129(2), 155, 158, 163(2), 165, 173(2), 174(2), 202, 203, 204(3), 207, 210(2), 211(2), 219, 220 та ін.; УНДП 1990: 59];

б) абстрактних понять: християнська (я) віра [Д 1969: 69, 71, 72, 82, 83, 93; УНД 1972: 101, 103, 105, 110, 143(5), 236, 246, 247, 263, 264, 266(2), 267(2), 268(2), 269(2), 270(3), 271(3), 272(2), 274(2), 275(2), 404], християнські віри [УНД 1972: 390], християнська розлука [Д 1969: 97, 122; УНД 1972: 102, 103, 105, 106, 107, 109, 111, 113, 176].

Епітет **християнський** виступає синонімом до епітета-прикметника хрещений («який був підданий обрядові хрещення», «який прийняв християнство», «рідко властивий християнам, православний» [СУМ XI: 142]: хрещений народ [УНД 1972: 102, 103, 109].

Епітетні сполуки **хрещений мир, хрещений народ** переважно засвідчені у кінцівках дум. Взагалі аналізовані одиниці формують суто думовий мовно-образний континуум. Естетичний сенс цих понять досить високий. Означені номени (разом з іншими базовими одиницями) фіксують ідейний зміст героїчного епосу.

Естетика поняття батько-мати (батько і мати)

Для українців традиційно притаманне шанування батьків. Батько і мати – ключові поняття фольклору. У думках субстантивна текстова-образна універсалія **батько-мати** [УНД 1972: 196, 199, 219 (2), 221 (2)], а також її відповідники отець-мати [УНД 1972: 162, 167, 169, 171 (3), 212, 213, 214, 218 (3) (2), 219 (3), 220 (2), 245, 351, 405 (2), 406, 407 (2), 409 (2), 411], отець-матінка [УНД 1972: 214], отець-матка [УНД 1972: 407], отець-матуся [УНД 1972: 104, 398], отець-матушка [УНД 1972: 181 (3)], отець-ненька [УНД 1972: 99, 103 (2), 162(2), 167 (2), 169, 171 (3), 181 (3), 189, 213, 217, 264, 268, 272, 298, 300 (2)]

можуть реалізуватися у варіантних структурах (суюрядних сполуках) типу **до отця, до матки** [УНД 1972: 162 (2), 169, 173 та ін.]; **до отця, до матки, до свого роду** [УНД 1972: 183], **і батькові й матері** [УНД 1972: 194], **із батьком, із матір'ю** [УНД 1972: 404], **з отцем, із маткою** [УНД 1972 : 387], **з отцем, з матір'ю** [УНД 1972 :402], **з отцем, з маткою** [Г 1927: 83; УНД 1972: 187, 407, 408], **рідний отець і мати** [УНД 1972 : 187(2)], **рідний отець і матуся** [УНД 1972 : 339], **рідний отець і мати** [УНД 1972: 394]. У всіх випадках зазначені структури усвідомлено сприймаються як одне сакралізоване поняття «батьки».

У думках, крім складної формули **батько-мати (отець-мати)**, активізованими постають похідні утворення **отцева-матчина (молитва), отцевська-материна (молитва), отцева і (й) матчина (молитва), отцева та матусина (молитва)** та под.

Номен **отцевий і материн** у думках могли мати форму як присвійного прикметника, так і присвійно-відносного (отцевський, материнський). Зазначені епітети засвідчують синонімічні відповідники: отцевий, отцевський (отцовський), материн, матчин, пайматчевий, паніматчиний, матусин.

Як правило, епітети **отцевий (отцевський) і материнський** – нероздільні: ці лексеми або об'єднуються у одне складне слово, таким чином фіксуючи злитість, нерозривність понять у розумінні їх мовцями, або ж поєднуються суюрядним зв'язком (єднальними сполучниками) і поширюють певне коло іменників.

Виступаючи складниками однієї текстово-образної універсалії, епітети **отцевський і материнський** (як незалежні компоненти чи оформлені складним словом), у 59 випадках (за словником «Мова думового епосу») поширюють іменник **молитва**, у одному випадку – іменник **обіди** [УНД 1972: 226]. Наприклад: **отцева і (й) матчина молитва** [УНД 1972: 93, 99; НД 1986: 65], **отцева й пайматчева молитва** [УНД 1972: 97], **отцева і материна молитва** [УНД 1972: 252], **отцева та матусина молитва** [УНД 1972: 397(2)], **отцева-матусина молитва** [УНД 1972: 388(2)], **отцева-матчина молитва** [УНД 1972: 398; НД 1986: 62], **отцевська-материна молитва** [УНД 1972: 372, 400] та ін.

Епітет отцевий (отцевський) засвідчений у сполуках з іменниками, що позначають назви понять побутового (господарського) призначення: двір (отцевський) двір [УНД 1972: 315, 345, 355], отцовський двір [УНД 1972:358], дом (отцевський дом [УНД 1972: 355], отцевський дім [УНД 1972:232], кінь (отцевський кінь [УНД 1972:255]), подвір'я (отцовське подвір'я [УНД 1972:101]), хліб і сіль (отцевський хліб і сіль [УНД 1972:355]), отцевський хліб-сіль [УНД 1972:354], іменіє (отцовське превелике іменіє [УНД 1972: 212]), та зі сфери духовних стосунків: молитва (отцева молитва [УНД 1972: 95, 253(2)], смерть (отцовська смерть [УНД 1972: 291])).

Епітет материнський (без поєднання з лексемами отцевий, отцевський) зафіксований лише у сполуці материнські сльози [УНД 1972: 253(2)].

Отже, опоеитизовувана в думовому епосі структура **батько-мати** (і похідні її варіанти) є показником морально-етичного кодексу українців, свідченням духовної зрілості нації.

Естетика кольору в думках

Колір у фольклорі максимально сакралізований. Як правило, для позначення кольорового забарвлення використано прикметникові слова. Означальний компонент – прикметник, що входить до атрибутивної конструкції, виконує роль художнього означення – епітета.

Емпірійні прикметники із значенням зорового сприйняття виступають базою для творення епітетів-кольороназв, які вирізняються у думках як частотністю функціонування, так й ідейно-змістовим навантаженням та естетичними функціями. Серед цих епітетів однаково вживаними є як ахроматичні кольороназви: білий, чорний, сірий, так і хроматичні: червоний, зелений, синій.

Образність епітетів-означень закладена в них потенційно. Колір є не лише засобом відтворення зорового сприйняття дійсності, але й прийомом художнього, психологічного переосмислення буття – відповідно до установок мовця: «Розуміння естетичних асоціацій, які

формують певні колористичні коди, – необхідна умова для дослідження традиційної культури» [Жарынбекова 2003: 110], адже «кольористична мова відображає кольорові традиції тієї чи іншої культури, яка формується у різних історичних і географічних умовах. Статус кожного кольору окремо взятого, його позитивні і негативні конотації тісно пов'язані з етнічним кольоровим менталітетом. Кольоросприйняття й кольороуявлення включають усі основні галузі життєдіяльності етносу» [Там само, 2003: 110-111].

Назви кольору протягом кількох останніх десятиліть є предметом постійного зацікавлення мовознавців, що розробляють проблеми семантики (Кириченко 1960; Брагина 1972; Шрамм 1979; Бородина, Гак 1979; Грещук 1986; Вежбицкая 1996; Яворська 1999; Чабаненко 2002; Жарынбекова 2003 та ін.). Колористика розглядалася з погляду проблеми мовних універсалій, зокрема закономірностей еволюції систем назв кольорів на матеріалі різних мов світу (Berlin, Kay 1969). Цей фрагмент лексики є важливою базою для досліджень у галузі семантичної типології мов, у виявленні національно-специфічних рис мовних моделей світу, оскільки «фізичному спектрові кольорів у різних мовах відповідають різні засоби членування цього спектру, мовного вираження окремих його фрагментів» [Tokarski 1995: 9]. Колорономени привертають увагу і спеціалістів у галузі когнітивної семантики. Заслужовує на увагу праця А. Вежбицької «Язык. Культура. Познание» (1996) (розділ «Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия»), в якій актуалізована проблема опису мовних концептів кольору.

Відомо, що для опису семантики прикметників, зокрема і на позначення кольору, важливим завданням є визначення їхньої референтної сфери, тобто сфери предметів чи подій, що мають відповідну ознаку. Практично це вирішується за допомогою розгляду семантичної сполучуваності прикметників з певними класами імен. Дослідники виходять з того, що колір і предмет у природі, як правило, нероздільні, адже в давнину уявлення про прикметник (ознаку) й іменник (предмет) становили єдине ціле. [Бородина, Гак 1979: 131-132].

Постійні епітети, утворені на основі асоціацій за кольоровою схожістю, в думках представлені такими групами (з урахуванням особливостей їх сполучуваності з іменником):

- 1) назва кольору і назва рослини: зелененькі явори [НД 1986: 77], зелена трава [УНД 1972: 208], синій цвіт [УНД 1972: 324], білий цвіт [УНД 1972: 94], красний цвіт [УНД 1972: 341], червона Таволга [УНДІП 1955: 12, 13; УНД 2009: 127, 129]
- 2) назва кольору і назва явища природи: чорна хмара, темні тумани [УНД 1972: 163];
- 3) назва кольору і назва просторового поняття: синє море [УНД 1972: 124; УНД 2009: 786, 787], зелені байраки [УНД 1972: 173], сині озера [УНД 1972: 94], темний луженьки [УНДІП 1990: 95], темні луки [УНД 1972: 332];
- 4) назва кольору і назва предмета: чорні китиці [Д 1969: 111], білий камінь [УНД 1972: 409; УНД 2009: 782, 785, 787];
- 5) назва кольору і назва одягу: червона китайка [УНД 1972: 159], жовта китайка [УНД 1972: 159], червоний каптан [Д 1969: 111], червоні чобітоньки [УНД 1972: 255], зелені жупани [УНД 1972: 159];
- 6) назва кольору і зоологічна назва: сірі вовки [УНД 1972: 189], сизий голубонько [УНДІП 1990: 95], сивий голуб, ясенький сокіл [УНД 1972: 163], сизі орли [УНД 1972: 156; УНД 2009: 126, 129], сиві зозуленьки [УНД 1972: 164], сиві воли [УНД 1972: 255], чорний ворон [УНД 1972: 171];
- 7) назва кольору і назва людини, її органів та частин тіла: біле лице [УНД 1972: 210], чорні кудрі [УНД 1972: 167], карі очі [УНД 1972: 189], білі ноги [УНД 1972: 157], біле тіло [УНД 1972: 176], білі кості [УНД 1972: 214], жовта кість [УНД 1972: 164; НД 1986: 77] та ін.;
- 8) назва кольору і назва часового проміжку: темная нічка [УНД 1972: 208; НД 1986: 78];
- 9) назва кольору і назва об'єкта природи: ясна зоря [УНД 1972: 208], ясні зорі [УНД 1972: 206];
- 10) назва кольору і назва будівлі або її частини: темная темниця [УНД 1972: 128].

Епітетне означення-кологратив **чорний**.

Епітет чорний у думах є одним із найпоширеніших, сполучається з іменниками, що позначають:

- 1) назви явищ природи: чорна хмара [УНД 1972: 95, 97, 161, 167, 169, 176, 206], чорная хмара [Д 1969: 121; УНД: 152, 153; НД 1986: 77], чорнії хмари [Д 1969: 62; УНД 1972: 177], чорні хмари [УНД 1972: 195];
- 2) зоонімічні найменування: чорний ворон [УНД 1972: 171 (3)];
- 3) назви частин тіла людини (очі, чуб (кудрі)): чорні очі [УНД 1972: 160, 161, 206; НД 1986: 77], чорнії кудрі [УНД 1972: 164, 169 (2), 208; УНДП 1990: 62], чорні кудрі [Д 1969: 105; УНД 1972: 167, 171, 175, 186, 206; НД 1986: 77];
- 4) ботанічні найменування: чорний дуб [УНД 1972: 211 (2)];
- 5) назви явищ довколишньої дійсності: чорний пожар [УНД 1972: 157, 158];

Найчастіше прикметник чорний як постійний епітет поєднується з іменниками хмара, пожар, кудрі (кучері), чуб, ворон. При цьому чорний виступає переважно знаком-символом на позначення негативних станів, почуттів, переживань; чорний – це колір печалі, сприйняття якого саме з такими настановами породжене світовим (наднаціональним, загальнолюдським) досвідом.

У думах поширений образ чорного ворона. Для витлумачення цього образу і представлення цілісного уявлення про нього необхідно виходити з обох компонентів словосполучення. Так, зоонім ворон на позначення хижого птаха у народній уяві набув конкретного символічного узагальнення: «ворон-птаха» – злий вісник смерті, горя і біди. У піснях козацьких він – нерозлучний грізний страж убитого» [Костомаров 1994: 100]. Витоки подібного узагальнення зумовлені тим, що саме ворон є найпоширенішим в Україні хижим птахом, особливо в степовій зоні, у безлюдній місцевості, де й доводилося козакам гинути. Чорний же колір, що традиційно має таке ж конкретно-чуттєве наповнення (тобто має негативні конотації), доповнює, тавтологізує іменник (у

подібних випадках відбувається злиття, переплетення сем слів, як-от: «біда», «нещастя», «смерть»). Як зазначав О. О. Потебня, конкретний образ не виступає механічно копією об'єктивної дійсності, а є результатом узагальнення, тобто вилучення тих рис із конкретно-чуттєвого образу, які потрібні нам для цього узагальнення [Потебня 1926: 142, 146]. Таким чином, чорний ворон – це узагальнене поетичним мисленням зображення смерті: чорні ворони – дикі птахи, оперення яких має чорне забарвлення, здебільшого налітають на мертву здобич. Пор.:

Да вже менший же брат до Савір-могили доходжає,

Савір-могилу величає:

«Савір-могило, будь ти мені рідна мати.

Буду я на тобі помирати,

Козацькую головку покладати».

Чорний ворон налітає,

На чорні кудрі настуває,

З лоба очі вибирає.

Став же менший брат сльозами плакати і ридати,

Став чорного ворона прохати:

«Ой ти, чорний вороне!

Сожди ти з півдня години!

Стане хмара наступати,

Стане дощик накрапляти

Тоді стане моя душа з тілом розстріляти»

[УНД 1972: 171-172]

– тут символічне наповнення словосполучення чорний ворон, компоненти якого нероздільні в своєму художньо-естетичному та змістовому планах із значенням «смерть», досить виразно підкріплюється лексемами цього ж лексико-семантичного поля, як-от: могила, помирати, головку покладати, очі вибирає, стане душа з тілом розстріляти, сльозами плакати, ридати.

Подібне змістове та емоційно-експресивне наповнення спостерігаємо і в складному іменникові з компонентом чорн-: орли-чорнокрильці [Д 1969: 142, 145; УНД 1972: 205; НД 1986: 77, 79]. Треба відзначити той факт, що орел у думках може позначати як спритного, сильного і вправного козака, так і символізувати смерть: як і ворон, орел – хижий птах, володар степу, отже, такий, що чатує на здобич. А здобиччю може бути

козацьке тіло. Передчуття смерті, біди саме і підкреслюється основою чорн- у складі іменника-прикладки чорнокрильці.

Не менш важливу функціональну роль у думках відіграє образ чорної хмари:

Ой з-під города з-під Озова

То ж не тумани уставали,

Не чорнії хмари набігали... УНД 1972: 177]

Фольклоризм чорна хмара виступає важливим мікрообразом у ідейно-змістовому та емоційно-експресивному планах, обидва компоненти якого переосмислюються, символізуються в єдиній цілісності (чорний перен. «важкий, безпросвітний, безрадісний» [СУМ XI: 80], хмара перен. «небезпека, нещастя, біда, що насувається, загрожуючи кому-небудь» [СУМ XI: 93]. Очевидно, що і в прямому, і в переносному значенні спостерігається збіг сем обох компонентів, внутрішньої форми цих слів, як зауважував щодо таких випадків О. О. Потебня [Потебня 1926: 158]. У такий спосіб на семному рівні твориться своєрідний тавтологічний зворот, який засвоївся нашими предками як специфічний образний вислів на позначення лиха. Чорна хмара у прямому сприйнятті й осмисленні є вістункою природної стихії, непогоди, що, звичайно, розцінюється як явище негативне. Факт появи чорної хмари як вістунки поганої погоди набув узагальнено-образного переосмислення, і відповідно у фольклорі текстово-образна універсалія чорна хмара виступає на позначення горя, лиха, суму, небезпеки, смерті.

Треба зазначити, що у фольклорі взагалі, в думках – зокрема кольороназві чорний властиво позбавлятися будь-яких негативних конотацій, виступаючи з позитивно-оцінною семантикою національного ідеалу краси. Хоч таке емоційно-оцінне забарвлення цього епітета в думках здебільшого дещо приглушується у зв'язку тим, що думи – твори переважно тужливі, в них – оплакування нещасливої долі через неволю, загибель тощо. Внаслідок цього поняття краси, молодості, що означаються прикметником чорний у змалюванні зовнішності молодого козака, певною мірою «притіняються», бо козак, як правило, помирає. Саме через зв'язок зі смертю ці прикметники-означення викликають насамперед почуття туги, болю,

страждання; замилювання красою та молодістю відступають на другий план.

То сизі орли на його налітали,

У головах сідали,

На чорні кудрі наступали...

[УНД 1972: 186]

або:

Сизі орли налітали,

На чорний чуб йому наступали,

А очі з лоба вибирали

[УНД 1972: 217].

Постійним епітетом, часто вживаним у думах, є прикметник **вороний** як означення до іменника **кінь**. Вороний виступає синонімом до **чорний**: «чорний із синюватим полиском (про масть коня)», традиційно вживається для позначення особливо красивої масті коней.

Отже, номен з колірною семантикою **чорний** у думовому дискурсі постає своєрідним концентратом різноплщинних уявлень українців, невід'ємним складником естетичної картини світу етносу.

Епітетне означення-кolorатив **темний**.

Близьким до колоромена-епітета чорний за своєю семантикою та емоційно-експресивним забарвленням є **темний**. Епітет **темний** використовується в думах для означення таких понять, як **ліс, туман, похорон, ніч, луг, темниця**, пов'язується з невідомістю, неможливістю споглядати, орієнтуватися в довкіллі.

Первинно **темний** уживався із значенням «позбавлений світла; погано освітлюваний» та «кольором близький до чорного; не ясний» [СУМ Х: 67]. Відсутність світла у свою чергу породжує неясність, тому темний перен. «невідомий, незвіданий; прихований, таємний» [СУМ Х: 67]. У зв'язку з цим кольороназва темний, як і чорний, асоціюється зі злими, ворожими силами, непередбачуваністю тощо і виступає в контексті своєрідним провісником біди, лиха, небезпеки, поневірянь.

«Рад би я, сестро, к тобі прибути,
Тебе созвідати,
Так не могу за бистрими водами,
За широкими степами
І за дальніми далекими сторонами,
І за темними високими лугами» [УНД 1972: 333]

– саме завдяки словосполученням-універсаліям з епітетом-прикметником передається гранично загострений, максимально сконденсований конкретний зміст наведеного фрагменту думи. Акцентуючи увагу на просторових об'єктах, через які брат не може зустрітися з сестрою, ліричний герой конкретизує ті з них, які перешкоджають йому в цьому: води (ріки, моря, озера), степи, сторони, луки (всі названі об'єкти зазначені у множині – це свідчить про надзвичайно далеку (невимірйовану) відстань і такі ж численні перешкоди). Епітет темними до слова лугами, який актуалізує цілий ряд означень до іменників, що називають ці перешкоди (пор.: води – бистрі, степи – широкі; сторони – дальні, далекі, нарешті луки – темні, високі), значно підсилює нелегкість подолання цього шляху і мовби конденсує почуття туги, печалі, суму, передані за допомогою названих текстово-образних універсалій.

У цілому ж епітетні сполуки з прикметником **темний** (темні луки та ін.) разом із зазначеними вище текстово-образними універсаліями просторової семантики слугують підтвердженням думки про спорідненість мовної організації аналізованих творів з епічною традицією (пор., напр., казки).

Епітетні означення-кологативи **сивий, сизий**

Епітет з колірною семантикою **сивий** є одним із найулюбленіших у фольклорі наших предків, уживається із значеннями «який має сірувато-біле, темно-сіре і т.ін. забарвлення шерсті або пір'я (про тварин)» та «сірувато-білий, білястий, білуватий» [СУМ IX: 154]. Традиційно він поєднується з іменниками **зозуля, орел, туман** тощо.

Ой в святу неділю рано-пораненьку
То ж не сива зозуля закувала,
То ж не дрібная пташка в саду щебетала, –

Як сестра до брата з чужої сторони

У далекі городи листа писала

[УНД 1972: 334],

Ой у святу неділю

То не сива зозуля закувала...

[НД 1986: 101].

Для дум характерне функціонування епітета сивий з демінутивним суфіксом -еньк, завдяки чому лексема сивий набуває інтимізуючої семантики, часто в антропоморфізованих контекстах: «Братіку рідненький, / Голубоньку сивенький! / Прибуди до мене...» [УНД 1972: 335]; «Ай, братіки мої рідненькі / І голубчики сивенькі, / Товариші мої вірненькі!» [УНД 1972: 213].

Епітет сивий у сполуках з іменниками сокіл, птиця часто вживаний у сербській народній епіці та епіці інших слов'янських народів – сербів, болгар, пор.:

Крикнув Ненад, наче сокіл сивий,

На коні своєму похитнувшись <...>

[Сербська 1955: 30],

Як загинув те сокіл, птиця сива,

Повернувся із двора царського,

Не промовив на одповідь слова,

Розпустив свої золотисті крила

Та й полинув на планину вгору

[Антологія 1974: 17]

А що вдруге тобі в сні приснилось,

Ніб прилинув сокіл, птиця сива,

І поніс ластовенятко друге

[Антологія 1974: 82].

Уживання лексеми голуб без означення сивий у фольклорі практично не фіксується: таким чином складається єдиний образно-змістовий комплекс, що засвоївся і відтворюється формульно.

З такими ж значеннями, як і сивий, уживається епітет сизий, проте дещо рідше (сизії орли [Д 1969: 53], сизі орли [НД 1986: 80]). Частіше прикметник сизий виступає основою у складних словах – іменниках, що є епітетами-прикладками, або у прикметникових складних основах (рідше): орли-сизокрильці

[Д 1969: 104], орли-сизоперці [УНД 1972: 179], сизопері орли [Д 1969: 113, 114, 121; УНД 1972: 169], сизокрилії орли [УНД 1972: 164; НД 1986: 71].

Отже, епітети-прикметники **сивий, сизий** – обов'язкові, органічні складники мовної картини світу народного ліро-епосу, зокрема думових текстів.

Епітетне означення-кolorатив **зелений**

Кольороназва **зелений** входить до основного спектру кольорів. Показово, що в думках цей епітет займає перше місце щодо частотності використання і здатності характеризувати предмет за кольором з-поміж інших барв.

Зелений колір – один із тих, який має у фольклорній творчості виразно позитивне емоційне забарвлення, що зумовлено спостереженнями людини за довкіллям: через асоціації зеленого з теплом, зі сприятливими погодними і географічними умовами, з рослинністю. Епітет **зелений**, виступаючи визначальною ознакою флори, усталився як колір життя, колір надії.

Уживання цього епітета в думках чітко регламентоване – підтверджується думка, висловлена Г. М. Яворською, що, «якщо спробувати відповісти на питання, які саме предмети чи фрагменти дійсності описуються в українській мові як зелені, тобто розглянути сполучуваність прикметника **зелений** з різними семантичними розрядами імен, то відразу ж виявляється специфіка зеленого порівняно з іншими основними позначеннями кольорів. Ця специфіка зумовлена прототипом зеленого - рослинністю» [Яворська 1999: 43].

Спостережено, що для прикметника **зелений** характерні поєднання з іменниками:

1) на позначення рослин: зелена трава [Д 1969: 112; УНД 1972: 208], зелені трави [УНД 1972: 151], зелена похила верба [УНД 1972: 81], зеленее древо [УНД 1972: 189], **зелений** дерн [УНД 1972: 245], зелені явори [УНД 1972: 161, 206], **зеленькі** явори [УНД 1972: 206], **зелений** барвінок [УНД 1972: 315], зелені комиші [УНД 1972: 179], **зелені** віття [УНД 1972: 183], **зелений** цвіт [УНД 1972: 345], **зелене** сіно [УНД 1972: 308], **зелені** кущі [УНД 1972: 107];

2) на позначення просторових понять, пов'язаних з ландшафтом: зелена діброва [УНД 1972: 363], зелені байраки [УНД 1972: 94], зелененькі байраки [УНД 1972: 90, 92, 94, 96, 97, 189; НД 1986: 33], зелений попас [УНД 1972: 189], зелений сад [УНД 1972: 336], зелений гай [УНД 1972: 105, 164];

3) на позначення одягу (найменш чисельна група): зелені жупани [УНД 1972: 59, 159, 204, 211; УНДП 1990: 59], зелена сукня [УНД 1972: 103], зелений сукні [УНД 1972: 245], зеленое сукно [УНД 1972: 229].

Ф. І. Буслаєв доречно зазначав, що корисно було б зібрати всі постійні епітети для того, щоб визначити, які предмети переважно цікавили людину і які поняття вона поєднувала з ними [Буслаєв 1941: 183]. На історичному тлі ознака, виражена прикметником, – це не просто деталь, констатація факту, її слід розглядати співвіднесено з предметами, яким вона властива, і на основі цього робити висновки про значущість предмета і його ознаки, разом взятих для людини. Надзвичайно характерний для дум епітет зелена трава. Власне, для наших предків, як зазначав ще О.О.Потебня, слово трава не мислиться поза означенням «зелений». До іменника трава в думках не знаходимо жодного іншого колірнього означення, крім зеленій. Пор.:

«Тут трави зелені, води здорові,
Встаньмо, свої коні козацькі молодецькі напоїмо,
Свого брата найменшого, пішого, надіждімо ...»
[УНД 1972: 163]

«Тут трави зелені,
Води холодні ...»
[УНД 1972: 179]

Тут луки великі
І трави зелені ...
[УНД 1972: 197]

Досить суттєва кореляція прикметника зелений та іменника трава і в сучасній українській мові. Н. П. Бутенко у «Словнику асоціативних норм української мови» фіксує, що із 100 розглянутих випадків виникнення асоціацій стосовно прикметника зелений на 6 місці знаходиться іменник трава (51 випадок слововживання) [Бутенко 1979: 34]. При зворотних

асоціаціях, тобто при розгляді асоціаційних залежностей від іменника трава, з'ясовується, що зелений займає друге місце (51 випадок асоціацій) [Бутенко 1979: 112]. У цьому словнику також подаються найбільш частотні асоціації, що виникають і в російській мові. Показовими є такі факти: прикметник зелений асоціюється з іменником трава у 51 випадках слововживання і є на 4 місці за частотою функціонування.

Відбір у поетичному слововживанні лише колоратива зелений для характеристики трави зумовлений низкою життєво важливих причин: якщо трава зелена, значить – вона гарна, соковита, відповідно – придатна для використання (очевидно, що ознака зелений своєрідно концентрує у своєму денотативному значенні – за принципом ланцюгового зв'язку – інші ознаки, які є дотичними до цієї ознаки: таким чином, зелена трава не може бути поганою, – несоковитою, негустою і под.).

Пояснюючи актуальність для наших предків саме такої ознаки трави (що і зафіксовано в словесній формулі, представленій у народнопоетичній мові), О. М. Веселовський зауважує, що «у нашої культурно-історичній і етнографічній мові <...> все відповідає якій-небудь потребі життя, якому-небудь перехідному відтінку думки, ніщо не існує насильно» [Веселовський 1989: 74], і те, що «до нас дійшло формулою, яка нічого не говорить уявленню, було колись свіже і викликало низки пристрасних асоціацій» [Веселовський 1989: 75].

Сполучення зелені байраки викликає уявлення дещо іншого характеру, що зумовлюється значенням самого іменника, який вказує на просторове явище, що асоціюється з великою, неосяжною, а також неоднорідною площиною: байрак – «ліс в яру, в долині або яр, порослий лісом, кущами». Сприйняття епітета зелені байраки в думках набуває особливої заченненості внаслідок епічної трикратності: байраків, як правило, три. Епічна картина горя, страждання, нещастя ще конкретніше постає на тлі зеленого кольору (через символічний зв'язок зеленого з життям). Епітет зелений тут виконує надзвичайно важливу художньо-образну функцію:

Ой усі поля Самарські погоріли
Та вже й почорніли,
А тільки не згоріло три терни дрібненьких,

Три байраки зелененьких.
А тим-же вони не згоріли,
Що коло себе трьох гостей імili.
А яких-же то трьох гостей?
Три братіки рідненьких ...
[УНД 1972: 92]

або: Ідіте ж, каже, ви, брати, битими шляхами,
Рубайте тернові куці шаблями,
Зелені байраки.
Кидайте для козацької признаки».
Їхали брати битими шляхами,
Виїхали на степа – на моря, –
Не завиділи не зелених куців,
Не зелених байракув ... [Г 1927: 107].

Характерна ознака епітета зелений стосовно предметів рослинного світу (і відповідна оцінка їх людиною) і зумовлює актуалізацію цього епітета в поетичному відтворенні дійсності. Адже «у народнописенній мові постійні епітети насичені психологічним, асоціативним змістом і не здаються простими, побудованими лише на зовнішніх характеристиках людей чи явищ природи. Їхній абстрактний зміст стає основою витворення образів-символів; за зовнішньою простотою приховані емоційні оцінки, багатопланові зв'язки народнопоетичного слова, давня культурно-історична традиція його вживання» [Єрмоленко 1987: 77-78]. Скажімо, барвінок, зелений барвінок (має вічнозелене листя) у культурно-історичному досвіді наших предків усталився як символ любові, міцних родинних стосунків (паралель – вічнозелена рослина – одвічне кохання), а також як вічного життя (останнє дало ґрунт М.І. Костомарову для міркувань, що барвінок «є таємничий символ переходу від одного стану життя до другого», тому його «садять на могилах, розуміючи перехід від земного буття до небесного» [1994: 65].

Взагалі рослинність – це невід'ємна ознака українського пейзажу, який у свою чергу є певним культурним символом [Яворська 1999: 47] і має виразні національно-специфічні та міфологічні риси.

Важливість для українців бачити світ у зелених барвах засвідчують і найменування понять, належних до духовної сфери, як-от: день Святої Трійці – Зелена неділя, або Зелені свята, або Зелений тиждень, а також і приповідки на кшталт: Коби до зеленої трави дочекатися та ін.

На прикладі функціонування епітета зелений у думовому епосі простежується його пов'язаність з порою року (весною, літом). Адже в думках опис подій відбувається, як правило, в теплу пору року (влітку або весною), хоча це ні разу прямо не називається: показником такого часового виміру і є лексема зелений як ознака певного предмета (зелені віти, зелена трава, зелене дерево). Проте нерідко епітет зелений несе узагальнену ознаку, не обов'язково пов'язану з атрибутикою літа-весни, набуває символічного значення.

Не обов'язково, що за реальних подій невідьники втікали з неволі тільки влітку чи весною: це могла бути і осінь (рання чи пізня), зима або ж рання весна. Те, що дума «Про трьох братів Озовських» [Г 1927: 116] фіксує постійний думовий епітет зелені байраки (То як стали старші брати до темних лісів прибувати, У терни та байраки зелені уїжджати), є вказівкою не стільки на конкретний час протікання подій, скільки на образно-узагальнене осмислення цих подій: зелений за ознакою буяння, розквіту рослин асоціюється з життям людини, боротьбою за існування тощо (пор. веснянки). Отже, зелений у фольклорі набув досить своєрідного статусу: конкретно-абстрактно-узагальненої одиниці поетичного слововживання. Таким чином, чітко усталилася паралель: взаємозв'язок між життям рослин і життям людини, який сягає анімістичного світогляду, («зелена рослинність – це рослинність жива, що корінням тримається землі. Зірване і зів'яле, сухе листя і вирвану чи скошену траву не називають зеленими. Зелений колір, колір життя виступає протиставленням смерті. Така традиція уживання зеленої барви збереглася і в індивідуальній мовотворчості, пор. у В.Симоненка: І тоді із прозорої сині / Скинув бомбу на вигін літак. / Я кричав, надриваючись: «Ма-мо!» – / На зелений упавши едwab ... , А. К. Мойсієнка: Чорне дерево на білім піску / Уже не пам'ятає / Свого зеленого листя, / Своєї зеленої кори, / Зеленої оази, / Що напувала його соком. Безперечно, що

«фольклоризм є способом поетичної об'єктивації глибинно національного, архетипного в своїй основі» [Калашник, Філон 2007: 434].

Зелений колір як символ життя символізується з молодістю, молодечим завзяттям. О. М. Веселовський відзначав, що в народній практиці переплелася «узагальнення зеленого кольору в розумінні свіжого, юного, сильного, ясного» [1989: 68]. Тому, зрозуміло, чому в думках натрапляємо на таку деталь: «Нум брате, ми з себе зелені жупани скидати, / Червону та жовту китайку видирати, / Пішому брату меншому, прикмету покладати: / Нехай він бідний знає, куди за нами, кінними, тікати» [Г 1927: 136], де зелений колір одягу – такий, що був характерний для молодих, дужих козаків і тому є ознакою молодості, сили, краси.

Зелений у сполучі з іменником явір, що в народному світогляді позначає парубка, є фольклорним узагальненням загубленого молодого життя: «явір в Україні вважався символом смутку, його садили на могилі вбитого козака» [Дмитренко та ін. 1994: 119]. Пор.: Тоді вовці-сирохманці находжали, / Біле тіло козацькое жваковали, / ... Жовту кость по балках, по тернах розношали, / По-під зеленими яворами ховали, / І комишами вкривали. / Жалобненько квилили-проквильяли: / Тож вони козацький похорон одправляли [Г 1927: 137].

Властивість виступати деталлю-характеристикою речей світу природи – основна функція зеленої барви, що засвідчує і епос інших народів, зокрема слов'янська епіка, пор. у сербських епічних творах: Він виходить на плай у засаду, / Засідає за зеленим дубом [Сербська народна поезія 1955: 30] (чому, скажімо, не за великим, сухим, високим чи ін.) «Йой, юначе, з зеленого лісу!» [Сербська народна поезія 1955: 31], ставить чашу на траву зелену [Сербська народна поезія 1955: 276], польських народних піснях: Над зеленой нивой / Песнь лилась тоскливо [Польские нар. песни 1956: 17], моравських: Плещет ключ там / Вдоль зеленой пуши; Ты качайся, мой камыш зеленый [Неедлы Вит 1948: 8].

Подібність у вживанні епітета зелений у фольклорних творах різних народів пояснюємо наявністю «універсальїй зорового сприйняття» [Вежбицкая 2001: 232], адже «кольорове

сприйняття виступає, загалом кажучи, одним для всіх груп людей» [Вежбицкая 2001: 238], а принцип використання типових рис пейзажу як референційної рамки при описі категорій зорового сприйняття взагалі і кольору зокрема є головним тому, що «цей принцип лежить в основі багатьох особливостей людського спілкування, пов'язаного з баченням» [Вежбицкая 2001: 233].

Все це свідчить не лише про універсальність світу, а й універсальність його сприйняття різними типами мовців, тобто універсальна світобудова породжує наднаціональне, загальнолюдське осмислення та сприйняття явищ природи, реалій дійсності. У результаті така універсальність породжує універсальні засоби фіксації подій, явищ відповідних вражень, що й відображає мова (мовлення).

Таким чином, розглянуті особливості семантики та сполучуваності колоратива **зелений** як компонента канонізованої епітетної структури, а також пов'язані з ним конотації та метафоричні значення, «можуть отримати несуперечливе пояснення лише з урахуванням особливостей символіки вегетації, культу рослинності, пов'язаного з тріадою «життя – смерть – родючість». Культурні моделі, які зумовлюють уживання цього прикметника, виявляють різноманітність та глибину, що не зводиться до сприйняття рослинності свідомістю сучасної людини, яка ще здатна розгледіти у ній підстави для позитивних асоціацій з розквітом, молодістю та буянням, однак «забула» про міфологічний зв'язок світу рослинності зі смертю та хтонічними силами. Проте мова й досі криє у собі глибину архаїчної категоризації світу» [Яворська 1999: 49-50], що досить тонко і виразно фіксують фольклорні зразки думового епосу.

Отже, у думовому дискурсі колорономен **зелений** осмислено як складник національної картини світу етносу. Естетика кольоропозначення **зелений** наскрізно позитивна.

Епітетне означення-колоратив **білий**

Колорономен **білий** в народнопоетичному уявленні українців виступає ознакою національного бачення краси,

молодості, чистоти. Він є синонімом до понять прекрасний, світлий. Наші предки за кольором ворожили і «були переконані, що біле означає везіння, а чорне невезіння» [Кузьмичев 1990: 114].

Прикметник білий у складі епітетного словосполучення—універсалії поширює іменники, що позначають:

1) частини тіла людини (рука (руки), лице, тіло, ноги, кості): білі рученьки [УНД 1972: 357], біла ручка [УНД 1972: 330], біла рука [Д 1969: 68, 80; УНД 1972: 142], біле лице [УНД 1972: 123, 132, 167, 210], біле тіло [Д 1969: 59, 121; УНД 1972: 160, 161, 176(2), 217, 218], тіло білеє [УНД 1972: 108, 112, 103, 189], біла ручка [УНДП 1990: 96], білі руки [УНД 1972: 145, 284], білі кості [УНД 1972: 214], білі ноги [Д 1969: 117, 119; УНД 1972: 157, 158, 172, 174, 186, 194, 199], біла шия [УНД 1972: 393, 402], біленька шия [УНД 1972: 404];

2) назви предметів побутового вжитку, меблів: біла скам'я [УНД 1972: 142], біленькі покривала [УНД 1972: 91], білий килим [УНД 1972: 245 (2)];

3) назви вбрання (одягу, взуття) та його елементів: білий каптан [УНД 1972: 198], білі підбойки [УНД 1972: 245], білі басани [УНД 1972: 241];

4) назви предметів довкілля: біле каміння [УНД 1972: 163, 183, 188, 191, 197, 202, 209, 216; УНДП 1990: 57], білеє каміння [УНД 1972: 219], біленький камінь [Д 1969: 127; УНД 1972: 122, 130, 132, 386, 389, 390, 393, 398, 399, 401], білий камінь [Д 1969: 131, 133; УНД 1972: 109, 124, 125, 128, 312, 314, 324 (3), 330 (2), 331, 336, 341, 344 (2), 384, 387, 395, 396, 404, 406, 407, 408, 409 (2), 411; НД 1986: 65; УНДП 1990: 91];

5) ботанічні найменування: білий цвіт [УНД 1972: 316 (3), 317, 318 (2), 319, 322 (2), 345; УНДП 1990: 94];

6) назви просторових понять: білий світ [УНД 1972: 124, 125 (2), 128 (2)];

7) зоонімічні найменування: біленький лебедик [УНД 1972: 344], білая лебедь [УНД 1972: 232], білая лебідь [Д 1969: 149], білий лебідь [УНД 1972: 327], білий лебедонько [УНД 1972: 328, 330, 333, 336, 338, 340, 342; УНДП 1990: 95].

Маючи надзвичайно широку парадигму сполучуваності, епітет білий особливо продуктивний у контекстах, де він

виступає характеристичною ознакою стосовно тієї чи іншої особи.

Як відомо, в народних піснях епітет білий вживається для характеристики жіночої (дівочої) краси, вроди: біле личко, білі руки. В думках такий епітет нерідко стосується осіб чоловічої статі. Ми схильні вважати, що, окрім усього, він тісно пов'язаний з національним еталоном краси, національним типом (за кольором шкіри). Відомо, що найдавніший пласт дум (саме в них помітна активізація цього епітета із дистрибутами «частини тіла людини») присвячений боротьбі з турецько-татарськими завойовниками. Для турків і татар характерне смагляве забарвлення шкіри, натомість як для українців – біле. До того ж, 11-томний СУМ фіксує вживання лексеми **білий** із значенням «світлошкірий» [СУМ I: 181]. Відповідно загострення уваги на білому (ший, руках, ногах, лиці та ін.) є поетизацією зовнішності національного захисника і водночас протиставленням його ворогові (за цими ж зовнішніми ознаками).

Як зазначають дослідники, «лінгвістичні факти свідчать про різну інтерпретацію сприйнятих зорових образів мовною свідомістю у різних культурах. Відмінності зумовлені особливостями національного складу мислення, самобутністю природного середовища і матеріальної культури і, як наслідок, неоднаковим вибором так званих точок референції, або найбільш типових прототипів того чи іншого концепту» [Жаринбекова 2003: 111].

Думи фіксують уживання постійного епітета білий у значенні «чистий», «невинний»: звичайно, такі характеристики стосуються дівчини. Порівняйте, наприклад, використання кольорової символіки для означення жінки заміжньої («перва гора процвітала красним цвітом»), для означення жінки багатой («друга гора процвітала зеленим цвітом») і дівчини («третя гора процвітала білим цвітом кам'яная». «Желає за тебе сирота безшасна, безродна, дівчина молодая» [УНД 1972: 345].

У думках сполуки з епітетом **білий** мають властивість набувати певного емоційного забарвлення; виражаючи разом з поетизацією зовнішності ліричних героїв, оспівуванням їх краси, замилюванням фізичною довершеністю, почуття туги, болю, душевного страждання: це зумовлюється тим, що

аналізовані епічні твори відображають події переважно трагічні (смерть, повнір'яння тощо):

... Як із города Азова із тяжкої неволі

Три братіки втікали:

Два кінних, третій піший-пішаниця,

Як би той чужий-чужениця,

Біжить-підбігає...

Під білі ноги пожар підпадає,

Кров сліди заливає

[УНД 1972: 172].

Отже, естетика колорономена **білий** в народному героїчному епосі пов'язана з позитивною емоційністю.

Епітетне означення-колоратив **сірий**

З негативно-оцінними конотаціями в думках виступає прикметник **сірий**, що засвідчений у епічній сполуці сірі вовки: вовк – найперший ворог козака, що переслідує його в степу (так само, як ворон і орел).

Фактично, **сірий** як постійний епітет актуалізований лише у сполуці з іменником вовк, а також як компонент складної основи епітета-прикладки, зафіксованого лише в думках: вовки-сіроманці [Д 1969: 145, 146; УНД 1972: 160; НД 1986: 77, 79; УНДІП 1990: 61, 62]. У цілому означені сполуки слугують фактом зв'язку мови дум з епічною традицією слово-вираження.

Отже, колорономен **сірий** суттєво доповнює, увиразнює, деталізує картину світу дум.

Епітетне означення-колоратив **синій**

Суттєво маркує мовно-образну картину світу героїчного епосу колоратив **синій**.

Епітетні словосполучення з прикметником **синій** утворені за моделями:

- 1) назва кольору і ботанічне найменування: синій цвіт [УНД 1972: 312, 314, 316 (3), 319 (2), 324 (3), 330; УНДП 1990: 96];
- 2) назва кольору і назва гідрооб'єкта: синє море [Д 1969: 63; УНД 1972: 124, 215, 404], сині озера [УНД 1972: 317, 318 (2); УНДП 1990: 94];
- 3) назва кольору і назва тканини: синя китайка [УНД 1972: 404];
- 4) назва кольору і назва одягу: синій каптан [УНД 1972: 193; НД 1986: 70], сині каптани [УНД 1972: 367, 373];
- 5) назва кольору і назва предмета: сині киндяки [УНД 1972: 135];
- 6) назва кольору і назва явища природи: сині (ї) тумани [УНД: 182; НД 1986: 66], синій туман [УНД 1972: 244).

Синій є кольором надії, а також чистоти, він переважає у сталих сполуках синій цвіт, синє море, сині озера: говорячи про зустріч (хай і неможливу), ліричний герой згадує синій цвіт; синє море виступає в зачині думи «Маруся Богуславка» як провісник визволення невільників (у інших випадках море – Чорне) («Олексій Попович» та ін.). Лише для дум характерний складний епітет **злотосиній** у сполучі з іменником киндяки [УНД 1972: 140], що тяжіє більшою мірою до орнаментальності: таким способом (цьому сприяє і основа золотий із значенням «кольору золота, жовтий») художньо увиразнюється та поетизується опис зовнішнього вигляду – галери.

Емоційно-естетична тональність синьої барви у думовому дискурсі цілком позитивна. Синій є реалією світу природи, кольором водної стихії.

Епітетне означення-кolorатив **червоний**

Колорономен-епітет **червоний** загалом символізує красу, молодість, силу. Китайка у козака – червона, чобітки у дівчини – червоні. Наповнення червоного трагізмом думи актуалізують у випадку змалювання смерті молодого козака:

Ой до вони прибували
 Да тіло козацьке знаходили,
 На червону китайку клали,

Тіло козацьке молодецьке обмивали,
А шаблями суходол копали,
А шапками да приполами перст носили,
Да високу могилу висипали...
[УНД 1972: 87].

Асоціації червоного з трагізмом, смертю спричинені тим, що це – «колір крові та його близьких відтінків» [СУМ XI: 296]. Подібне переосмислення виникло внаслідок того, що, як зазначає Ф. І. Буслаєв «у давнину абстрактні думки виражалися образно. Як ступінь освіченості наших предків, так і сама мова задовольнялися живими, наглядними уявленнями», і яке-небудь загальне поняття могло виникнути на основі живих вражень, свіжість яких зберігалася і в мові у вигляді образів і картин [Буслаєв 1990: 99-100]. Таке уявлення про червону барву покладено і в інший конкретно-чуттєвий образ, уведення якого в контекст спрямовано на відтворення жахливих подій минулого. У думі «Невольники на каторзі» («Плач невольників») є часто повторювані рядки, де акцент робиться на рослині – червоній таволзі:

«Турки-нечари, кажу я вам: добре дбайте,
По три пучки тернини у руки таволги червоної набирайте,
Од ряду до ряду заходжайте

Та по три рази в одно місто невольника затинаяте»!

[Д 1959: 37; УНД 1972: 107; УНД 2009: 129]

Таволга – чагарникова рослина родини розоцвітих із колючими пагонами та білими, рожевими або червоними квітками. Зрозуміло, що цю рослину (через її властивість колоти) використовували для того, щоб викликати ще тяжчі фізичні муки у козаків-невільників. У думках підкреслюється, що таволга – червона (а не рожева чи біла, червона таволга і червона кров зливаються в одній кольоровій гамі і загострюють сприйняття висловлюваної думки): По три пучки тернових у руки червоної таволги набирали, / ... Та по три рази в одно місто бідного невольника затинали, / До костей козацьке тіло молодецьке оббивали» [УНД 1972: 107]. У цілому червоний у думках – колір, що створює емоційну напругу і викликає співпереживання за долю поневолених.

Отже, колоратив **червоний** як ознака крові у думках асоціативно співвідноситься з трагічною подієвістю (хоча прямої вказівки на це не спостережено).

Епітетне означення-колоратив **жовтий**

Епітет з колірною семантикою жовтий є рідковживаним: він засвідчений головню у сполуках жовтий пісок [Д 1969: 250; УНД 1972: 96; УНДП 1990: 96] жовта кість [УНД 1972: 157], жовта кість [Д 1969: 105; УНД 1972: 101, 103, 105, 108, 112, 160, 161(2), 164, 206(2); НД 1986: 77], жовтая кість [УНД 1972: 208], жовтій кісті [УНД 1972: 176], желтая кість [УНД 1972: 153], жовтая кість [УНД 1972: 165], жовті кісті [Д 1969: 121; УНД 1972: 176(2), 186], жовті китиці [УНД 1972: 164(2)], жовта китайка [УНД 1972: 59; УНДП 1990: 59] (рідко). **Жовтий** – колір печалі. Його використання простежуємо там, де є мовиться про розлуку, про неможливість здійснення чогось.

Отже, колоратомен **жовтий** слугує вказівкою на реальні ознаки предметів дійсності: жовтий овес [УНД 1972: 308], жовтий пісок [УНД 1972: 266 (2), 270 та ін.], жовте коріння [УНД 1972: 216]. Він виступає обов'язковим складником етнічної картини світу.

У думках фіксуємо поєднання різних кольорів у цілісному контексті з притаманним кожному із них індивідуальним символічним значенням, в результаті чого вимальовується досить динамічна картина, сповнена глибоких почуттів і емоцій: Возьми ти, сестро, піску у білу ручку, / Посій ти, сестро, на каменю: / Коли той буде пісок на білому камені зіходжати, / Синім цвітом процвітати, / Хрещатим барвінком біленький камінь устилати, / Разними красними цвітами украшати, – / Тоді, сестро, буду до тебе в гості прибувати ... [УНД 1972: 330] – тут білий – одночасно чистота почуттів і біль, страждання, синій – надії, яким проте не судитиметься втілитися у життя, красний – молодість, палкість родинних почуттів.

В. А. Чабаненко відносить кольороназви **білий, зелений, красний, червоний, синій, сивий, сизий, чистий, ясний, вороний, карий** до слів, що, як переконують приклади з дум, у

мові фольклору виступають активізованими одиницями, за якими стоїть цілий світ людських почуттів, переживань і суспільно-історичних оцінок: «Це естетично та стилістично марковані слова, що міцно вросли в культурно-національний контекст і які прийнято називати народнопоетичними, тобто виділяти в окрему лексико-стилістичну категорію. Переважна більшість із них позначає поняття, що викликають позитивні емоції» [Чабаненко 2002: 212]. В.С.Ващенко такі слова назвав «словами-обранцями» [Ващенко 1963: 13].

Епітети-кольороназви народних дум засвідчують зв'язок з епічною традицією уживання аналізованих стилістичних засобів. Естетика кольоропозначень у думових текстах тяжіє до традиційності, водночас помітним постає своєрідний «відбір» колірної семантики з метою емоційно-експресивного тонування думок і почуттів.

Естетика часу

Час як філософське поняття – «незворотня неповторна послідовність, що характеризується тривалістю і актуально переживається як «ТЕПЕР», що безперестанно настає... У цьому розумінні час протиставлявся вічності і розглядався в теїстичних релігіях як характеристика створеного Богом світу, в історії філософії – як «рухливий образ вічності» (Платон), як «число (міра) руху у відношенні до більш раннього і більш пізнього» (Арістотель), як «протяжність» душі, що споглядає, згадує і чекає (Августин), як апіорна форма споглядання, «внутрішні почуття» (Кант), як початковий «горизонт» буття (Хайдеггер) і т.ін.» [НЭС 2007: 215].

З погляду семіотики, час – «спосіб розташування знаків, взаємодія знаків минулого і майбутнього в знаках теперішнього. Хоча час безперервний, він не лінійний – має здатність пульсувати. Можливе тимчасове відродження минулого і тимчасове настання майбутнього, тобто знаки теперішнього здатні здійснювати свій вплив на минуле, а також відчувати їх вплив» [Григорьев, Чумакова 2002: 22].

У власне лінгвістичному тлумаченні час – «граматична категорія дієслова, що співвідносить дію (процес) з моментом мовлення. Момент мовлення береться як точка відліку для розрізнення трьох граматичних часів: минулого – до моменту мовлення, майбутнього – після моменту мовлення, теперішнього – з включенням моменту мовлення» [Ахманова 1966: 87-88].

Проте особливістю відтворення часу в думовому епосі є те, що він виражається не стільки з допомогою дієслівної категорії, як на основі загальнотекстового континууму, вертикального контексту. Хоч в одних випадках дія, зображена в думках, відбувається в теперішньому часі (десь за Килим-городом козаченько гуляє [УНД 1972: 72], їде козак-Нетяга [Д 1969: 437], Понад сагою / Дніпровою / Молодий козак обід обідає [Д 1969: 181; УНД 1972: 83], Поклоняється бідний невольник [УНД 1972: 101], в інших – у минулому (Ой там гуляв козак Голота [Д 1969: 45; УНД 1972: 74], Ой із города із Трапезонта виступала галера [Д 1969: 78; УНД 1972: 140], Із города із Азова не великії тумани вставали - / Три брата рідненьких із города із Азова утікали [УНД 1972: 155], ще в інших – спрямована в майбутнє: А слава його не вмере, не загине: / Покудова буде світ світати / І сонце сіяти / Будем славу його прославляти [УНД 1972: 167], і вже його слава не вмере, не поляже, Буде слава поміж царями [Д 1969: 116].

Як зазначав Д. С. Лихачов, «проблема зображення часу в словесному творі не є проблемою граматики. Дієслова можуть бути вживані в теперішньому часі, але читач буде ясно усвідомлювати, що мова йде про минулий. Дієслова можуть бути вживані і в минулому часі, і в майбутньому, але зображуваний час виявиться теперішнім. Граматичний час і час словесного твору можуть суттєво відрізнятись. Час подієвий і час авторський і читацький створюються сукупністю багатьох факторів: з-поміж них – граматичним часом тільки частково», адже «сам по собі граматичний час твору входить часто до художнього замислу вищого ряду – метахудожньої структури твору» [Лихачев 1979: 215]. Так само З. Я. Тураєва, автор дослідження «Категорія часу. Час граматичний і час художній», підкреслює, що не існує однозначної відповідності між художнім часом і граматичними засобами його вираження, що

інвентар засобів, які беруть участь у моделюванні часових відношень у художньому творі, дуже широкий і охоплює засоби різних рівнів, образну систему мови, композицію твору тощо. Художній час, таким чином, дослідниця розглядає як метатекстову категорію, «як форму буття ідеального світу естетичної дійсності, як часовий континуум зображуваних явищ», «як час тих подій, з яких складається сюжет» [Тураева 1979: 14, 15].

Якщо категорія часу загалом кваліфікується як така, що «локалізує ситуацію на часовій осі» [Падучева 1996: 285], засвідчує «порядок, послідовність буття речей і подій, напрямок їх розвитку, взаємного зв'язку та взаємного чергування» [Кравченко 2008: 341], то художній час враховує особливості цього порядку і послідовності, зумовлені різними ідейно-художніми, жанровими чинниками наративу.

Про подієвий час, притаманний фольклорним наративам, пише Н.Я. Лисюк. Посилаючись на В.Я. Проппа, а також Б.М. Путилова («час безподієвий виключається зі сфери хронотопу»), авторка зазначає, що «така модель часу будується на сприйнятті спостерігача, який залишається всередині часового потоку» і для якого «події існують тільки в їх часовопросторовій послідовності» [Лисюк 2006: 31].

Для дум актуальний відносний час. Саме відносний час формує мережу думового хронотопу й опосередковує формування текстового континууму.

Думовий час, вербалізований за допомогою текстово-образних універсалій, ґрунтується на основі понять, які узагальнено доцільно об'єднати у такі групи:

- а) назви астрономічних об'єктів, що вказують на рух сонця і визначають час: зоря, сонце;
- б) назви частин доби і підпорядковані їм поняття: день(обід, полудень (полудний); ніч (пініч (полуночний))),
- в) загальні часові найменування: час, година, пора, врем'я; літа, вік;
- г) назви свят, що співвіднесені з певним часом (Різдво, Великдень);
- г) імена святих на позначення свят, що співвіднесені з певним часовим виміром (о Петрі, об Василю).

Думовий час (художній час, епічний час) – специфічна текстова категорія; сприйняття і осмислення думового часу пов'язане з багатьма текстовими і позатекстовими чинниками. Про те, що події в думі «Маруся Богуславка» відбуваються ранньої весни, свідчить вказівка на православне свято – Великдень, що завжди припадає на ранню весну:
Що сьогодні у нашій землі християнській великодня субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень
[УНД 1972:122-123].

Події, описані в багатьох думах, відбуваються в теплу пору року – пізньою весною або влітку. Про це жодного разу не мовиться. Такий висновок робимо на основі окремих деталей, що зазначаються побіжно. Скажімо, у зачинах соціально-побутових дум («Сестра і брат», «Проводи козака до війська», «Плач зозулі», «Бідна вдова і три сини» та ін.) такою деталлю виступає згадка про сиву зозулю, що кує:

У неділю барзо рано-порану, зорями пораненьку

Сива зозуля налітала,

На могилі сідала,

Жалібненько закувала [Д 1969: 144],

А в неділю рано-пораненько

З світовою зорею

То не сива зозуленька закувала [УНД 1972: 340],

Ой у неділю барзо рано-пораненько

Не сива зозуля закувала [УНД 1972: 317; НД 1986: 91].

Те, що описувані події відбуваються в час розквіту природи, свідчить і така деталь, як згадка про зелену траву та зелене листя (дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі»). Пор. в одному з варіантів думи «Бідна вдова і три сини»:

То ж то не зелена діброва зашуміла,

Як то стара одова

З своїми дітками з маленькими

У своєму дому раніше всіх гомоніла [УНД 1972: 363].

Опосередкованим часом у думах виступає час національно-визвольної боротьби XV-XVIIст. з татарами, поляками тощо

(думи історико-героїчного змісту) та час соціально-побутових перепитів, характерних для української дійсності, пов'язаних з тими чи іншими політичними, соціально-економічними реаліями (соціально-побутові думи).

Для наших предків завжди була актуальною сакральність часу, що пов'язувалася з народними віруваннями, звичаями тощо. Так, ранок – початок дня – завжди вважався найкращим часом: для народження, для роботи, для всього: пор. прислів'я: хто рано встає, тому Бог дає; рання пташка; рання пташка росу п'є, а пізня сльози ллє. Рано вранці вирушали в путь; рано вставали, щоб зробити якомога більше. Отже, ранок – найкращий час для початку всіляких справ – так завжди вважалося у народному побуті; і цих звичаїв наші предки обов'язково дотримувалися. Спостережено, що, наприклад, ранній час, ранок є актуальним для зачинів багатьох дум. Здебільшого вранішній час позначається адвербіальними текстово-образними універсаліями типу рано-пораненьку [Д 1969: 62, 73; УНД 1972: 256], рано-пораненько [Г 1927: 163, 164; УНД 1972: 182], барзе рано-пораненько [Д 1969: 53; УНД 1972: 320; НД 1986: 40], барзо рано-пораненько [УНД 1972: 349], рано на зорі [УНД 1972: 336], ранньою зорею [УНД 1972: 325; НД 1986: 104], рано-порано [Д 1969: 56], зорями пораненьку [Д 1969: 144].

Синхронно з вказівкою на ранній час є вказівка на день тижня – у неділю (у святу, божественну неділю): неділя – для православних християн – святий день; це день воскресіння Ісуса Христа; слово неділя має сакральне значення, звідси епітети – свята, божественна: Гей, у святу неділеньку То рано-пораненько, / Гей, то не чорні хмари наступали [УНД 1972: 195], Ой у святу неділю, / Та у неділю дуже рано-пораненьку, / То не сива зозуля закувала [УНД 1972: 331], Ой у святую божественну неділеньку / Барзо рано-пораненько, / То не гласніє дзвони дзвонили [УНД 1972: 320], у неділю рано-пораненько [Г 1927: 161], Ой у святую неділеньку рано-пораненьку [Д 1959: 152], Ой та у святую неділеньку / Барзе рано-пораненько [УНДП 1955: 12; НД 1986: 40].

Особливими часоозначуваними величинами в думовому епосі виступають номени день і ніч. Так, день – це не просто «частина доби від сходу до заходу сонця, від ранку до вечора»

[Жайворонок 2006: 174], що загалом характерно для фольклорної традиції. У думках актуалізовані текстово-образні універсалії з іменником день і прикметниками святий [УНД 1972: 342], воскресний [УНД 1972: 404]; це своєрідні, власне жанрові утворення, пов'язані з релігійною, сакральною сферою. Номен ніч виступає у складі текстово-образних універсалій на позначення часу в своєму усталеному народнопоетичному значенні – «частина доби від заходу до сходу сонця, з вечора до ранку; протилежне день» [Жайворонок 2006: 399]: темная нічка [УНД 1972: 206, 208], темная ніч [УНД 1972: 120], темні ночі [УНД 1972: 215], позня ніч [УНД 1972: 311], темная нічка [Д 1969: 69], темна нічка [Д 1969: 106].

На вимір обсягу часу (узагальнено) вказують номени година, годинка, час, часинка, врем'я, неділя, з відповідними означеннями: малая годинка, малая часинка [УНД 1972: 79], малая годинка, Невелика часинка [Д 1969: 187], малая часинка [УНД 1972: 152], малое врем'я [УНД 1972: 216], довгі неділі [УНД 1972: 284], вічний час [УНД 1972: 268], вічні часи [УНД 1972: 266], на часову динаміку – текстово-образні універсалії скорий час [УНД 1972: 264, 265], скорє уремня [УНД 1972: 268, 269], скорє врем'я [УНД 1972: 272, 273], на визначення певного моменту часу – текстово-образні універсалії обідня година [УНД 1972: 139], пізня ніч [УНД 1972: 311], рання зоря [УНД 1972: 208], полночная година [УНД 1972: 137], полуденная година [УНД 1972: 146], полудная година [УНД 1972: 240], полудня година [УНД 1972: 281], полуночная година [Д 1959: 45; УНД 1972: 281], полуночна година [Д 1969: 83].

Година – один з поширених номенів на позначення часу в думовому епосі, також у фольклорі взагалі; В.В. Жайворонок правомірно відносить цей номен до етнокультурних знаків: «тепла, суха, сонячна погода; протилежне негода», «певний період часу, певна пора, певний момент, уживається зазвичай з означеннями добра година, лиха година [Жайворонок 2006: 139]». Пор у думових контекстах:

невелика

зла

лиха

мала

нещаслива

обідня

полночная

година (годинка)

полуденная

бідна

добра

темна

пилна

У думовому епосі часове визначення подій, явищ, що відбувається у певному просторі, пропонуємо звести до таких вимірів: «коли» (Як будуть о Петрі бистрі річки-озера замерзати [УНД 1972: 330]), «у який час доби» (О полночной године [УНД 1972: 137], у полуденну й годину [Д 1969: 86], к полудній годині до города Січави припав [УНД 1972: 281], до сходу сонця [Д 1969: 212, 217, 219], до схід сонця [УНДІП 1955: 118], до схід-сонця [УНД 1972: 404]), «з якого по який час» (з ранньої зорі до вечірньої [УНД 1972: 379], од нині до віку [Д 1969: 48], однині до віка [УНД 1972: 76]), «у який день тижня» (В воскресний день [УНД 1972: 404], Ой у святу неділеньку [УНД 1972: 333], у неділеньку барзо рано-пораненьку [Д 1969: 62], Ой у святу неділю, / та у неділю дуже рано-пораненьку [УНД 1972: 331]), «як довго», «скільки часу» (на многії літа до конца віка, до конца віка [УНД 1972: 88], на многая літа, До конца віка [НД 1986: 66], на многая літа і до конца віка [УНД 1972: 93], не день, не два / Не три й не чотири [УНД 1972: 179], Зождить мени малую часинку [УНД 1972: 152], Хоть малое врем'я обождіте [УНД 1972: 216]).

Текстово-образні універсалії з часовою семантикою у думовому епосі є органічними складниками оповіді; у цілому названі структури підтримують фольклорно-пісенну традицію: Та ще й не світ-то, не зоря [УНД 1972: 332], рано-пораненько [УНД 1972: 333], рано на зорі [УНД 1972: 336] та ін. Проте, побудовані на загальнофольклорному матеріалі, вони відзначаються лінійною ускладненістю, розгортанням образу з відповідними характеристичними означеннями. Наприклад, часова конструкція як у святу неділю рано на зорі пораненьку [УНД 1972: 336] – це власне думова універсалія з відповідною домінантою (свята неділя), разом з тим аналізована структура складається з традиційних елементів, характерних для фольклорного стилю. Пор. також:

Ой у святую неділеньку барзе рано-пораненько [УНД 1972: 333],

А в неділю рано-пораненько

З світовою зорею [УНД 1972: 340],

В неділю ранньою зорею [НД 1986: 104],

Що в неділю барзе рано [УНД 1972: 354].

Творці думового дискурсу успадковували і творчо обробляли певні фольклорні конструкції, цілком підпорядковуючи їх епічній оповіді. У такий спосіб сформувалися власне думові структури з часовою семантикою: широкі, об'ємні, розгорнуті лінійно (як правило, кількомакомпонентні). Скажімо, часова структура На святий-то день на Великдень, / лібо на которий роковий молебний празник [УНД 1972: 336] складається з трьох часових компонентів: 1) на святий-то день, 2) на Великдень, 3) на роковий молебний празник. У іншому випадку: У неділю рано-пораненько / З світовою зорею [УНД 1972: 341] фіксуємо трикомпонентну епічну текстово-образну універсалію з часовою семантикою: 1) у неділю, 2) рано-пораненько, 3) з світовою зорею. Текстово-образна універсалія в неділю рано-пораненько, до схід сонця [УНД 1972: 359] сформувалася на основі текстово-образних адвербіальних конструкцій 1) в неділю, 2) рано-пораненько, 3) до схід сонця.

Розташовуючись лінійно, текстово-образні універсалії з часовою вказівкою репрезентують або ж незалежні структури,

одна з яких виступає уточненням стосовно описуваного часового проміжку: Ой у святую неділеньку рано-пораненько [УНД 1972: 182], або ж є компонентом-уточненням, що входить до однієї структури: не день, не два, Не три і не чотири [Д 1969: 115], Не день, не два, не три, не чотири [УНД 1972: 183], на святий день Великдень, / Або на який роковий молебний празник [УНД 1972: 342].

Вертикальне розташування текстово-образних універсалій на позначення часу подибуємо в ряді дум, у яких часові конструкції входять до періодичних структур, що одночасно є і структурами з семантико-синтаксичним паралелізмом:

Од старих людей приповісті такої не чувала,
Щоб о Петрі бистрії ріки-озера замерзали,
Щоб о Різдві калина в лузі процвітала,
Щоб жовтий пісок на білому камені зіходжав <...>
[УНД 1972: 330],
Як будуть о Петрі бистрії ріки-озера замерзати,
Об Різдві калина в лузі процвітати <...>
[УНД 1972: 330].

Пор. поступально-паралелістичне вираження подієвої хронології чекання гетьмана козаками в «Думі про смерть Богдана Хмельницького», означене цілим рядом часових відтинків, у основі яких найменування того чи того релігійного свята: Воскресенія Христового дожидали; Вознесенія Христового дожидали; Духа-Тройці дожидали; Петра й Павла дожидали; Іллі-пророка дожидали [УНД 1972: 292].

Отже, текстово-образні універсалії з часовою семантикою, позначаючи часові координати подієвості зі вказівкою на ті чи інші моменти їх фіксації, з опертям на різні історичні реалії, що опосередковано визначають часову константу, є важливими чинниками структурно-композиційної і смислової організації думового твору. Думовий час наскрізно естетизований і сакралізований у фольклорі взагалі, у думах – зокрема.

Естетика простору

Простір постає невід'ємним складником думової оповіді. Спостережено, що епічний локус, засвідчений у думках, відзначається максимальною естетизацією.

Просторова семантика думового епосу моделюється на основі численних текстово-образних універсалій з лексичним компонентом на позначення довкілля (природно-географічного середовища), реалій побуту тощо. Лексеми з просторовою семантикою як складники текстово-образних універсалій «формують» макропросторову парадигму на позначення а) власне просторових понять: світ, земля, степ, поле; б) ландшафту місцевості: терни, діброва, комиші, ліс, байрак, сад; в) рельєфу місцевості (ороніми): гора, могила, долина, луг; г) гідроб'єктів: озеро, річка, море; д) адміністративно-територіальних одиниць: край, город (переважно з онімним компонентом); а також мікропросторову: двір, подвір'я, дім, ринок, шинок.

Текстово-образні універсалії на позначення місця перебування героїв, місцезнаходження описуваних предметів, дій тощо вказують переважно на наземний простір (події в основному відбуваються на землі), рідше на водний простір (на Чорному морі), що також достовірно відображає реальні події минулого, і зовсім рідко – на повітряний (на небі).

Номен земля є одним із ключових у думовому епосі. Це, безперечно, пояснюється і генетично успадкованим розумінням нашими предками сутності життя людини, що безпосередньо пов'язане з землею. Земля – «місце життя та діяльності людей», «країна, край, держава», [СУМ III: 557-558]. У думовому епосі лексема земля вживається з численними дистрибутами, утворюючи разом з ними текстово-образні універсалії різної географічної означеності, пор.: козацька земля (Хоч буду до смерті біду да неволю приймати, А буду в землі козацькій голову християнську покладати [УНД 1972: 143]), турецька земля (Як із землі турецької, да з віри бусурменської, Із города із Озова не пили-тумани вставали [УНД 1972: 157]), волоська земля (Що ж то в вас гетьман Хмельницький, русин, Всю мою землю волоську обрушив [УНД 1972: 282]), татарська земля

(Недалече здесь земля татарская [УНД 1972: 79]), цесарська земля (Против земли цесарской [УНД 1972: 81]) тощо.

Текстово-образні універсалії з іменником земля в думовому епосі козацької доби функціонують переважно в двох ідеологічних планах, означаючи наш, християнський, православний чи – чужий, турецький, бусурманський світи.

У першому випадку – це номінації, що характеризуються найвищим ступенем позитивних конотацій: В землі християнській тепера день великодная субота, / А завтра роковий же божий празник Великдень [УНД 1972: 131], Як Бог дасть нам до отця, до матушки – в землю християнську прибувати [УНД 1972: 181], Та православну землю од турка-бусурмана рятувати [УНД 1972: 214], В землю християнську / До батька, до матері, до роду < ... утікати [Д 1969: 112].

У другому випадку маємо номінації в контекстах абсолютно відмінної (негативної) конотації: турецька земля (Землю турецьку кляли-проклинали: Земле турецька, / Проклята віро бусурманська[УНД 1972: 106]), чужа земля (Чим маєте мене в чужій землі покидати, / То краще мені з плеч голову здійміть [УНД 1972: 191]), земля-неволя (То ж три брати озовських / З турецької з бусурменської землі-неволі втікали [УНД 1972: 188]), проклята земля (Ваша віра погана, / Земля проклята [УНД 1972: 143]).

Антропоморфізованим синонімом до рідна земля (батьківщина) виступає субстантивна текстово-образна універсалія мати-земля, що подибуємо в одному з варіантів думи «Втеча трьох братів з города Озова», який засвідчує, на наш погляд, найархаїчніший фольклорний фрагмент – називання землі матір'ю, персоніфікацію номена земля, звернення до землі як до живої істоти:

Ой ти, мати-земля, мої сльози почуй,
Мої болі зціли і напій-нагодуй,
Дай здоров'я мені і од турка рятуй
[УНД 1972: 215]

У цій же думі через образ матері-землі висловлено високоморальну, хоч і сувору, сентенцію щодо людських чеснот і обов'язків:

Земля – наша мати, як сльози меншого вчувала,

Од турецької погоні його в кущі ховала
І в дорозі його од голодної смерті спасала.
А два старшії брати щосили тікали
Та безвинно матір-землю проклинали,
Що вони через неї в неволю попали.
Як земля тії слова од їх учувала,
Взяла трави і дерева на собі спопиляла,
Воду з криниць, з озер і з річок попускала,
Голодною смертю двох братів-грішників лякала.
Як тее брати-грішники увидали,
Коней своїх до нагай-землі повертали,
А в нагай-землі орді в руки попали.
[УНД 1972: 215],

Поширені в думках текстово-образні універсалії, в яких культивовано образ сирої землі, яка постійно «супроводжує» козака в походах (То тоді ті козаки тее зачували, / Білим лицем до сирої землі припадали[УНД 1972: 123] і яка слугує вічним пристанищем загиблому воїнові: Щоб моє тіло прибрати, / А в сиру землю поховати [УНД 1972: 200].

Місцем поховання козака часто стає чисте поле: Гей, то нехай наше тіло козацьке, молодецьке у чистому полі по.. поховають [УНД 1972: 96], Коли б я мог добре знати, / Що їх порубано, альбо постріляно, / Мог би я в чистому полі тіла шукати, / В чистому полі поховати [УНД 1972: 160], Та тіло моє козацьке-молодецьке / А в чистому полі поховайте [Д 1969: 118].

Номени поле, степ є одними з найуживаніших локативів у думовому епосі, що активно функціонують у поєднанні з епітетами чистий, широкий, далекий, дикий, самарський: В чистім полі при долині [Д 1969: 143], Тіло моє порубайте, / В чистім степу поховайте [УНД 1972: 156], Через широкі степи малим-невеличким перепелоньком перебіжи [УНД 1972: 328], Я проживаю за темними лугами, / За широкими полями [УНД 1972: 329], Не виглядай мене ні з буйного вітру, / Ні з широкого степу, / Ні з далекого поля [УНД 1972: 321], Ой усі поля самарські почорніли [УНД 1972: 92], Через степи далекії перепелочком біжи [УНД 1972: 327], Через дикі степи і колючі терни проходжав [УНД 1972: 215], Да й поїхали вони

шляхами Моравськими, / Степами самарськими [УНД 1972: 221], рідше – з епітетами великий, високий: І то ж олці-сірохманьці / З великих степів набігали [УНД 1972: 176], То став же брат старший та середульший на полівку ізбігати, / На степи високі, на великі дороги розхіднії [УНД 1972: 159].

У думках, як і в фольклорі взагалі, поняття світ мислиться дуже узагальнено: як «сукупність усіх форм матерії, як єдине ціле, всесвіт», як «Земна куля, Земля з усім, що на ній є», «усе живе, усе навколишнє», все, що оточує людину» [СУМ IX: 84-85]. Номен світ у складі текстово-образних універсалій представлений канонізованою атрибутивною структурою, що функціонує переважно з прикметниковими компонентами білий, Божий (Світа білого Собі в вічі не видали [УНД 1972: 125], Білого світа і праведного сонця у вічі не видаємо [УНД 1972: 128], Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають [УНД 1972: 122], Як став же Божий світ світати [УНД 1972: 207], За своїми дрібними сльозами світа Божого не видає [УНД 1972: 348]. У конструкції з прикметником вільний (вілен), що творить тавтологічну сполуку не вілен світ по світу походити [УНД 1972: 115], не вілен світ виступає синонімом неволі.

Текстово-образні універсалії на позначення ландшафту досить широко функціонують у думках у формі традиційних прикметниково-іменникових виразів, що здебільшого характерні для героїко-історичних творів, у яких герой на шляху до рідної землі долає темні ліси, колючі терни: Мимо темних лісів проїжджати [УНД 1972: 211], То найменший брат із темних лісів на Муравські шляхи приходжає [УНД 1972: 185], Через дикі степи і колючі терни проходжав, / Об колючки тіло своє християнське д' крові розривав [УНД 1972: 215]. Частовживаними є текстово-образні універсалії високі ліси, зелені ліси, зелені байраки (Через високі ліса Сизим орликом перелети [УНД 1972: 340], Стали ж вони в лісі зелені в'їжджати [УНД 1972: 189], Рубали терновії віти шаблями / І зеленії байраки [УНД 1972: 174], Рубали терновії віти шаблями / І зеленії байраки [Д 1969: 118]. Почасти епітети виступають у парних поєднаннях, наприклад: темні, високі ліси: Ех, братіку, якби ти добре учинив, Через темні, високі ліси / Хоч ясным соколом перелетів [УНД 1972: 336], Добре, братіку, учини, /

Через високії ліси / Ясним соколом перелини [Д 1969: 269]; іноді характеру універсальї набувають поєднання іменникових номенів: Под тернами - байраками лягає-спочиває [УНД 1972: 296].

Текстово-образні універсальї зі зменшено-пестливими означальними формами виконують виразно інтимізаційну функцію співчуття, розради. Наприклад, у думі «Три брати самарські», у якій ідеться про трьох братів рідненьких, порубаних-постріляних біля річки Самарки, криниці Салтанки, таким почуттям перейнята оповідь, яка виразно дисонує на загальному тлі самарських піль, що «почорніли, ясними пожарами погоріли», але саме на тому місці, де знеможено тіла братів, терни – дрібненькі, байраки – зелененькі: символіка меліоративу, символіка зеленого кольору: Ой тільки не згоріли у річці Самарці, / У криниці Солтанці три терни дрібненькі, / Три байраки зелененькі [УНД 1972: 96].

Текстово-образні універсальї зелений сад, зелена діброва спостерігаємо переважно в соціально-побутових думках: Як у святу неділю рано на зорі пораненьку / То ж то не сива зозуля закукувала / І не дробна пташка в зеленому саду щебетала [УНД 1972: 336], То ж то не зелена діброва зашуміла [УНД 1972: 363]. Вони виступають уособленням батьківського, родинного осередку, що протиставляється далекій, чужій землі.

Основу текстово-образних універсальї на позначення рельєфу місцевості (суші і водного простору) становлять традиційні епітетні структури висока гора, висока могила, глибока долина, темний луг, бистрі ріки, глибокі ріки, сині озера, моря: Та на високу висоту-гору підношав [УНД 1972: 115], Чорну могилу високу насипали [УНД 1972: 245], Татарська кров глибокі долини заливає [УНД 1972: 244], Де були в полі глибокі долини, – Волоською кров'ю повиповнював [УНД 1972: 282], Через луги темніє, високіє, ясним соколеньком перелини [УНД 1972: 326], Через дуже темні луги соколеньком линути [УНД 1972: 332]; На бистрій ріки поглядає [УНД 1972: 300], Через бистрі глибокі річки Білим лебедоньком хоч перепливи [УНД 1972: 340], Як синім озерам о Петрі не замерзати [УНД 1972: 317], По синьому морю хвилі вигравають [УНД 1972: 218]. Пор. також утворення з дублетними формами типу ріки-озера: Од

старих людей приповіді такої не чувала, / Щоб о Петрі бистрії ріки-озера замерзали[УНД 1972: 330], Ой сподівайся мене тоді в гості, / Як будуть о Петрі ріки-озера замерзати [УНД 1972: 330]. Текстово-образні універсалії з компонентом так званого мікропросторового континууму (дім, хата, двір, подвір'я, церква та ін.) є неодмінною атрибутикою думового дискурсу, зокрема соціально-побутових дум. Як і розглядана вище просторова атрибутика, пов'язана з реаліями рідного краю / чужого краю, універсалії з компонентами типу дім, хата, двір характеризуються розмежуванням останніх по осі свій (наш) – чужий, пор.: А йди ж ти, стара паніматко, із нашого дому / До чужого дому проживати[УНД 1972: 350]; Як бідні вдовиченки у своєму дворі гомоніли. / «Ходімо,– каже, – ми, братте, у чужий двір Да упадемо матері старенькій крижем до ніг» [УНД 1972: 353]; Пиди ти, мати, / С нашей хати [УНД 1972: 346], То став старший син її по чужих хатах валяти [УНД 1972: 188]. Поширені також номінації з присвійними прикметниками отцовський, синовий, вдовиний: Та старій матці в ноги впадімо / Та старую матку в отцовський дом упросімо[УНД 1972: 355], Ідьот вдова із синового двора, спотикає [УНД 1972: 346], Як у вдовинім дому гомоніли [УНД 1972: 314].

Номінації на позначення господарських будівель (приміщень) поширені переважно в соціально-побутових думках: льох, Настя молодая Сама в льох не ходила Та наймичку просила [УНД 1972: 303], шинок, Тоді і ляхи, дуки-срібляники, тєє зачували, Добре дбали, З шинку утікали [УНД 1972: 305], корчма, Гей, корчмо, корчмо-княгине! Чом-то в тобі козацького добра багато гине? [УНД 1972: 309].

Осібне місце в думових текстах обіймають текстово-образні універсалії з лексикою на позначення релігійних об'єктів – церков, монастирів. Думи нерідко називають козацькими псалмами. Козаки надзвичайно шанобливо ставилися до віри, християнських заповідей. Робили великі пожертвування на благо церкви, монастирів. Про це, наприклад, мовиться в думі «Самійло Кішка»:

А сребро-злато – на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського Спаса,

На Трехтемирівський монастир,
На святую Січовую Покрову давали [УНД 1972: 148].
Текстово-образні універсалії на позначення церкви широко функціонують з означенням Божий. Причому, таке означення виступає як безпосереднім атрибутом номена церква (Удова, / Старенька жена, / До Божої церкви ік утрєні одходила [УНД 1972: 248]), так і в перифрастичному словосполученні з іменником дїм (На праздник воскресєніє люди до Божого дому йдуть [УНД 1972: 323]), у ряді випадків спостерігаємо прикладково-уточнювальне вживання універсалії: К дому Божому, до церкви, поспішала [УНД 1972: 231].

Думи, присвячені національно-визвольній боротьбі XV-XVII ст., значною мірою активізують знаки з просторовою семантикою, які є складниками текстово-образних універсалій, що співвіднесені з тими чи іншими історичними подіями і відповідно вживаються з онімним компонентом.

Найперше, до структури таких текстово-образних універсалій входять історично значущі найменування – слова-хороніми: Україна (На славной Україні, в городі Корсуні, там жил корсунській полковник пан Филон [УНД 1972:224]; цікаво, що універсалію на славній Україні вжито в прямій мові представника етносу, поневоленого українським війством, і це є свідченням того, що епітет славний певною мірою виступає загальнохарактеристичною, усталеною ознакою до України. Так, Василь молдавський, господар волоський, у зверненні до Івана Потоцького, короля польського, промовляє: «Ти ж бо то на славній Україні п'єш-гуляєш, / А об моїй ти пригоді нічого не знаєш, / Що ж то в вас гетьман Хмельницький, русин, / Всю мою землю волоську обрушив, / Все моє поле коп'йом ізорав, / Усім моїм волохам, як галкам, / З пліч головки познімав [УНД 1972: 282]); Запорожжя (Не виглядай мене, сестро, / Ні з буйної війни, / Ні з чистого поля, / Ні з людославного Запорожжя [УНД 1972: 316]); Туреччина (Коні з добиччу назад у город, у Турещину позавертали [УНД 1972: 162]); природні хороніми: луг Базавлук (у лузі Базалузі проживали [Д 1969: 98], Та понад лугом Базавлуком проїжджає [УНД 1972: 86]), долина Кодина (Тоді козак долину Кожину трьома клятьбами проклинає [УНД 1972:

99]), Черкень-долина (Пиду я, мати, на Черкеню-долину гуляти [УНД 1972: 225];

ойконіми: Чигирин (В городі Чигирині Там старенька бабка проживала [УНД 1972: 254]), Корсунь (Під городом Корсунем вони станом стали [Д 1969: 220], У славнім городі у Корсуні, Кликне-покликне Филоненку, Корсунський полковнику[УНД 1972: 231]), Черкаси (у город Черкаси прибували [Д 1969: 166]), Козлов (В городі Козлові стояла темниця камінная [Д 1969: 67]), Богуслав (Города Богуслава не миніте [УНД 1972: 131]), Озов (Із города із Озова не пили-тумани вставали [УНД 1972: 157]), Килим-город (Коли б я тебе піймав, Я б тебе у Килим-город запродав [УНД 1972: 73]); гідроніми: Чорне море (Усі на Чорному морі у каторзі проклятій пробувають [Д 1969: 60], Що на Чорному морю, Потребі царській, Громаді козацькій, Там много війська понажено [УНД 1972: 106]), Червоне море (Будуть ушкали, турки-яничари набігати, За Червоне море у орабськую землю запродати [УНД 1972: 101]), ріки Дніпро, Дунай (Питається Дніпр тихого Дуная [УНД 1972: 258], річки Жовта, Прут (Десь тебе з Жовтої води, з бистрої річки Прута і до віку не буде! [УНД 1972: 276], річка Салтанка [УНД 1972: 166 та ін.], річка Случ (На річку Случу тікали [Д 1969: 222]);

ороніми: Савур-могила (Савор-могила, Осакур-могила) (Став у чистім полі Савур-могилу забачати [УНД 1972: 167], До Савор-могили прибуває / Та на Савор-могилу ісходжає [УНД 1972: 186], Добігає брат менший, піхотинець, до Осакурі-могили, / Сів він на Осакур-могилі спочивати [УНД 1972: 189]).

дромоніми: Муравський шлях (Як стали вони Муравськими шляхами проїжджати [УНД 1972: 185], На шлях Муравський вибігає [УНД 1972: 205]); інсулоніми: Тендер (Швидко галеру Чорним морем погоняли, До острова Тендера пригоняли [УНД 1972: 135], А у Тендрові-острові Семен Скалозуб / З військом на заставі стояв [УНД 1972: 147].

Опис тієї чи іншої місцевості в думі завжди пов'язується з подієвістю, особливостям історичних обставин, учинків і поведінки героя.

Кожна дума відзначається специфічною локалізація подій. У думі «Козак Голота» (і її варіантах) на місце розгортання подій вказують адвербіальні текстово-образні

універсалії за Килимом-городом [УНД 1972: 72, 73], по Килиму-городу [УНД 1972: 73, 74], полем, полем килиїмським, / То шляхом битим гординським [УНД 1972: 74], у городі Килиї [УНД 1972: 75], по гірницях [УНД 1972: 75], в чистім полі [УНД 1972: 75], на полі та на Килинському /, Та на шляху гординському [УНД 1972: 77], на тій горі [УНД 1972: 77], на полі кілинському [УНД 1972: 78], на шляху гординському [УНД 1972: 78], на напрямок руху (куди? звідки?) – адвербіальні текстово-образні універсалії у Килиї-город [УНД 1972: 72, 73], у Килим-город [УНД 1972: 73, 74], на город Килию [УНД 1972: 75], у город Килию [УНД 1972: 75(2)], на коня [УНД 1972: 75, 77], межі плечі [УНД 1972: 76], у город Січі [УНД 1972: 76], в поле кілинське [УНД 1972: 77], в город Кілію [УНД 1972: 77, 78], з Килима-города [УНД 1972: 72, 73], з коня [УНД 1972: 73, 74, 76]. Основним локалізатором подій виступає город Килия. Поряд з городом подається й інша вказівка на місце розгортання подій – традиційно (відповідно до фольклорно-пісенного жанру) у полі (на полі кілинському), на шляху, на горі. Домінанту в цьому випадку становлять адвербіальні текстово-образні універсалії на позначення місця розгортання подій та напрямку кінцевого пункту руху.

У думі «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі» (II варіант) розгортання оповіді (відповідно до описуваних подій) починається із фіксації місця – звідки: із города із Азова [УНД 1972: 155] втікають брати. У прямій мові – словах меншого брата – зазначається вказівка на бажаний кінцевий пункт руху – куди: до городів християнських [УНД 1972: 155]. Отже, з самого початку в думі окреслюється початковий пункт руху і кінцевий (бажаний, очікуваний). Потім уже називаються місця поступової локалізації дії (на праву сторону [УНД 1972: 155]), в чистім степу [УНД 1972: 156], спрямування дії (до байраків [УНД 1972: 156], в байраки [УНД 1972: 156]). У думі спостережене постійне варіювання адвербіальних текстово-образних універсалій з просторовою семантикою, що вказують на зміну напрямку руху, засвідчуючи у такий спосіб характер динамічного розгортання події. Наступна змінна лінія – куди (на Муравський шлях [УНД 1972: 156]), де (по шляху [УНД 1972: 156]); звідки (з тернів [УНД

1972: 156]), де (по шляху [УНД 1972: 156]), на світі [УНД 1972: 156]); звідки (з города [УНД 1972: 156], де (в тернах [УНД 1972: 156], в чистім полі [УНД 1972: 156]. Наступний напрямок руху: куди: до Савур-могил [УНД 1972: 156], де: під Савор-могилою [УНД 1972: 156]; де: по тернах по приметах [УНД 1972: 157], в головах [УНД 1972: 156]; куди: на поля самарські [УНД 1972: 157], над річкою [УНД 1972: 157], в чистім полі [УНД 1972: 157]. Кінцевою локалізованою точкою протікання подій є чисте поле – в чистім полі (Тіло козацьке карбували, / В чистім полі розкидали [УНД 1972: 157]).

Як бачимо, у думі наявні численні варіювання зміни місця перебування, вказівка на місце кінцевого розгортання подій, що характеризує твір як виразно динамічну композиційну цілість.

Естетика простору в думах пов'язана з динамічною природою цих творів.

Динамізм оповіді в думі зумовлений її архітектонікою з відповідним просторовим компонентом. О. І. Дей, говорячи про просторово-топографічний фактор у народній пісні, називає передусім «твори, що відображають пересування представника певної соціальної верстви, зміну місця пісенного героя, зумовлену його суспільним становищем. Назви сіл, міст, рік стають в цьому випадку своєрідними віхами, за якими послідовно відтворюється динаміка події, розгортається пісенний сюжет» [Дей 1978: 178]. Так само, аналізуючи билинний епос, С. Ю. Неклюдов зазначав: «Принцип динамічної характеристики тут витримується достатньо послідовно, матеріальний вигляд билинного світу немов зображається діями героя: гірка постає тоді, коли по ній ходять, міська стіна – коли з неї дивляться або її перескакують, поле – коли по ньому їдуть, і т. д. Можна навіть сказати, що в цьому розумінні статичні характеристики простору (від «декорацій» і «інвентаря» до зовнішнього вигляду персонажів»), створюють «матеріальний ряд», у своїй послідовності пов'язані не безпосередньо, а через «ряд подій», що створюється динамічними характеристиками» [Неклюдов 1972: 29].

Численний ряд таких подій з відповідною просторовою константою знаходимо практично в кожному думовому тексті, де вони отримують різні композиційно-змістові і стилістичні увиразнення. Так, у одному з варіантів «Думи про смерть Богдана Хмельницького», першим пунктом, що вказує на місце козацького зібрання, є Загребельна могила (текстово-образна універсалія До Загребельної могили прибувайте [УНД 1972: 292], наступним пунктом стає Суботів (До города Суботова прибували, Хмельницького стрічали(Там само), нарешті – у фінальній частині, – коли йдеться про смерть і похорон гетьмана, з'являється образ високої гори (Тогді-то велів у Штомином-дворі, / На високій горі, / Гроб копати [Там само: 294]), що в дусі епічної традиції виступає символом, поряд з яким повністю нівелюється значущість онімного найменування (Штомином-дворі).

Аналогічно до того, як І. Я. Франко розглядає образне звуження в Шевченковому «Заповіті», можна простежити динаміку художньої структури на основі текстово-образних універсалій у думі «Івась Коновченко, вдовиченко». Порівняймо: від На славній Україні, / У славнім городі у Корсуні до козацької могили в Черкань-долині, де козаки «шапками, приполами персть вибирали – Івасю Коновченку могилу насипали» [УНД 1972: 231-234]. Принцип просторового звуження характерний для зачинів ряду дум, пор.: Що на Чорному морі, / На камені біленькому, / Там стояла темниця кам'яная [УНД 1972: 122, «Маруся Богуславка»), У Вінниці на границі, / Під могилою над Бугом-рікою – Там стояв Іван Богун вільницький / Під обителем-монастирем кальницьким [УНД 1972: 284, «Іван Богун»), На узбіччі долин біля двох осокорів козацьких, / Там козак постріляний, порубаний на рани смертельні знемагає [УНД 1972: 99, «Смерть козака в долині Кодимі») тощо.

Загалом треба сказати, що прийом ступеневого звуження образу є одним із універсальних композиційних засобів народнопоетичної творчості [Дей 1978: 122; Артеменко 1988: 151]. Він ґрунтується на законах зорового сприйняття дійсності, на ретроспективному спогляданні: чим далі від ока (фокуса), тим ширше поле огляду, чим ближче – вужче. Ступеневе

звуження образу і є результатом поступового та послідовного зорового руху від обраного рубежу до самого суб'єкта, що оглядає непорушно, або ж до руху останнього назустріч об'єкту, який розглядається (спершу він окреслюватиметься й сприйматиметься в цілості, а далі виділятимуться все менші й менші його частини та деталі) [Дей 1978: 123]. Просторові найменування в думках охоплюють макрооб'єкти: поле, степ, долина та ін. (асоціюються з неосягненністю, безмежністю і характеризуються деякою неозначеністю) та мікрооб'єкти: двір, криниця, дім (вказівка на чітку локалізацію об'єктів). У думках, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою, домінують просторові назви широкого асоціативного поля; чітка локалізація предметів і явищ спостерігається переважно в думках соціально-побутового змісту, де, звичайно, основна увага приділена особистим, родинним стосункам, актуалізуються поняття власне «домашнього» простору (вузького): двір, подвір'я, дім.

Почасти видається, що зачини думи схожі на реліктові макроструктури з казковими елементами, зокрема – щодо місця зображуваних подій, проте такі, що максимально наближені до реальності. Елемент «казковості» у них не прямо і чітко виражений; він сприймається на підсвідомому – глибинному рівні. «Казковий» елемент «вгадуються» за наявності у складі зачину специфічних текстових універсалій. Скажімо, власне казкового походження є нечітке означення місця, де розпочинаються дії, про що вже йшлося вище: десь (Десь в одному селі жили собі чоловік та жінка. [УНКЛА 1989: 296]; Ішли собі десь розум та щастя <...> [УНКЛА 1989, 288]; Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі жив раз один цар. [УНКЛА 1989: 245]), а також адвербіальні текстово-образні універсалії із значенням місця: на синьому морі, на білому камені, на Чорному морі, у долині та ін. (В долині біля невеличкого лісочка і ставка чабан пас овець. [УНКЛА 1989: 275], Раз за синіми морями, за скляними горами жив собі чоловік. [УНКЛА 1989: 142]). Проте хоч неозначений прислівник десь і наявний у ряді дум (здебільшого це спостерігаємо в найдавніших текстах), думові зачини все ж тяжіють до точної вказівки на локалізацію подій, що зумовлено

прагненням поетично зафіксувати історично значущі для національно-визвольної боротьби об'єкти.

Композиція значної частини народних дум історико-героїчної тематики будується на основі виражених відповідними текстово-образними універсаліями просторових протиставлень «чужа сторона (неволя, каторга)» – «рідна сторона (край веселий, мир хрещений)». У думі «Плач невольника в турецькій неволі» вже початкові рядки вводять нас в антиномійний контекст, де бідний невольник Із землі турецької, із віри бусурманської поклоняється У города християнської – до отця, до матусі [УНД 1972: 101]. Землю турецьку вкотре в думі зображено світом, у якому не вільно, який *Празника Рождества будьлі воскресенія не знаєть, світом неволі проклятої, каторги турецької На Чорному морі*, якому протиставляється світ рідного дому, батьківщини, що зображується в кінцівці думи (у благальних словах):

Визволь, Боже, бідного невольника,
На святоруський берег,
На край веселий, меж народ хрещений!..
[УНД 1972: 102].

Просторові позначення **край веселий, мир хрещений, берег (свято)руський**, що в кінцівках ряду дум виступають антитезно до **краю турецького, краю неволі**, мають властивість підсилюватися традиційними фольклорними універсаліями **на тихі води, на ясні зорі**, пор. у думах «Три брати самарські»: *Визволь, Боже, нам усіх козаків-братів із неволі / На тихі води, на ясні зорі, / Де мир хрещений та край веселий* [УНД 1972: 98]; «Маруся Богуславка»: *Визволь, Господи, нас, бідних невольників, на волю, / В край веселий, / У мир хрещений, / На ясні зорі, / В города християнські* [УНД 1972: 125]; «Невольники на каторзі» («Плач невольників»): *Визволь, Господи, невольника з неволі, / На простії дороги, / На ясні зорі, / На руський берег, / На край веселий, / Меж мир хрещений!* [УНД 1972: 106].

У думі «Атаман Матяш старий» корелятами на позначення чужини, рідного краю виступають текстово-образні універсалії, що вказують на шлях українських козаків, від устії Самари-Богу До города Січі свіденько поспішали [УНД 1972: 79-80]. У думі «Сокіл і соколя» [УНД 1972:114-115] просторова

парадигма означена текстово-образними універсаліями з амплітудою від чужої далекої сторони до гнізда шарлатного на преудобному дереві на орісі. З «чужою далекою стороною» корелює цілий шерег образів, які локалізують подію, що відповідно виражено текстово-образними універсаліями **у лісі, на преудобному дереві, на орісі, гніздо шарлатнос**. Перипетія з бездольним, безродним соколям, яке, срібними путами запутане, потрапляє на невільничий ринок, знову повертає читача (слухача) до образу чужої далекої сторони, який отримує конкретизацію у виразах у (над) город, у (над) Царигород, на валу сідав. Заключає композиційно-просторову парадигму думи образ вільного для польоту поля (Лучче ми будем по полю літати), з яким пов'язані ціннісні характеристики, що спроектовані в фіналі думи на світ родинного добра і благополуччя, якому протиставляється світ чужини – не вілен світ по світу ходити.

Дума «Проводи козака» порівняно з розглянутими вище характеризується зворотною векторністю – від вдовиного дому отець і мати сина свого в чужу сторону випроводжають. Образ чужої сторони мислиться узагальнено – сестра каже: Видкиля тебе, брате, виглядати: / Чи из чистого поля, / Чи от чорного моря, / Чи из славного люду – Запорожя? [УНД 1972: 312]. В окремих варіантах думи замість Чорного моря маємо атрибутивні текстово-образні універсалії чи з буйної війни [УНД 1972: 315], чи з буйного вою [УНД 1972: 319], чи з буйного вітру, чи з широкого степу [УНД 1972: 321], але в усіх випадках зберігається, лише з деякими видозмінами, текстово-образна універсалія з компонентом Запорожжя (чи од славного Запорожжя, чи з славного люду Запорожжя, чи з славного війська Запорожжя) .

Заслугують на окрему увагу приклади функціонування текстово-образної універсалії чужа сторона в різних варіантах думи «Сестра та брат». В одному випадку сестра промовляє до брата: Братіку мий милий, / Як голубонько сизий, / Прийди до мене із чужої сторони, / Посити мене при лихій годині! [УНД 1972: 327], у другому випадку сестра з чужої сторони шле уклін братові (Братіку мій ридненькій, / Як голубоньку сивенькій! / Прибудь ти до мене, / Отвідай мене На

чужой стороні [УНД 1972: 326], перебуваючи, як свідчить текст, зовсім не на чужині, а «живучи в тій самій хаті чи в тому самому селі, де раніше мешкали батьки», але тепер, будучи самотньою, «гостро відчуває різку зміну ставлення до неї односельців» [Плісецький 1994:278]. В одному з варіантів корелятами виступають чужі далекі города, куди посилає сестра листи до брата, і чужа чужина – постійне місце мешкання сестри [УНД 1972: 333]. Ще в іншому варіанті в обох випадках ужито тавтологічну універсалію: «Як сестра до брата на чужу чужину добрим здоров'ям поклонялася»; «Братіку мій рідний, Як голубонько сизий! Прибудь ти до мене, / Одвідай ти мене / На чужій чужині» [УНД 1972: 329].

Таким чином, текстоно-образні універсалії з просторовою семантикою в структурі думового тексту виступають важливим чинником локалізації і динамізації подієвості, суттєвою жанротвірною ознакою. Разом з іншими різновидами текстоно-образних універсалій вони формують специфічно думову епічну оповідь. Показово, що думова оповідь – наскрізно естетизована (на всіх рівнях її текстотвірної організації). Естетика часу і простору в народному епосі завдяки текстоно-образним універсаліям – відшліфованим словесно-поетичним формулам – досягає максимального ступеня узагальнення та сакралізації.

Післяслово

Думи охоплюють значний часовий фрагмент дійсності, пов'язаний з подіями історико-героїчного минулого, з національно-визвольним рухом на Україні та із соціально-побутовим життям народу.

Наукові студії над думовим епосом розпочалися в кінці ХІХ ст. і здійснювалися в мистецтвознавчому, історичному, літературознавчому, культурологічному, лінгвістичному аспектах.

До питання мови і стилю народних дум зверталися П.Г. Житецький, М.Т. Рильський, О.О. Назарук. Формульність як характерна ознака думового тексту привертала увагу дослідників-фольклористів (Ф.М. Колесса, М.М. Плісецький). Текстово-образна універсалія – є така часто повторювана структурно-змістова єдність слів різної довжини, що функціонує у тексті як структурний компонент твору в ролі композиційної і стилістичної одиниці і виступає певним еталоном для позначення відповідних реалій дійсності. Текстово-образним універсаліям властиво продукувати максимально естетизовані фольклорні зразки.

Спостережено, що естетичним потенціалом у текстах героїчного епосу володіють субстантивні текстово-образні універсалії. Вони представлені структурами складних іменників, що позначають власні та загальні назви: теоніми, топоніми, назви речовин, матеріалу, назви зброї, назви частин тіла людини, абстрактні номени, назви одягу, назви будівель та їх частин; істоти: назви осіб (за родинними стосунками, родом занять, національністю та ін.), найменування тварин. Залежно від семантики і функції компонентів, субстантивні текстово-образні універсалії об'єднують: 1) слова-синоніми, 2) компоненти, які співвідносяться один з одним як родові і видові (модель «означуване + означення (прикладка)»), 3) компоненти, які називають різні, але близькі явища (парні зближення сумарного характеру), загальна семантика яких виводиться як

похідна від двох компонентів (т. зв. копулятивні слова); 4) компоненти, один із яких щодо другого виконує атрибутивну функцію; 5) компоненти, один із яких називає частину від цілого. Актуальними у досліджуваних текстах виявляються текстово-образні універсалії прикладкового характеру з погляду їх естетичного наповнення.

У аналізованих текстах зафіксовано усталені естетизовані епічні моделі складних іменників на зразок орли-сизокрильці, орли-сизоперці, вовки-сіроманці. Складним іменникам фольклорного походження властиві ознаки: ідіоматичність, ціліснооформленість, естетико-виразові функції, що в цілому забезпечують їм статус субстантивних текстово-образних універсалій.

Характерні для думового епосу вербальні текстово-образні універсалії як конструкції із загальним значенням дії виступають у формально-граматичних структурах, що становлять 1) об'єднання двох слів у одне складне слово; 2) поєднання двох (найчастіше), рідше – трьох дієслівних компонентів на основі сурядного зв'язку; 3) поєднання дієслів із залежними словами з допомогою підрядного зв'язку.

Серед вербальних текстово-образних універсалій відзначено активізацію дієслів на позначення руху, переміщення у просторі на зразок доходити, приходжати, перебувати, добігати, прибігати, приїжджати, доганяти та под., що зумовлено специфікою розвитку сюжету дум, концептуалізацією семантики простору й часу, а також активізацією дієслів на позначення негативного психічного стану людини, а саме – страждання: плакати, ридати, сльози проливати.

У думовому епосі домінантну естетико-виразову роль виконують текстово-образні універсалії з дієсловами на позначення говоріння: мовити, говорити, промовляти. Відповідно до умов епічної традиції, епічної норми текстотворення засвідчено концентрацію ускладнених вербальних текстово-образних універсалій, які представлені рядами вербальних структур: плакати-ридати, дрібні сльози проливати; словами промовляти, сльозами ридати; теє зачувати, словами промовляти.

Максимально естетизованими в думах постають синтаксичні конструкції з періодом та паралелізмом.

Структури семантико-синтаксичного паралелізму – типове явище як для думового епосу, так і для фольклору взагалі. Призначення цих структур, окрім усього, естетично забарвлювати епічну оповідь, динимізувати розвиток події, зближувати поняття зі сфери природи та людської життєдіяльності. У результаті думовий дискурс набуває виразного національно-мовного характеру.

Періодичні структури в думах безпосередньо пов'язані з емоційно-експресивною тональністю оповіді. Поряд із класичною моделлю періоду думи репрезентують значну кількість варіантних та комбінованих форм, як-от: незамкнені (обернені, неповні періодичні конструкції), обірвані (незакінчені), обрамлені. Активізація у текстах дум періодичних структур зумовлена їх природою – властивістю надавати мовленню урочистої, піднесеної тональності, створювати афористичні вислови. Належність періодичних структур до книжних стилів мови споріднює думи з книжними джерелами: літописами, релігійними творами, тогочасною віршовою літературою.

Знаковість естетики мови дум убачаємо у естетизації понять воля, козак, рідний/чужий, батько-мати. Емоційно наповненими, естетично маркованими є також кольоропозначення, поняття з просторовою та часовою семантикою.

У цілому естетика мови українських народних дум пов'язана з емоціями урочистості, піднесеності, возвеличення захисників – класу козацтва, разом з тим – з емоціями страждання, туги, суму, співчуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Абашина В.М. Взаємовплив комунікативної і структурно-сислової організації синтаксичних одиниць / В.М. Абашина // Мовознавство. – 1982. – №1. – С.17-20.

Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В.А. Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – 276с.

Адоньева С.Б. Сказочный текст и традиционная культура / С.Б. Адоньева. – СПб: Из-во СПб у-та, 2000. – 181с.

Азарова Л.Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції / Л.Є. Азарова – Вінниця, 2000. – 222с.

Азбелев С.М. Историзм былин и специфика фольклора / С.М. Азбелев. – Ленинград: Наука, 1982. – 327с.

Акимов Г.Н. О некоторых особенностях поэтического синтаксиса /

Г.Н. Акимов // Вопросы языкознания. – 1977. – №1. – С.96-108

Акимов Т.М. О поэтической природе народной лирической песни /

Т.М. Акимов. – Саратов: Из-во Сарат. ун-та, 1966. – 172с.

Амроян И.Ф. Семантический и синтаксический параллелизм в славянских заговорно-заклинательных формулах (на примере русских, болгарских и чешских заговорных текстов) / И.Ф. Амроян // Филологические науки. – 2003. – №4. – С.41-50.

Аникин В.П. К зависимости стиля от образности (Общетеоретические аспекты) / В.П. Аникин // Фольклор. Поэтическая система. – М., 1977. – С.144-160.

Аникин В.П. О двух лингвистических направлениях в фольклористике / В.П. Аникин // Филологические науки. – 2004. – №1. – С.5-15.

Аникин С.Н. Пути и путы фольклористики в XX веке / Аникин В.П. // Филологические науки. – 1998. – №2. – С.3-13.

Аникин В.П. Русский фольклор. Уч. Пособие / В.П. Аникин – М.: Высшая шк., 1987. – 286с.

Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество / В.П. Аникин – Л.: Просвещение, 1987. – 478с.

Антологія болгарської поезії: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1974. – 423с.

Антонов С.К. Сопоставительная характеристика русских и болгарских деминутивов в сфере имен существительных : Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук: 10.02.01 / С.К. Антонов. – М., 1976. – 22 с.

Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю.Д. Апресян. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995.

Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С.37-66.

Арбатская Е.Д. Функциональные прилагательные в русском языке / Е.Д.Арбатская // Русский язык в национальной школе. – 1983. – №5. – С.12-15.

Арбатская Е.Д., Арбатский Д.И. О лексико-семантических классах имен прилагательных русского языка / Е.Д. Арбатская, Д.И. Арбатский // Вопросы языкознания. – 1983. – №1. – С.52-65.

Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна – К.: Наук. думка, 1982. – 730с.

Артеменко Е.Б. К вопросу об основной структурно-семантической единице русской народной лирической песни / Е.Б. Артеменко // Вопросы грамматики, стилистики и диалектологии русского языка. – Воронеж: Из-во Воронежского госуд. педаг. института, 1963. – 146с.

Артеменко Е.Б. Принципы народно-песенного текстообразования / Е.Б. Артеменко. – Воронеж: Из-во Воронежского у-та, 1988. – 174с.

Артеменко Е.Б. Русская народная лирическая песня, ее мелодика, поэтический строй, синтаксические явления (Пособие по лингвофольклористике и поэтике фольклора для студентов-филологов) / Е.Б. Артеменко. – Воронеж, 1974. – 88с.

Артеменко Е.Б. Синтаксический строй русской народной лирической песни в аспекте её художественной организации /

Е.Б. Артеменко. – Воронеж: Из-во Воронежского университета, 1977. – 160с.

Артеменко Е.Б. Устойчивые ряды слов в составе синтаксических структур стихотворного фольклора (на материале лирической песни) // Специфика фольклорной лексики и фразеологии / Е.Б. Артеменко. – Курск, 1978. – Т. 186. – С.69-81.

Артеменко Е.Б. Фольклорная формульность и вариативность в аспекте текстообразования / Е.Б. Артеменко // Язык русского фольклора. Межвуз. сб. научн. тр. / Отв. ред. З.К. Тарланов. – Петрозаводск, 1985. – С.4-12.

Артемяева М.Г. О речевой многозначности оценочных прилагательных / Артемяева М.Г.// Русский язык в школе – 1985. – №5. – С.71-74.

Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова . – [2-е изд., испр.]– М.: Языки русской культуры, 1999. – 895с.

Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С.267-279.

Астафьева Л.А. Параллелизм в лирических песнях / Л.А. Астафьева // Художественные средства русского народного поэтического творчества: Символ, метафора, параллелизм. – М.: Из-во Моск. унив., 1981. – 127с. – С.87-102.

Астахов И. Эпитет / И. Астахов // Литературная учеба. – 1941. – №2. – С.101-106.

Астахова А.М. Былины (Итоги и проблемы изучения) / М.А. Астахова – М.-Л.: Наука, 1966. – 292с.

Атеистический словарь / [Абдусамедов А.И., Алейник Р.М, Алиева Б.А. и др.]; под общ. ред. М.П. Новикова. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: Политиздат, 1985. – 512с.

Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. – М.: Учпедгиз., 1957. – 295с.

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова .– М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606с.

Бабайцева В.В. О выражении в языке взаимодействия между чувственной и абстрактной ступенями познания действительности /

В.В. Бабайцева // Язык и мышление. – М.: Наука, 1967. – С.55-65.

Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Т. III. Синтаксис. Пунктуация. / В.В. Бабайцева, Л.Ю.Максимов.– М.: Просвещение, 1981. – 271с.

Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови / Н.Д. Бабич – Львів: Світ, 2003. – 432с.

Бабич Н. Стилiстичнi особливостi органiзацiї фрази у текстах конфесiйного стилю / Надiя Бабич // Актуальнi проблеми синтаксису: Матерiали Всеукраїнської наукової конференцiї присв. 85-рiччю проф. I.I Слинька / Ред.кол.: Н.В.Гуйванюк (вiдп. Ред.. Н.Д. Бабич, К.Ф. герман та iн. – Чернiвцi: ЧДУ, 1997. – С.33-34.

Байбурин А.К., Фрадкин В.З. Николай Федорович Сумцов и его работы в области обрядовой символики / А.К. Байбурин, В.З. Фрадкин / Руслан М.Байрамуков // Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов: Избранные труды. – М.: Восточная литература, 1996. – С.269-277.

Байрамуков Р.М. Соотношение первичных и вторичных речевых жанров в художественной сфере общения // Stylistyka. – 2002. – XI. – С.291-306.

Баландин А.И. Мифологическая теория и проблемы поэтики / А.И. Баландин // Проблема фольклора. – М., 1975. – С.125-131.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли.– М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416с.

Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли .– М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394с.

Баранник Д.А. Усний монолог / Д.А. Баранник. – Дніпропетровськ, 1969. – 206с.

Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Знаковые функции вещных сущностей / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольський // Язык-система. Язык-текст. Язык-способность. Сб. ст. / Ин-т рус. яз. РАН – М., 1995. – С.80-90.

Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1994.

Бахтин М.М. Вопрос литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1975. – 504с.

Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344с.(Альма-матер)

Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П.Бевзенко, Л.П.Литвин, Г.В.Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270с.

Бевзенко С.П. Період // Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.391-393.

Безпояско О.К. Відтворення простору відмінковою системою української мови / О.К. Безпояско // Українське мовознавство. – Вип. 17. – К.: Либідь, 1990. – С.70-77.

Безпояско О.К. Відтворення темпоральності відмінковою системою української мови / О.К. Безпояско // Мовознавство. – 1989. – №1. – С.27-33.

Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз) / О.К. Безпояско. – К.: Наук. думка, 1991. – 172с.

Безпояско О.К., Городенська К.І., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія.: Підручник / О.К. Безпояско, К.І.Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335с.

Бекон Ф. Собрание сочинений.: В 2 т. / Ф.Бекон. – СПб., 1895.

Белкина З.В. Символика коннотативных значений / Белкина З.В. // Исследование по семантике . Межвуз. сб. – 1989. – С.89-95.

Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 448с.

Береговская Э.М. Система синтаксических фигур: к проблеме градации / Э.М. Береговская // Вопросы языкознания. – 2003. – №3. – С.79-91.

Беценко Т.П. Адвербіальні текстові універсалії з семантикою місця в українських народних думках / Тетяна Беценко // Stylistyka: Opole. – 2006. – XV. – С. 183-219.

Беценко Т.П. Атрибутивные эпические формулы в украинских народных думах // Стереотипность и творчество в тексте / Т.П. Беценко – Пермь, 2005. – С.322-331.

Беценко Т.П. Вербальні текстові універсалії-композиції в думовому епосі // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: Зб. наук. праць. – Вип. XIII. / Тетяна Беценко – Рівне: РДПУ, 2005. – С.139-141.

Беценко Т. П. Естетика мови українських народних дум: текстово-образні одиниці. – Суми: Мрія, 2017. – 140 с.

Беценко Т. П. Естетика рідного слова // Феномен родного языка: коммуникативно-лингвистический, социокультурный, философский и психологический аспекты: сборник научных статей / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И.П. Зайцева (отв. ред.) [и др.]; под общ. ред. И.П. Зайцевой. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2019. – 360 с. – С.161-166

Беценко Т.П. Эпитет «зеленый» как ключ к пониманию поэтической модели мира, представленной в украинских думах / Т.П. Беценко // Стереотипность и творчество в тексте: Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 6. – Пермь, 2003. – С.354-366.

Беценко Т.П. Загадкові слова в українських народних думах / Тетяна Беценко // Дивослово. – 2003. – № 12. – С.17-19.

Беценко Т.П. Ідеї О.О. Потебні і дослідження художньообразного потенціалу народнопоетичного слова/ Тетяна Беценко // Історія української лінгвістики: Зб. наук. праць / Відп. ред.: упорядник С.В. Зінченко. – Київ – Ніжин: НДПУ, 2001. – С.70-77.

Беценко Т.П. Лінгвофольклористика як новий напрям філологічної науки/ Т. П. Беценко // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : сб. науч. тр. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; редкол.: Л. А. Годуйко [и др.] ; под общ. ред. О. Б. Переход. – Брест: БрГУ, 2016. – Ч. 1. – 296 с. – С.32-42

Беценко Т.П. Конструкції з відокремленими прикладами в думах / Т. П. Беценко // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. – 2002. – № 5. – С.44-Беценко Т. П. Канонічні текстово-образні конструкції в українському та словацькому пісенному фольклорі. / Тетяна Петрівна Беценко // Slovensko-ukrajinske

vzt'ahy z vyskumu lingvistiky, literarnej vedy, prekladu a kulturnych kontaktov. Словацько-українські відносини в галузях мовознавства, літературознавства, перекладу та культурних контактів. – Presov, Filozoficka fakulta Presovskej unsverzity, 2016. – С.268-27

Беценко Т.П. Концепт як складник текстово-образної універсалії (на прикладі думового дискурсу) / Т.П. Беценко. Концепты и контрасты : монографія / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др. ; под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. – 632 с. – (Серия «Одесские студии по лингвистике и социальным наукам»).

Беценко Т.П. Комунікативно-експресивний потенціал конструкцій з прямою мовою в думах / Тетяна Беценко // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету. – Дрогобич, 2002. – С.228-238.

Беценко Т. П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць / Т. П. Беценко. - Суми: Мрія, 2017. - 124 с.

Беценко Т.П. Мова українського фольклору в лексикографічній інтерпретації: з досвіду роботи над словником «Мова українських народних дум» // Усходне славянські мови у сучасній лексикаграфії: Збірник наукових артикулаў. – Мінськ, 2015 . – С. 6-9.

Беценко Т. П. Мовна природа імпровізаційності народних дум: спроби лінгвоаналізу/ Беценко Т. П.// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія», 2018. - Вип.35, Том 1. – С.8-13

Беценко Т.П. Мовне вираження простору в українських думах / Т.П. Беценко // Вісник Сумського державного університету: Зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки. – Суми: Видавництво СумДУ. – 2001. – №2(23). – С.89-99.

Беценко Т.П. Моделі адвербіальних текстових універсалій з темпоральною семантикою у думовому епосі / Т.П. Беценко // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Матеріали II Міжнародної науково-

практичної конференції: в 2-х томах. – Т. 2. – Горлівка: Видавництво ГДПІМ, 2005. – С.36-39.

Беценко Т.П. Ономастичний простір українських народних дум / Тетяна Беценко // Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 24. – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2002. – С.12-18.

Беценко Т.П. Павло Житецький про мову і стиль українських народних дум / Тетяна Беценко // Мандрівець. – 2004. – №5. – С. 54-58.

Беценко Т.П. Період в українських народних думах: структурно-семантичні особливості й поетичні функції / Тетяна Беценко // Stylistyka. – 2003. – XII – С.175-192.

Беценко Т. Поетична мова Василя Голобородька: ознаки ідіолекту/ Тетяна Беценко //Наукові записки. – Випуск 164. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький: КОД, 2018. – С.598 с. – С. 125-130

Беценко Т.П. Поэтическая фразеология украинских народных дум / Т.П. Беценко // Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н.С. Валгиной. – М., 2002. – С.180-194.

Беценко Т.П. Постійні епітети-кольороназви в українських думах: природа, естетика і поетика/ Тетяна Беценко // Stylistyka: Opole. – 2002. – XI. – С.269-289.

Беценко Т.П. Семантико-синтаксичний паралелізм в українських народних думах / Беценко Т.П. // Філологічні науки. – Суми, 2003. – С.3-9.

Беценко Т.П. Складні іменники в думах: структура, семантика, поетика // Проблеми українського словотвору: Збірник статей. / Тетяна Беценко – Івано-Франківськ: Пласт, 2002. – С.575-583.

Беценко Т.П. Стилiстичнi функцiї тавтологiї в українських народних думах/ Тетяна Беценко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. II. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2004. – С.244-248.

Беценко Т.П. Тавтологія в українських народних думах/ Тетяна Беценко // Українське мовознавство. Вип. 29-30. – К., 2004. – С.209-214.

Беценко Т. П. Текстово-образні універсалії-закінчення як архітектонічні компоненти творів народного героїчного епосу: структура, семантика, поетика (на матеріалі текстів дум) / Беценко Т. П. // Одеський лінгвістичний вісник. Науково-практичний журнал. – 2017. – Випуск 9. – Том 2. – 61-64

Беценко Т.П. Традиції поетичного слововживання кольороназви зелений (на прикладі думового епосу та української поезії ХХ ст. (60 - 2000р.р.) // Філологічні науки. / Беценко Т.П. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 10-17.

Беценко Т. П. Уснопоетичний знак-символ як компонент текстово-образної універсалії (на прикладі народних дум)/ Беценко Т. П. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія», 2018. – Вип. 33. – Т.1. - С.9-12

Беценко Т. П. Фігура семантико-синтаксичного паралелізму як мовно-естетичний засіб текстово-образної організації народних дум// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: Збірник наукових праць. Вип. 28. – Одеса, 2017. – С.11-14

Беценко Т. П. Фольклор украинского и белорусского народов в аспекте изучения этнокультурных традиций / Т. П. Беценко // Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы : материалы X Междунар. науч. конф., Гомель, 25–26 мая 2017 г. / М-во образования Респ. Беларусь [и др.] ; под общ. ред. В. В. Кириенко. – Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2017. – С. 263-264.

Беценко Т.П. Формули закінчення в українських народних думках / Тетяна Беценко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: філологія. – Вип. 42. – Харків, 2004. – №632. – С.34-37.

Беценко Т. П. Ціннісні орієнтири української уснословесної народної творчості //Аксиологический диапазон художественной литературы : сборник научных статей / сост. : В.Ю. Боровко [и др.]; под науч. Ред. В.Ю. Боровко, О.В. Лапатинской. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2017. – 383 с. – С 43-45

Беценко Т. П. Язык народнопесенного творчества: украинско-белорусские параллели./Беценко Т. П. // Язык и

межкультурные коммуникации. Материалы 6 Международной научной конференции (Вильнюс-Минск, 17-20 мая 2017 г.), Минск БГПУ, 2017. Отв. ред. В.Д. Старичёнок. – 276 с. – С. 13-18.

Беценко Т. П., Голуб І. Б. Стилїстика сучасної української мови. Фоніка. 2-ге вид., доп. - Суми: ВВП "Мрія", 2015. – 324 с.

Беценко Т. П., Нерод В. В. Українські колискові пісні літературного походження/ Укл. Беценко Т. П., Нерод В. В – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. – 68 с.

Бешкарева О. Особливості прагматичного компонента лексичного значення в структурі особового імені / О. Бешкарева // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 29. – Львів, 2000. – С.124-129.

Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / С.П.Биби́к, С.Я.Єрмоленко, Л.О. Пустовіт.– К.: Довіра, 1998. – 431с.

Былины / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф.И. Селиванова. – М.: Сов. Россия, 1988. – 576с.: ил. – [Б-ка русского фольклора; Т. 1].

Білик В. Формула неможливості у психологічній структурі українських народних ліричних пісень / Віра Білик // Мандрівець. – 2000. – №5-6. – С.70-72.

Білих О. П. Іменниковий словотвір в українській літературній мові кінця XVII – середини XIX ст. (на матеріалі творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки) / О. П. Білих. – Кіровоград, 1997. – 206 с.

Білодід І.К. Вибрані праці в 3-х томах. Т. 3 Стилїстика / І.К.Білодід.– К.: Наукова думка, 1986. – 410с.

Бобылева Л.К. Об эпитете / Л.К. Бобылева // Уч. записки Дальневосточного государственного университета. – Вып. 1. – Владивосток, 1957. – С.113-121.

Богатырев П.Г. Народная песня с точки зрения её функций / Пер. с фр./ П.Г. Богатырев // Вопросы литературы и фольклора. – Воронеж, 1973. – С.200-211.

Богатырев П.Г. Язык фольклора / П.Г. Богатырев // Вопросы языкознания. – 1973. – №5. – С.106-116.

Богданова І.Є. Мовне вираження простору в поезії Миколи Семенка / І.Є. Богданова // Лінгвістичні дослідження: Науковий вісник. Вип.3. – Харків: ХДПУ, 1997. – С.13-15.

Богданова І.Є. Мовний образ простору в поезії Миколи Костомарова / І.Є. Богданова // Лінгвістичні дослідження: 36. наук. пр. Вип. 1. – Харків, 1998. – С.118-135.

Богословская О.И. К вопросу о постоянстве эпитета / О.И. Богословская // Ученые записки Пермского университета. – Вып. 2. – Пермь, 1970. – №214. – С.24-232.

Богословская О.И. К лингвистическим основаниям постоянного эпитета в фольклоре / О.И. Богословская // Ученые записки Пермского университета. – Вып. 3. – Пермь, 1971. – №244. – С.93-98.

Богословская О.И. Постоянный эпитет в народной сказке / О.И. Богословская // Исследования по стилистике. – Вып. 5. – Пермь, 1976. – №214. – С.64-67.

Богословская О.И. Традиционность в языке былины как стилистический прием / О.И. Богословская // Учен. зап. Перм. ун-та. – 1966. – 360с. – С.115-150.

Бойко Н.І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н.І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – №3. – С.10-21.

Болотнова Н.С. О понятии «текстовая норма» в коммуникативной стилистике текста / Нина С.Болотнова // Stylistyka: Opole. – XIV. – 2005. – С.87-102.

Болотнова Н.С., Бабенко И.И., Васильева А.А. Коммуникативная стилистика художественного текста: лексическая структура и идиостиль / Н.С.Болотнова, И.И.Бабенко, А.А. Васильева. – Томск. – 2001. – 280с.

Бондарь А. И. Структура демунитивных образований в современном украинском языке: Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук: 10.02.02 / А.И. Бондарь. – Ужгород, 1979. – 22 с.

Бондар О.І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу / О.І. Бондар // Мовознавство. – 1986. – №2. – С.41-44.

Бондар О.І. Словотворча активність демінутивних суфіксів прикметника в українській мові / О.І. Бондар. // Українське мовознавство. – К., 1978. – Вип.6. – С. 68-76.

Бондар О.І. Часова структура української народної казки / Бондар О.І. // Мова і стиль українського фольклору. Зб. наук. праць. – К., 1996. – С.85-100.

Бондаренко А.І. Народні пісні та думи про братні зв'язки України з Росією / А.І. Бондаренко // Історичний епос східних слов'ян. :зб. праць. – К., 1958. – С.129-135.

Бородин М.А., Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований (на материале лексики французского языка) / М.А. Бородин, В.Г. Гак. – Л.: Наука, 1979. – 232с.

Брагина А.Я. «Цветовые» определения и формирование новых значений слов и словосочетаний / А.Я. Брагина // Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1972. – С.73-104.

Брудный А.А. Значение слов и психология противопоставлений / А.А. Брудный // Семантическая структура слова. – М.: Наука, 1971. – С.121-125.

Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили / Р.А.Будагов. – М.: Высшая школа, 1967. – 376с.

Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка / Л.А. Булаховский.– К, 1953. – Т. 2. – 432с.

Булаховський Л.А. Вибрані праці: В 5т. / Л.А. Булаховський. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 632с.

Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 248с.

Булыгина Т.В. Грамматические и семантические категории и их связи / Т.В. Булыгина // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С.320-355.

Булыгина Т.В. Проблемы теории морфологических моделей / Т.В. Булыгина– М.: Наука, 1977. – 287с.

Бурляй Н.Г. Відносні прикметники в ролі епітетів / Н.Г. Бурляй // Культура слова. – 1984. – Вип. 26 – С.29-31.

Буряк В.Д. Фольклорне, художнє та публіцистичне мислення у контексті інтелектуально-образної еволюції (форми і методи вираження інформації у творчій свідомості етносу):

автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора філолог. наук / В.Д.Буряк. – Київ, 2003. – 38с.

Буряков М.А. К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения / М.А. Буряков // Вопросы языкознания. – 1979. – №3. – С.47-59.

Бурячок А. Про богословську ідею митрополита Іларіона. «Служити народові – служити Богові» / Андрій Бурячок // Київська старовина. – 1995. – №5. – С.108-116.

Бурячок А.А. Принципи моделювання семантичних полів лексики / А.А. Бурячок // Мовознавство. – 1985. – №4. – С.41-47.

Буслаев Ф. Исторические очерки русской народной словесности и искусства, СПб. / Ф. Буслаев – 1861. – Т. 1. – 643с.

Буслаев Ф.И. О литературе. Исследования. Статьи / Ф.И. Буслаев. – М.: Художественная литература, 1990. – 512с.

Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка / Ф.И. Буслаев. – М.: Учпедгиз, 1941. – 248с.

Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. / Н.П.Бутенко.– Львів, 1979. – 120с.

Бучук Б.І. Ритміка українських народних дум і літературний вірш / Бучук Б.І. // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №2. – С.86-88.

Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – [изд. 2-е.] Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 1978. – 440с.

Васильева Л.П. До питання про співвідношення мови-системи та мови-стандарту / Л.П. Васильева // Мовознавство. – 2002. – №2-3. – С.46-55.

Ващенко В.С. Епітети поетичної мови Т.Г.Шевченка: Словник-показчик / В.С. Ващенко – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1982. – 83с.

Ващенко В.С. Мова Тараса Шевченка / В.С. Ващенко – Х.: Вид-во Харківського ордена Трудового Червоного прапора державного ун-ту ім. О.М. Горького, 1963. – 252с.

Ващенко В.С. Стилїстика речення в українській мові. – Учбовий посібник з стилістичного синтаксису / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 158с.

Ващенко В.С. Стилистичні явища в українській мові. – Част. 1. / В.С. Ващенко.– Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1958. – 228с.

Ващенко В.С. Українська семасіологія. Типологія лексичних значень: Посібник для студентів-філологів / В.С. Ващенко. – Дніпропетровськ: ДДУ. 1981. – 68с.

126. Ващенко Г. Виховний ідеал: підр. для педагогів, молоді і батьків / Г.Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 192с.

Ведерникова Н.М. Русская народная сказка / Н.М.Ведерникова.– М.: Наука, 1975. – 135с.

Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов /Анна Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001а. – 288с.

Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики /Анна Вежбицкая.– М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272с.

Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ. Отв. редактор и составитель М.А. Кронгауз. Вступ. статья Е.В. Падучевой. /Анна Вежбицкая.– М.: Русские словари, 1996. – 416с.

Величко С. Літопис. Українська література XVIIст. / Самійло Величко. – К.: Наук. думка, 1987. – Т.2.

Венгранович М.А. К проблеме определения функционально-стилевой специфики фольклорного текста / М.А. Венгранович // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики. – Горлівка, 2005. – С.39-42.

Венгранович М.А. Традиционность как базовая стилевая черта фольклорного текста / М.А. Венгранович // Стереотипность и творчество в тексте: Межвуз. сб. научн. трудов. – Пермь: Из-во Перм. ун-та, 2004. – С.108-112.

Венгранович М.А. Фольклорный текст в аспекте специфики фольклорной коммуникации / М.А. Венгранович // Стереотипность и творчество в тексте: Межвуз. сб. научн. трудов. – Пермь: Пермс. ун-т, 2003. – Вып. 4. – С.80-90.

Венгранович М.А. Функционально-стилевая специфика фольклорного текста в аспекте экстралингвистической обусловленности / Мария А. Венгранович. // *Stylistyka: Opole.* – 2005. – XIV. – С.601-613.

Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н.Веселовский. – Л.: Гослитиздат, 1940. – 648с.

Веселовский А.Н. Историческая поэтика / Вступ. ст. И.К. Горского; Сост., коммент. В.В.Мочаловой. / А.Н.Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 406с. (Классика рус. л-ры).

Взаємодія усних і писемних стилів мови. – К.: Наук. думка, 1982. – 179с.

Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1934. – 324с.

Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики / В.В.Виноградов. – М.: Высшая школа, 1981. – 320с.

Виноградов В.В. О языке художественной литературы / В.В.Виноградов. М.: Гослитиздат, 1959. – 653с.

Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В.В.Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614с.

Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В.Виноградов. – М.: Наука, 1963. – 516с.

Виноградова О.В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / О.В.Виноградова. – К., 2001. – 19с.

Виноградова Л.Н. Заклинательные формулы в календарной поэзии славян и их обрядовые источники / Л.Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика. Традиции. – М.: Наука, 1978. – С.7-26.

Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку / Г.О.Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. – 456с.

Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т.Г.Винокур. – М.: Наука, 1980. – 238с.

Вихованец І.Р. Функціональна типологія предлогів і падежів (на матеріалі сучасного українського літературного мови): автореф. дис. на соискание науч. степени

д-ра філол. наук: спец. 10.02.01. «Український язык» / І.Р. Вихованець. – К., 1983. – 48с.

Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: Підручник / І.Р. Вихованець – К.: Либідь, 1993. – 368с.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 222с.

Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. - 286с.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1971. – 120с.

Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1987. – 231с.

Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256с.

Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К.: Рад. шк., 1982. – 208с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1983. – 219с.

Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопільський держ. педагогічний інститут / Т.П. Вільчинська. — Тернопіль, 1996. – 177 с.

Вітгенштейн Л. Tractatus logiko-philosophica; Філософські дослідження / Л.Вітгенштейн. – К.: Основи, 1995. – 311с.

Войтович В. М. Коляда [Текст]: дитячі щедрівки, колядки та засівалки / В. М. Войтович. - Рівне : Видавець Валерій Войтович, 2007. - 224 с.

Войтович В. М. Сокіл-Род. Легенди та міфи стародавніх українців. - Рівне : Оріана (Львів : Оліс плюс), 1997. - 328 с.

Войтович В. М. Українське міфологієзнавство. - Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2016. - 230 с.: іл.

Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного / Е.М.Вольф. – М.: Наука, 1978. – 198с.

Вокальчук Г. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / Галина Вокальчук. – Рівне: Перспектива, 2004. – 524с.

Воробйова С.А. Семантичні зв'язки між компонентами складних прикметників / С.А. Воробйова. // Мовознавство. – 1985. – №1. – С. 30-33.

Воробйова Т.М. Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень / Т.М. Воробйова // Студії з мовознавства. – К.: Видавниче об'єднання «Вища школа», Головне вид-во, 1975. – С.119-128.

Воропай О. Звичаї нашого народу: В 2-х т. / Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – Т.2. – 448с.

Гадамер Г.-Г. Істина і метод: У 2-х т. / Г.-Г.Гадамер. – К.: Юніверс, 2000.

Газизова Р.Ф. Сложные слова и исходные словосочетания с глагольным компонентом в русском и сербохорватском языках: автореф. дис. на соискание научной степени д-ра филол. наук / Р.Ф.Газизова. – М., 1981. – 40с.

Гак В.А. Время в поэтике русских писателей / В.А. Гак // Категоризация мира: пространство и время. – М.: МГУ, 1997. – С.224-229.

Гак В.А. Простор времени / В.А. Гак // Логический анализ языка: язык и время. – М: Индрик, 1997. – С.123-127.

Гак В.Г. К диалектике семантических отношений в языке / В.Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1986. – С.73-96.

Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики, 1971. – М.: Наука, 1972. – С.367-395.

Гак В.Г. К типологии лингвистических номинаций / В.Г. Гак // Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С.233-293.

Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского языка) / В.Г. Гак – М.: Изд-во «Межд. отношения», 1977а. – 264с.

Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Уч. для студентов пед. институтов по спец. «иностран. яз.». – [3-е издание, дораб.] / В.Г. Гак – М.: Просвещение, 1989. – 288с.

Гак В.Г. Языковые преобразования / Гак В.Г.– М.: Школа «Языки русской культуры», 1989. – 768с.

Гамзюк М.В. Актуалізація стійких елементарних мікротекстів / М.В. Гамзюк // Мовознавство. – 2002. – №1. – С.63-68.

Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности в языке // Сборник статей по языкознанию проф. моск. ун-та акад. В.В. Виноградову в день его 60-летия / Е.М. Галкина-Федорук– М.: Из-во МГУ. – С.103-124.

Галкина-Федорук Е.М. Современный русский язык. Лексика (Курс лекций) / Е.М. Галкина-Федорук, К.В. Горшкова, Н.М. Шанский – М.: Изд-во МГУ, 1954. – 204с.

Галкина-Федорук Е.М., Горшкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык: Синтаксис / Е.М. Галкина-Федорук.– М.: Учпедгиз, 1958. – 259с.

Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин.– М.: Наука, 1981. – 140с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С.Олійник.– К.: Вища школа, 1985. – 360с.

Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору/ Ярослав Гарасим. - Львів, 2010

180. Гацак В.М. Восточно-романский героический эпос / В.М. Гацак. – М.: Наука, 1967. – 470с.

Гацак В.М. Устная эпическая традиция во времени: Историческое исследование поэтики / В.М. Гацак. – М.: Наука, 1989. – 256с.

Гацак В.М. Фольклор и молдавско-русско-украинские связи /

В.М. Гацак. – М.: Наука, 1975. – 232с.

Герценберг Л.Г. Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках / Л.Г.Герценберг.– Л.: Наука, 1972. – 272с.

Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка / А.Н. Гвоздев.– М.: Просвещение, 1955. – 408с.

Гвоздев А.Н. Стилистическое использование имени прилагательного / А.Н. Гвоздев // Русский язык в школе. – 1950. – №4. – С.19-27.

Гельгардт Р.Р. Избранные статьи. Языкознание. Фольклористика / Р.Р. Гельгардт. – Калинин, 1966. – 534с.

Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. та приміт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого; Передм. О. М. Таланчук,—К.: Либідь, 1993,—432 с

187. Голуб И.Б. Стилистика русского языка / И.Б. Голуб.– М.: Айрис, 1997. – 442с.

Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография / И.А. Голубовская .– К.: Київський університет, 2002. – 293с.

Голубовська І.О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу / І.О. Голубовська // Мовознавство. – 2002. – №4-5. – С.40-47.

Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст / Марія Голянич.– Івано-Франківськ: Пласт, 1997. – 180с.

191. Гомер. Илиада / Гомер. - [пер. с древнегр. Н. Гнедича] – М.: Правда, 1985. – 431с.

192. Гомер. Одиссея / Гомер – [пер. с древнегр. Н. Гнедича.] – М.: Правда, 1984. – 319 с.

Горбачевич К.С., Хабло Е.П. Словарь эпитетов русского литературного языка / К.С. Горбачевич, Е.П. Хабло. – Л.: Наука, 1979. – 567с.

Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К.Г. Городенська // Мовознавство.– 1988. – №3. – С.24-32.

Горпинич В.О. Українська морфологія / В.О. Горпинич.– Дніпропетровськ.: ДНУ, 2002. – 350с.

Горченко О.В. Перифраз як стилістичний засіб асоціативного сприйняття поезії / Горченко О.В. // Стилистика русского языка: теоретический и сопоставительный аспекты. –

Ч.Ш. Семантика и стилистика художественных текстов. – Киев – Харьков, 1993. – С.40-42.

Грабович О. Думи як символічний код переказу культурних цінностей / Оксана Грабович // Родовід. – 1993. – №5. – С.30-36.

Григорьев Б.В., Чумакова В.И. Лексикон семиологии. Теория знаков в терминах, понятиях, именах: Учебно-справочное пособие / Б.В. Григорьев, В.И. Чумакова. – Владивосток: Из-во Дальневост. ун-та, 2002. – 156с.

Григорьев В.И. О коде в языке / В.И. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1959. – №6. – С.128-130.

Григорьев В.П. Поэтика слова / В.П. Григорьев. – М.: Наука, 1979. – 344с.

Григорьев Н.В. Некоторые вопросы теории и истории поэтического языка / Н.В. Григорьев // Структурно-семантический и стилистический анализ художественного текста: Сб. научн. трудов. – Харьков: ХГПИ, 1989. – С.3-5.

Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – С.114-162.

Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка / Б.Д.Гринченко.– Киев, 1907-1909. – Т. I-III.

Грица С. Ендогенна природа фольклору / Софія Грица // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №7-8. – С.62-80.

Грица С. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору / С. Й. Грица // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №2. – С.61-67.

Грица С.Й. Мелос української народної епіки / С.Й. Грица. – К.: Наукова думка, 1979. – 247с.

Грица С.Й. Українські думи в міжетнічному діалозі / Софія Грица // Родовід. – 1995. – Число 11. – С.68-81.

Грицай М.С. Давня українська поезія (Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVI-XVIII ст.) / М.С. Грицай. – К.: Вид-во Київ. у-ту, 1972. – 155с.

Грицай М.С. Проблема взаємовпливу української літератури XVI-XVIII ст. і народнопоетичої творчості в працях дореволюційних і радянських учених / М.С. Грицай // Вісник

Київського університету. – 1967. – №9. – Серія філологія. – С.98-104.

Грицай М.С. Українська література XVI-XVIII ст. і фольклор. – К.: Вид-во Київ. у-ту, 1969. – 114с.

Грицай М.С. Українські літописи XVII-XVIII ст. і народна творчість // Вісник Київського університету / М.С. Грицай. – 1966. – №8. – Серія філології та журналістики. – С.29-

Грицай М.С., Бойко В.Г., Дунаєвська Л.Ф. Українська народнопоетична творчість. – Київ, : Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1983, - 360 с.

Грицак Н.В. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць казкової спадщини / Н.В. Грицак // Українське мовознавство. – Вип. 17. – К.: Либідь, 1990. – С.49-53.

Грицак Н.В. Традиційні комплекси казки в сучасній українській мові / Н.В. Грицак // Мовознавство. – 1992. – №2. – С.38-42.

Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1978. – 207с.

Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А.П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1969. – 155с.

Грушевська К. До питання про історизм в українських думках / Катерина Грушевська // Родовід. – 1997. – №15. – С.12-22.

Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Михайло Грушевський. – К.: Освіта, 1992. – 192с.

Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. – К., 1995. – 630с.

Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – [пер. з нем.] /

В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400с. – (Языковеды мира).

Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451с. – (Языковеды мира).

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л.Л. Гумецька. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – 300с.

Гумовская Г.Н. Прилагательные размера в функции вторичной номинации / Г.Н. Гумовская // Номинативные свойства языковых единиц: Межвузовский сборник. – Саратов, 1950. – С.37-45.

Гусев В.Е. О коллективности в фольклоре (диалектика личного и массового творчества) / В.Е. Гусев // Специфика фольклорных жанров: Русский фольклор. – М.-Л.: Наука, 1966. – С.3-27.

Гусев В.Е. Проблемы фольклора в истории эстетики / В.Е. Гусев. – М.-Л.: Из-во АН СССР, 1963. – 205с.

Гусев В.Е. Эстетика фольклора / В.Е. Гусев. – Л.: Наука, 1967. – 319с.

Гуслистий К.Г. До питання про історичні умови виникнення українських дум / К.Г. Гуслистий // Історичний епос східних слов'ян: Зб. пр. – К.: В-во АН УРСР, 1958. – С.119-127.

Гухман М.М. Лингвистические универсалии и типологические исследования / М.М. Гухман. // Вопросы языкознания. – 1973. – №4. – С.3-15.

Гуцуляк І. Поетичний синтаксис бароко / Ірина Гуцуляк // Актуальні проблеми синтаксису. – Чернівці: ЧДУ, 1997, 1997. – С.140-141.

Грещук В.В. Дереваційний потенціал прикметників на позначення кольору в сучасній українській мові / В.В. Грещук // Мовознавство. – 1986. – №9. – С.23-30.

Давидюк В. Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Віктор Давидюк. - 3-тє вид., випр., допов. й переробл. - Луцьк : Твердиня, 2014. - 446 с.

Давлетов К.С. Фольклор как вид искусства / К.С. Давлетов – М., 1966. – 365с.

Даниелова М. Г. Диминутивы в комплексных единицах словообразования в современном русском языке: Автореф. дисс. к.ф.н.: 10.02.01 / М.Г. Даниелова. – М., 1985. – 17 с.

Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні / Ніна Олексіївна Данилюк. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.

Данилюк Н.О. Національно-мовна картина світу в українській народній пісні / Н.О. Данилюк // Мовознавство. – Харків, 1996. – С.219-224.

Дей О.І. Евфонія пісенного слова /О.І. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №2. – С.55-64.

Дей О.І. Поетика української народної пісні / О.І. Дей. – К.: Наук. думка, 1978. – 252с.

Дей О.І. Сторінки з історії української фольклористики. - К.: Наукова думка, 1975. – 272 с.

Дей О.І. Українська народна балада. - К.: Наукова думка, 1986. - 263 с.

Дементьев В.В., Панфилов К.С. Многоязычие и стиль: спорные вопросы стилистической типологии / Дементьев В.В., Панфилов К.С.// Stylistyka: Opole. – 2003. – XII. – С.7-32.

Демьяненко Н.К. К вопросу о классификации лексико-грамматических разрядов существительных / Н.К. Демьяненко // Труды филолог. ф-та. – Бельцы, 1971. – Вып. 15. – С.142-147.

Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / П.М. Деркач. – К.: Радянська школа, 1960. – 209с.

Диневич И.А. Синонимические и тавтологические сближения слов категорий состояния / И.А. Диневич // Лингвофольклористика. – Выпуск 6. – Курск, 2001. – С.60-68.

Дитячі щедрівки, колядки та засівалки. Упоряд., передмова В. М. Войтовича. За ред. Н. В. Корнійчук. - Рівне : Видавець Валерій Войтович, 2009. - 144 с.

Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилїстика /

Л.П. Дідівська, Л.О. Родніна. – К.: Наукова думка, 1982. – 169 с.

Дмитренко М. Жанрова специфіка українських народних дум // Дивослово, – 2008. – №9. – С. 40-44

Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М. Дмитренко // Дмитренко М. Українська фольклористика: аспекти сьогодення. – К.: Сталь, 2008. – С. 20-69.

Дмитренко М. К. Українська фольклористика: історія, теорія, практика [Текст] / М. К. Дмитренко ; НАН України, Ін-т

мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. Максима Рильського. - К. : Ред.часопису "Народознавство", 2001. - 576 с.

Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г. та ін. Українські символи / Микола Дмитренко, Людмила Іваннікова, Галина Лозко, Ярослава Музиченко, Оксана Шелак / За ред. М.К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1994. – 140с.

Добровольский Б.М. Цепная строфика русских народных песен / Б.М. Добровольский // Русский фольклор. – М.-Л.: Наука, 1966. – Т. 10. – С.237-247.

Доленко М.Т. Складні прикметники в сучасній українській літературній мові / М.Т. Доленко // УМЛШ – 1956. – №1. – С.18-24.

Донецких Л.И. Эстетические функции слова / Л.И. Донецких. – Кишинев: Штиинца, 1982. – 154 с.

Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови / С.І. Дорошенко. – К.: Вища шк., 1985. – 200с.

Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С.І. Дорошенко. – Харків: Вища школа, 1980. – 152с.

Доценко М.Т. Славістичне мовознавство про словоскладання у слов'янських мовах та його розвиток / М.Т. Доценко // УМЛШ. – 1961. – №4. – С.20-26.

Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці / М.П. Драгоманов. – У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1970.

Дудик П.С. Стилістика української мови: Навчальний посібник /

П.С. Дудик. – К.: Видавн. центр «Академія», 2005. – 368с.

Думи (Історико-героїчний цикл) : Збірник / Упоряд. О. Дея; Вст. слово М. Стельмаха; Іл. худ. В. Лопати. – К.: Дніпро, 1982. – 159 с.іл.

Думи / Ред. М. В. Сидоренко; худ. оформ. І. П. Хотінко. – К.: Жовтень, 1959. – 187с.

Думи / Упоряд., підготовка текстів, вст. слово та прим. М.П. Стельмаха. – К.: Держвидав худ. л-ри, 1959. – 186 с. іл.

Эккер Р. Фольклористика, семиотика и этимология / Р. Эккер // Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточно-славянских языков. – М., 1974. – С.114-120.

Дяків В. М. "Фольклор чудес" у підрадянській Україні 1920-х років [Текст] : [монографія] / В. М. Дяків ; НАН України, Інститут народознавства. - Л.: [Ін-т народознавства НАНУ], 2008. - 252 с

Енциклопедія українознавства / Заг. частина. – [репринтне відтворення видання 1949 р.] – К., 1995. – 900с.

Евгеньева А.П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII-XXв. / А.П. Евгеньева. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1963. – 348с.

Еремина В.И. Метафорический эпитет (Из поэтики фольклора) /

В.И. Еремина // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – Т. XXVI. – Вып. 2. – М.: Наука, 1967. – С.144-152.

Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики /

В.И. Еремина. – Ленинград: Наука, 1978. – 182с.

Ермоленко С.С. Образные средства морфологии / С.С. Ермоленко. – К.: Наук. думка, 1987. – 113с.

Ермоленко С.С. Про деякі поняття граматичної стилістики мови / С.С. Ермоленко // Мовознавство. – 1976. – №5. – С.30-34.

Ермоленко С.Я. Лінгвістичні теорії і конкретні методи дослідження / С.Я. Ермоленко // Мовознавство. – 1981. – №4. – С.14-24.

Ермоленко С.Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С.Я. Ермоленко // Мовознавство. – 2005. – №3-4 – С.112-125.

Ермоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.

Ермоленко С. Мова фольклору і художньої літератури – скарбниця духовності народу // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – К., 2009. – Вип. 3. – С. 3 – 7.

Ермоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: Монографія. – К., 2009. – 350 с.

Ермоленко С.Я. Народнопісенний паралелізм і слова-символи / С.Я. Ермоленко // УМЛШ. – 1983. - №11. – с.41-48.

Єрмоленко С.Я. Семантичний аспект дослідження синтаксису і проблеми стилістики / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1981. – №1. – С.16-25.

Єрмоленко С.Я. Синтаксис віршової мови / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 95с.

Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 210с.

Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 242с.

Єрмоленко С. Формування української мовної особистості // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 120 – 123.

Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / Світлана Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431с. – Бібліогр.: с.407-416.

Єрмоленко С. Універсалізм української мови // Збірник наукових праць Науково дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – Т. XVII. – С. 40 – 54.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко, С.П.Бирик, О.Г.Тодор. За ред. С.Я. Єрмоленко – К.: Либідь, 2001. – 224с.

Єрмоленко С.Я., Гримич Г.М. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні / С.Я. Єрмоленко, Г.М. Гримич // Питання мовної культури. – Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1968. – С.14-32.

Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404с.

Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М.: Наука, 1961. – 520с.

Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов – Вид. четверте. – Т. І. – Мюнхен, 1989. – 690с.

Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 686с.

Єфремова Л. О. Наспіві українських весільних пісень [Текст] / Л. О. Єфремова ; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. - К. : Наук. думка, 2006. - 191 с.

Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору [Текст] : в 3 ч. / Л. О. Єфремова. - К. : Наукова думка, 2009 . Ч. 1 : Опис. - 2009. - 720 с.

Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С.23-35.

Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703с.

Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с. – Бібліогр.: с.249-261.

Жаркова Л.П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі зображальних засобів мови / Л.П. Жаркова // Мовознавство. – 1970. – №2. – С.76-80.

Жарынбекова Ш.К. Ассоциативные признаки цветообозначений и языковое сознание / Ш.К. Жарынбекова // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. – 2003. – №1. – С.109-116.

Живов В.М., Успенский Б.А. Центр и периферия в языке в свете языковых универсалий / В.М. Живов, Б.А. Успенский // Вопросы языкознания. – 1973. – №5. – С.24-34.

Жигаadlo В.Н. Постпозиционное определение и ритм в современном английском языке / В.Н. Жигаadlo // Вопросы грамматического строя и словарного состава языка. Ученые зап. Ленингр. госуд. ордена Ленина ун-та им. А.А. Жданова. Серия филолог. наук. Ч. I. – Ленинград.: Из-во Ленингр.у-та, 1952. – С.300-312.

Жинкин Н.И. Речь как проводник информации / Н.И. Жинкин – М.: Наука, 1982. – 157с.

Жирмунский В.М. К вопросу об эпитете / В.М. Жирмунский // Памяти П.Н. Саккулина. – М., 1931. – С.355-361.

Жирмунский В.М. Народный героический эпос: Сравнительно-исторический очерк / В. Жирмунский. – М.-Л.: Гос. из-во худ. л-ры, 1962. – 436с.

Жирмунский В.М. Ритмико-синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха / В.М. Жирмунский // Вопросы языкознания. – 1964. – №4. – С.3-25.

Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В.М. Жирмунский .– Ленинград: Наука, 1977. – 407с.

Житецкий П. Мысли о народных малорусских думax / П. Житецкий. – К.: Киевская старина, 1893. – 249с.

Житецкий П.И. О разных методах изучения народных малорусских дум / П.И. Житецкий // Этнографическое обозрение. – 1895. – №4. – С.108-121.

Житецкий П.И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П.И. Житецкий .– Киев, 1876. – IV. – 376с.

Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія / П.Г. Житецький. – К.: Наук. думка, 1987. – 328с.

Житецький П. Про українські народні думи / П. Житецький. – К., 1919. – 260с.

Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова / М.А. Жовтобрюх – К.: Наук. думка, 1984. – 256с.

Жовтобрюх М.А. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – К.: Вища школа, 1972. – Ч. 1. – 402с.

Журавльова Н.М. Структура та стилістична роль складних іменників у народнописанній мові / Н.М. Журавльова // УМЛШ. – 1984. – №12. – С.36-42.

Загнітко А.П. Корелятивність первинних і вторинних функцій морфологічних форм / А.П. Загнітко // Семантика і функції граматичних структур. – К., 1991. – С.101-110.

Загнітко А.П. Основи еволюції граматичних категорій // А.П. Загнітко. // Мовознавство. – 1991. – №5. – С.7-14.

Загнітко А.П. Основи функціональної морфології української мови / А.П. Загнітко – К.: Вища шк., 1991. – 77с.

Загнітко А.П. Семантика іменних категорій / А.П. Загнітко // Мовознавство. – 1990. – №1. – С.29-34.

Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 436с.

Загнітко А.П. Український синтаксис / А.П. Загнітко. – Ч. 1. – К.: ВПОЛ, 1996. – 200с.

Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с.

Зайцев А.И. Поэтические формулы в фольклорном и литературном стихе / А.И. Зайцев // Славянский стих. Лингвистическая и прикладная поэтика. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С.316-319.

Зайцева Т. Стилістичне значення генітива приналежності присвійних прикметників / Т. Зайцева // Збірник центральних державних курсів українознавства. – Харків: Рад. школа, 1930. – С.57-69.

Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд., авт. передм. Та приміт. Н.С.Шумада]. – К. : Дніпро. 1987. – 392 с.

Землянова Л.М. Современная американская фольклористика / Л.М. Землянова. – М., 1975. – 312с.

Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К.: Наукова думка, 1965. – 312с.

Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 367с.

Іваницький А. Українська музична фольклористика. – Київ: Заповіт, 1997. – 392 с.

Іваницький А. Українська музична фольклористика. – Київ: Заповіт, 1997. – 392 с

Іваницький А., Шубравська М., Бучель Н. Весільні пісні У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1988.

Иванов В.В., Топоров В.Н. Волхв // Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. / Иванов В.В., Топоров В.Н. Волхв. – М: Сов. энциклопедия, 1990. – С.129.

Иванов В.С. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему / В.С. Иванов. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 208с.

Иваньо И. Очерк развития эстетической мысли Украины / И. Иваньо. – М.: Искусство, 1981. – 424с.

Івахненко Т.А. Славесняя формулы і компазіційная схемы календарна-абрадавых песенных тэкстау / Т.А. Івахненко // Вестник Беларускага дзержаунага універсітэта. Серыя 4. – 2004. – №2. – С.3-8.

Іващенко В.Л. Семантика ментальності концепту / В.Л. Іващенко // Мовознавство. – 2008. – №1. – С.37-43.

Кавинкина И.Н. Гендерный дисплей в лингвокреативной деятельности носителей русского языка: автореферат дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. спец. «Русский язык» / И.Н. Кавинкина. – Минск, 2003. – 20с.

Калашник В.С. Особливості слововживання в поетичній мові: Навчальний посібник / В.С.Калашник. – Харків: ХДУ, 1985. – 68с.

Калашник В., Філон М. Фольклоризм як знак національної культури та його рецепції в новітній українській поезії / Калашник Володимир, Філон Микола // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка // Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження С.Я.Єрмолено / Відп.ред. академік НАН України В.Г.Склярєнко. – К., 2007. – С.433-438

Калинин А.В. Лексика русского языка. / А.В. Калинин. – М.: Изд-во МГУ, 1966. – 23с.

Калиниченко М.В. Трагічне в народних думках та історичних піснях / М.В. Калиниченко // Естетичні категорії в українській літературі. Трагічне і героїчне. Вип. 1. – Дніпропетровськ, 1976. – С.14-24.

317. Калінкін В.М., Лінчицька Ю.В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» / В.М. Калінкін, Ю.В. Лінчицька // Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару. – К.: Київ, 2000. – С.62-69.

Камынина А.А. О синтаксических связях предложного падежа и предлога «в» в структуре словосочетания (К вопросу об управлении) / А.А. Камынина // Вестник Московского университета. – 1963. – №3. – С.26-35.

Камынина А.А. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / А.А. Камынина – М.: Издательство Моск. ун-та, 1983. – 315с.

Канна В.Ю. Собственное имя в стилистике хронотопа художественного текста. Античный мир в поэзии XX века / В.Ю. Канна // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Мат. II міжн. наук.-практ. конф.: В 2-х т. – Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2005. – Т. 2. – С.148-151.

Карабан В.И. Речевые универсалии и универсальность сложных речевых актов / В.И. Карабан // Вестник Киевского университета. Романо-германская филология. – К.: Либідь, 1990. – С.23-26.

Кардашук О. Семантическое поле «простір» (на матеріалі прикметників сучасної української мови) / Олена Кардашук // Актуальні проблеми граматики: Збірник наук. праць. Вип. 2. – Кіровоград: КДПУ, 1997. – С.95-99.

Кардашук О.В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. «Українська мова» / О.В. Кардашук. – Кіровоград, 1998. – 16с.

Карпенко-Иванова У. Фрейм «вооруженное противостояние» в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции / У. Карпенко-Иванова. – К.: Издат. Дом Дмитрия Бураго, 2006. – 232с.

Карпов В.О. Язык как система / В.О.Карпов. – Минск: Вышэйшая школа, 1992. – 302с.

Карпов С.М. До питання про особливості синтаксису монологічного мовлення / С.М. Карпов // Мовознавство. – 1981. – №4. – С.25-32.

Карп'юк М.Д. До питання про класифікацію варіантів слова / М.Д. Карп'юк // Мовознавство. – 1979. – №3. – С.59-61.

Квіт С. Основи герменевтики. Навчальний посібник / Сергій Квіт – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 192с.

Квятковский А. Поэтический словарь / А. Квятковский. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 376с.

Кирдан Б. Поетика української епіки / Борис Кирдан // Народна творчість та етнографія. – 1992. – №4. – С.14-19.

Кирдан Б.П. Украинские народные думы и их соотношение с другими фольклорными жанрами / Б.П. Кирдан // Специфика фольклорных жанров. – М.: Наука, 1973. – С.85-119.

Кириченко А.П. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов'янських мовах / А.П. Кириченко // Питання українського мовознавства. Книга 4-а. – Львів: Вид-во Львівського державного у-ту ім. І. Франка, 1960. – С.127-133.

Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі [Текст] : [монографія] / Роман Кирчів ; НАН України, Ін-т народознав. НАН України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л. : Ін-т народознав. НАН України, 2010. - 533 с.

Кирчів Р. Фольклор у системі новочасної української культури / Роман Кирчів. // Визвольний шлях. Книга 7 (616). - 1999. - липень. - С.853-857.

Киров Е.Ф. Теоретические проблемы моделирования языка / Е.Ф.Киров. - Казань: Из-во Казанского у-та, 1989. - 256с.

Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії) / О. Киченко. - Дрогобич: Каменярь, 2002. - 216с.

Климас И.С., Крисанова Н.В. Частотная лексика народной лирики в территориальном аспекте / И.С.Климас, Н.В. Крисанова // Лингвофольклористика. - Курск, 2000. - С.3-20.

Клименко Н.Ф. Оцінні складні прикметники / Н.Ф. Клименко // УМЛШ. - 1983. - №3. - С.38-42.

Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н.Ф. Клименко.- К.: Наук. думка, 1984. - 252с.

Климова Л.А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте // Филологические науки / Л.А. Климова. - 1991. - С.45-54.

Климовская Г. И. Лингвопоэтика/ Г. И. Климовская. - М., 2019. - 232 с.

Клобуков Е.В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке: Введение в методику позиционного анализа / Е.В. Клобуков . - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. - 118с.

Кобылянский И.Ю. Перифраз как функционально-семантическая единица речи: автореферат дис. на стиск. научн. степ. канд. филолог. наук / И.Ю. Кобылянский. - Ужгород, 1996. - 18с.

Кобилянський Б.В. Лексичні паралелізми в говорах української і південнослов'янських мов : праці XII Республ. діалектологічної наради / Б.В. Кобилянський - К.: Наукова думка, 1971. - С.429-440.

Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І.І.Ковалик І.І., Л.І.Мацько Л.І., М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1984. – 119с.

Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П. Коваль. – К.: Вища школа, 1978. – 376с.

Коваль-Костинська О.В. Назви основних кольорів у болгарській, українській і російській мовах (порівняльна характеристика) / О.В. Коваль-Костинська // Українське мовознавство. – Вип. 2. – К., 1974. – С.28-37.

Коваль-Фучило І. Похоронні голосіння в українській традиції: проблема жанру // Молода нація / Гол. ред. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 1999. – С.120-132.

Ковтунова І.І. Поэтический синтаксис / И.И. Ковтунова. – М.: Наука, 1986. – 208с.

Ковтунова І.І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И.И. Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239с.

Кожин А.Н. Перифраз как стилистическое средство публицистической речи / А.Н. Кожин // Уч. записки Московского областного пед. ин-та. – 1964. – Т. 148. – Вып. 10. – С.49-65.

Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи / А.Н.Кожин, О.А.Крылова, В.В.Одинцов – М.: Высшая школа, 1982. – 224с.

Кожина М. Речеведческий аспект теории языка / Маргарита Кожина // Stylistyka: – Opole, 1998. – VIII. – С.5-31.

Кожина М.Н. Стилистика русского языка / М.Н.Кожина. – М.: Просвещение, 1977. – 224с.

Кожина М.Н. Структура лингвистики в связи с вопросом о стилевом статусе художественной речи / М.Н.Кожина // Стереотипность и творчество в тексте. Вып. 8. – Пермь, 2005. – С.36-49.

Козинцева Н.А. Временная локализованность действия и её связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями / Н.А.Козинцева. – Л.: Наука, 1991. – 144с.

Козлова М.С. Философия и язык / М.С.Козлова. – М.: «Мысль», 1972. – 256с.

Козяр С. Українська родинна обрядовість. Віхи людської долі: весілля, похорон [Текст] / С. Козяр; Поділ. від-ня Ін-ту мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Обл. учбово-метод. центр культури Поділля. – Хмельницький : [б.в.], 2000. – 72 с.

Колегаєва І.М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту // Мовознавство / І.М. Колегаєва – 1996. – №1. – С.25-49.

Колесса Ф. Про генезу українських народних дум (укр. нар. думи у відношенні до пісень, віршів, похоронних голосінь) / Філарет Колесса. – Львів, 1921. – 144с.

Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Едмонтон, 1983. – 645с.

Колесса Ф. Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь / Філарет Колесса // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1920. – Т.131. – С.1-63; 1922. Т. 132. – С.1-64.

Колесса Ф. Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про наверхствування дум / Філарет Колесса. – Львів, 1935. – 67с.

Колесников А.А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка / А.А. Колесников. – К.: Вища шк., 1988. – 140с.

Колодяжний А.С. Прийменник / А.С. Колодяжний. – Харків: Вид-во Харківського університету ім. О.М. Горького, 1960. – 165с.

Колпакова Н.П. Лирика русской свадьбы / Н.П. Колпакова. – Л.: Наука, 1973. – 323с.

Колпакова Н.П. Русская народная бытовая песня / Н.П. Колпакова. – М.-Л.: Из-во АН СССР, 1962. – 284с.

Колпакова Н.П. Сокровище народа: Русское народное поэтическое творчество. / Н.П. Колпакова. – М.: Детгиз, 1957. – 271с.

Колшанский Г.В. Категория семантики в синтаксисе // Мин. высшего и среднего образования СССР. Московский государственный педагогический институт иностранных языков им. Мореса Тореза. Проблемы синтаксической семантики: матер. научн. конф. /

Г.В. Колшанский – М., 1976. – С.26-33.

Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107с.

Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. – 312с.

Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И.Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720с.

Кононенко В.И. Грамматическая стилистика русского языка / В.И. Кононенко. – К.: Рад. школа, 1981. – 240с.

Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / Віталій Кононенко.– Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004.

Кононенко В.І. Мова і народна культура / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.62-69.

Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – №11-12. – С.39-46.

Кононенко В.І. Проблеми стилістичного синтаксису / В.І. Кононенко // УМЛШ. – 1975. – №4. – С.25-35.

Кононенко В.І. Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / Віталій Кононенко. – К.: Богдана, 2001. – 303с.

Кононенко В.И., Брицын М.А., Ганич Д.И. Русский язык / В.И. Кононенко, М.А. Брицын, Д.И. Ганич.– К.: Вища школа. – 1986. – 415с.

Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи / Наталія Кононенко // Родовід. – 1993. – №6. – С.27-30.

Копыстьянская Н. Функциональность «чужого пространства» в поэтике художественного произведения / Нонна Копыстьянская // Stylistyka: Opole, – 2002. – XI. – С.89-100.

Коргузалов В.В. Структуры сказительной речи в русском эпосе // Русский фольклор / В.В. Коргузалов – М.; Л., 1966. – Вып. 10. – С.127-146.

Королевич О.Д. Українські народні думи та історичні пісні XVI-XVII ст. / О.Д. Королевич. – [пос. для студ.-заочн. філол. ф-тів пед. ін-тів]. – / за ред. гл.кор. АН УРСР П.М. Попова – К. Рад. школа, 1959. – 60 с.

Костенко Н.В. О стихе украинских народных дум и его связи с былинным стихом / Н.В. Костенко // Вісник Київського університету. Літературознавство, мовознавство. – Вип. 27, 1985. – С. 64-70.

Костомаров М. Слов'янська міфологія / М.І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384с.

Кострова О.А. Стилистические функции сложных предложений и сверхфразовых единств с аналогичным значением / О.А. Кострова // Стилистические функции лингвистических единиц в тексте: Межвуз. сб. научн. трудов. – Куйбышев, 1984. – С.13-22.

Костюк О. Час у «мовній картині світу» людини / Ольга Костюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. пр. Вип. 116. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001, 2001. – С.155-159.

Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник / М.П. Кочерган. – К.: Видавн. центр «Академія», 2003. – 464с. (Альма-матер).

Кравцов Н.И. Историческая поэтика фольклора (общие вопросы) / Н.И. Кравцов // Фольклор. Поэтическая система. – М., 1977. – С.6-22.

Кравцов Н.И. К изучению эпитета в русской фольклоримтике // Эпитет в русском народном творчестве / Н.И. Кравцов – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – С.5-15.

Кравцов Н.И. Славянский фольклор / Н.И. Кравцов. – М.: Издательство Моск. ун-та, 1976. – 263с.

Кравченко М. В. Іменники-демінутиви на позначення об'єктивної зменшеності предметів та істот / М.В. Кравченко // Українська мова і література в школі. – К., 1977. – № 6. – С. 50-54

Кравченко О.В. Мовнофілософські аспекти вербалізації часу в художньому дискурсі / О.В. Кравченко // Філологічні студії. – Луцьк. – 2008. – №1-2. – С.339-344.

Кравченко М. В. Словотвір іменників жіночого роду з демінутивним значенням / М. В. Кравченко // Українське мовознавство. – 2001. – Вип. 4. – С. 47–54.

Кривоновосов А.Т. Отрицательные семантические значения как способ выражения утвердительных логических

значений / А.Т. Кривоносов // Исследования по семантике. – Уфа, 1989. – С.46-54.

Кривченко Е.Л. Классификация предметного мира, отраженная в свойствах лексики / Е.Л. Кривченко. – Саратов: Колледж. – 55с.

Крылова О.А. Еще раз о месте языка художественной литературы в системе функциональных стилей русского литературного языка (в связи с общими вопросами стилистики) / Ольга А. Крылова. // Stylistyka: Opole; 2004. – XIII. – С.253-266.

Круглов Ю.Г. Обрядовая поэзия / Ю.Г. Круглов. М.: Русская книга, 1993. – Кн. 2. – 624с.

Круглов Ю.Г. Русские свадебные песни: Уч. пособие для студентов педагогических институтов по спец. № 2101 «Рус. язык и литература» / Ю.Г. Круглов. – М.: Высшая школа, 1978. – 215с.

Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова.– М.: Наука, 1986. – 158с.

Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е.С. Кубрякова.– М.: Наука, 1978. – 116с.

Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во II половине XX века // Язык и наука конца XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова.– М.: Рос. гуман. ун-т, 1995. – С.144-238.

Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560с.

Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина.– М.: Наука, 1996. – 270с.

Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка: монография / Л.А.Кудрявцева.– К., 2004. – 208с.

Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність : монографія. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2009. – 296 с., іл.

Кузьменко О. Фольклорний концепт: визначення терміна, структурні параметри та типи// Народознавчі зошити. – 2018. – № 6 (144). – С. 1439–1447

Кузьмичев И.К. Лада, или повесть о том, как родилась идея прекрасного и откуда Русская красота стала есть (Естетика Киевской Руси) / И.К. Кузьмичев .– М.: Молодая гвардия, 1990. – 302с.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови / Б.М. Кулик. – Ч. II. – К.: Рад. школа, 1961. – 288с.

Куликова В.І. Словосполучення AprpN як параметр функціонального стилю / В.І. Куликова // Мовознавство. – 1980. – №2. – С.66-68.

Кумахов М.А. К проблеме языка эпической поэзии / М.А. Кумахов // Вопросы языкознания. – 1979. – №2. – С.48-60.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303с.

Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1951. – 407с.

Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А.Кухаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 192с.

Кучеренко І. Актуальні проблеми граматики / Ілля Кучеренко – Львів: Світ, 2003. – 228с.

Лавров Ф.І. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України / Ф.І.Лавров.– К.: Мистецтво, 1980. – 254с.

Лазутин С.Г. Композиция русской народной лирической песни / С.Г. Лазутин // Русский фольклор. – М., Л., 1960. – Т. 5. – С.211-221.

Лазутин С.Г. Поэтика русского фольклора / С.Г.Лазутин. – М.: Высшая школа, 1981. – 221с.

Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Підручник / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – [4-те вид., стер.] – К.: Знання-Прес, 2006. – 591с.

Лебедева Б.Д. Референциальные критерии в типологии высказываний / Б.Д. Лебедева // Вопросы языкознания. – 1991. – №6. – С.51-63.

Левковская К.А. Теория слова, принципы её построения и аспекты изучения лексического материала / К.А. Левковская .– М.: Высшая школа, 1962. – 29с.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев .– М.: Смысл, 1999. – 287с.

Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець.- [3-тє вид., переробл. і доповнене.] – К.: Рад. школа, 1971. – 486с.

Летюча Л. П. Дериваційна репрезентація категорії оцінки у сучасній російській мові: Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.02 / Л.П. Летюча. – К., 2004. – 20 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. редактор В.Н. Ярцева – М: Сов. энциклопедия, 1990. – 685с.

Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С.36-41.

Лисиченко Л.А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору // Л.А. Лисиченко // Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. – Випуск 3. – Харків: ХДПУ, 1997. – С.3-6.

Лисюк Н.А. Міфологічний хронотоп / Н.А.Лисюк.– К., 2006. – 200с.

Лисюк Н.А. Поняття архетипу в народній культурі / Лисюк Н.А. // Дух і літери: Збірник наукових праць. – К., 2001. – № 7/8. – С.262-276.

Лисюк Н. Фольклор як політична зброя / Н.Лисюк // Слово і час. – 2005. – №11. – С.65-71.

Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.М. Кожевникова и П.А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия 1987. – 752с.

Литвиненко Г. С. Знакові аспекти архетипно-образної системи та історичної фольклорної свідомості в українській народній пісні [Текст] : монографія / Г. С. Литвиненко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : Логос, 2012. - 195 с.

Літературознавчий словник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. – 752с.

Лихачёв Д.С. Избранные работы в 3-х томах / Д.С.Лихачёв. – Ленинград: Худ. л-ра, 1987.

Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачёв // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С.280-287.

Лихачёв Д.С. Поэтика древнерусской литературы // Д.С. Лихачёв; [из-е 2-е, дополн.] – Л.: Худ. лит., 1971. – 414с.

Лихачёв Д.С. Поэтика древнерусской литературы // Д.С. Лихачёв. – М.: Наука, 1979. – 353с.

Ломиківський В. Словник малоросійської старовини / В. Ломиківський // Київська старовина. – 1992. - №2. – С.70-76.

Лопутько О.П. Устойчивая формула в истории русского литературного языка (X-XVв.в.) / О.П. Лопутько. – Новосибирск: Новосибирский государственный педагогический университет, 2001. – 226с.

Лорд Альберт. Вступні епізоди дум про Голоту та Андибера: вивчення техніки усної традиційної оповіді / Лорд Альберт // Народна творчість та етнографія. – 1997. – №2-3 – С.56-58.

Лосев А.Ф. Из ранних произведений /А.Ф. Лосев.– М.: Правда, 1990. – 655с.

Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 370с.

Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 447с.

Лотман Ю.М. Лекции по структурной поэтике. – Вып. 1. (Введение, теория стиха) / Ю.М. Лотман. – Тарту, 1964. – 194с.

Лотман Ю.М. О разграничении лингвистического понятия структуры // Вопросы языкознания / Ю.М. Лотман – 1963. – №3. – С.44-52.

Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб.: Искусство, 2000. – 704с.

Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М.: Издательство «Искусство», 1970. – 384с.

Максимович М.А. Украинские народные думы / М.А. Максимович.– М., 1834. – Кн. 1-3. – 136с.

Мала філологічна енциклопедія / Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк: – К.: Довіра, 2007. – 478с.

Малажай Г.М. Беларуская перифраза / Г.М. Малажай. – Мінск: Вышэйшая школа, 1974. – 160с.

Малинська Н. Михайло Драгоманов – дослідник українських народних дум // Українська мова та література / Н. Малинська. – 2002. –Число 7(263). – С.5.

Малинська Н. Пісні та думи в оцінці Сергія Єфремова / Н. Малинська // Українська мова і література. – 2001. – Число 48 (256). – С.11.

Малинська Н. Українські думи в історико-літературній та критичній рецепції / Н. Малинська // Українська мова та література. – 2002. – Число 4(260). – С.7-8.

Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской необрядовой лирики. (К изучению эстетики устнопозитического канона) / Г.И. Мальцев // Русский фольклор. – Л., 1981. – Т. 21. – С.13-37.

Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326с.

Мановицька А.Я. Узгодження присудка із звертанням / А.Я. Мановицька // Українське мовознавство. – Вип. 2. – К., 1974. – С.41-45.

Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 436с.

Марченко В.К. Образность в семантике слова / В.К. Марченко // Русский язык в школе. – 1984. – №3. – С. 50-54.

Марченко М.І. Історія української культури / М.І. Марченко. – К.: Рад. школа, 1961. – 286с.

Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А.Маслова. – Минск: Тетра-Системс, 2004. – 256с.

Матяш І. Українські народні думи у виданнях та дослідженнях / Ірина Матяш // Українська мова та література. – 1997. – Число 38(54). – С.3; – Число 40(56). – С.2-3.

Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.

Мацько Л.І. Паралелїзм // Українська мова: Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – С.424.

Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания / Э.М. Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 202с.

Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса (ранние формы и архаические памятники) / Е.М. Мелетинский. – М.: Издательство восточной литературы, 1963. – 471с.

Мельничайко В.Я. Стилїстичні функції періоду / В.Я. Мельничайко // УМЛШ. – 1975. – №7. – С.61-67.

Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А.А. Мельникова. – С.-Петербург: Речь, 2003. – 320с.

Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов / Н.Б. Мечковская. – М.: Агентство «ФАИР», 1998. – 352с.

Михель Г. Основы теории стиля / Г. Михель // Новое в зарубежной лингвистике. – Выпуск 9. – М.: Прогресс, 1980. – С.271-296.

Михно Л.П. Відносні прикметники у функції епітетів (на матеріалі поетичного слововживання) / Л.П. Михно // Філологічні науки. Зб. н. пр. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. – С.83-88.

Міжетнічні стосунки в українських народних казках [Текст] : [збірник] / [упоряд., передм., прим., слов.] І. Грищенко. - К. : [б. в.], 2009. 252 с.

Мікула О. І. Творчість Олени Пчілки і фольклор [Текст] : монографія / Ольга Мікула. – Ужгород: Гражда, 2011. – 312 с.

Мишанич С.В. Порівняльне вивчення епосу українського та південнослов'янських народів / С.В. Мишанич // Народна творчість та етнографія. – 1974. – №4. – С.24-37.

Миклошич Ф. Изобразительные средства славянского эпоса / Ф. Миклошич // Древности. – М., 1895. – Т. 1. – С.203-236.

Минц С.И., Померанцева Э.В. Русская фольклористика. Хрестоматия / С.И. Минц, Э.В. Померанцева. - [2-е, испр. и дополн.] – М.: Высшая шк., 1971. – 416с.

Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 672с. – 16 л. ил.

Мойсієнко А.К. Віршовий текст як динамічна структура (із спостережень над поетикою Яра Славутича) / А.К. Мойсієнко // Мовознавство. – 2002. – №2-3. – С. 3-9.

Мойсієнко А.К. Воля як світ у Шевченковому мікрокосмі / А.К. Мойсієнко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – №5(9). – С.2-5.

Мойсієнко А. Динамічний аспект номінації: Монографія / Анатолій Мойсієнко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 100с.

Мойсієнко А. Мова як світ світів / Анатолій Мойсієнко // Українське мовознавство: Збірник наукових праць. – Випуск 29-30. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С.3-9.

Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 200с.

Мойсієнко А.К. Текст як аперцепційна система / А.К. Мойсієнко // Мовознавство. – 1996. – №1 – С.20-25.

Мосенкіс Ю.Л. Поэтическая реконструкция «Слова о полку Игореве» и летописная поэзия: Мифология и шаманизм. Новые параллели. Темные места (Предварительное сообщение): Авторский перевод с украинского / Ю.Л. Мосенкіс. – К.: Издательский дом А + С, 2006. – 224с.

Мосенкіс Ю.Л. Українська мова в євразійському просторі / Ю.Л. Мосенкіс. – К., 2006. – 224с.

Мосенкіс Ю.Л. Українська пісня про Довбуша і гіпотетичний ностратичний вірш / Мосенкіс Ю.Л. // Мова та історія. – К., 1996. – Вип. 18. – С.13-14.

Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови / Ю.Л.Мосенкіс, М.В. Якименко.– К., 2005. – 352с.

Москальская О.И. Грамматика текста: Учебн. пособие / О.И. Москальская. – М.: Высш. шк., 1981. – 183с.

Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського / Упоряд., вступ, ст. прим., пер. з пол. С.Й.Грици. – К.: Муз. Україна, 1995. – 432 с.

Мурзин Л.Н. Лингвистическое моделирование и деривация речевой деятельности / Л.Н. Мурзин // Деривация в речевой деятельности (общие вопросы, текст, семантика) // Тезисы научно-теорет. конференции. – Пермь, 1988. – С.19-21.

На добраніч діти. Колискові пісні та заклички / Упоряд., передмова В. Войтовича. За ред. Н. В. Корнійчук. – Рівне: Видавець Валерій Войтович, 2010. – 176 с.

Назарук О.О. Мова українських народних дум: дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. н. / Олександр Омелянович Назарук. – Івано-Франківськ, 1967. – 334с.

Мушкетик Л. Г. Фольклор українсько-угорського порубіжжя [Текст] : монографія / Леся Мушкетик ; Нац. акад.

наук України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. - К. : Український письменник, 2013. - 494 с.

Назарук О.О. Мовні особливості українських народних дум / О.О. Назарук. // УМЛШ. – 1961. – №4. – С.34-43

Назарук О.О. Слово і поетичний образ у думах / О.О. Назарук // Народна творчість та етнографія. – 1965. – №6. – С.33-39.

Назарук А.Е. Язык украинских исторических дум: автореферат дис. на стиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец.10.02.01 «Украинский язык» / А.Е. Назарук. – Киев, 1968. – 21с.

Найкращі пісні України [Текст] / уклад. Л. М. Бубеновська. - Донецьк : Мультипрес, 2007. - 287 с.

Народні думи: Збірник / Упоряд., передм., приміт. С. Мишанича; іл. худож. В. Лопати. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с., іл.-[Шкільна б-ка].

Народні оповідання / Упоряд. С. В. Мишанич. - К.: Техніка, 2008. — 448 с.

Неедлы Вит. Чешские, словацкие, моравские песни / Неедлы Вит. – М.: Союз сов. композиторов, 1948. – 64с.

Неклюдов С.Ю. Время и пространство в былине / С.Ю. Неклюдов // Славянский фольклор. – М.: Наука, 1972. – С.18-45.
Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу [Текст] : ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. - К. : Обереги, 2003. - 144 с.

Нитченко Д.М. Элементы теории литературы и стилистики / Д.М. Нитченко – Мельбурн: Ластівка, 1979. – 137с.

Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание / С.Е. Никитина – М.: Наука, 1993. – 189с.

Николаевская Р. Р. Лингвистический механизм образования необычных словосочетаний / Р.Р.Николаевская // Сборник научных трудов. – Вып. 75. – М., 1974. – С. 55-59.

Новейший философский словарь: издания второе, перераб. и дополн. – Минск, 2001. – 1280с.

Новый энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия: РИПОЛ классик, 2007. – 1456с.

Носкова И.Я. Традиционные и индивидуальные элементы в стиле былин / И.Я Носкова // Русский фольклор. Из истории русской народной поэзии. Русский фольклор. Т. XII. – Л.: Наука, 1971. – С.193-207.

Нудьга Г. А. Українська дума і пісня в світі [Текст] / Г. А. Нудьга ; Ін-т народознав. НАН України. - Л. : [б. и.], 1997

Нудьга Г.А. Український поетичний епос (Думи) / Г.А. Нудьга – К.: Знання, 1971. – 50с.

Одинцов В.В. Стилистика текста / В.В. Одинцов – М.: Наука, 1980. – 264с.

Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словникдовідник філолога) / укладач І. І. Коломієць. – Умань ВПЦ «Візаві», 2015. – 202 с.

Оссовецкий И.А. Некоторые наблюдения над языком стихотворного фольклора / И.Я. Оссовецкий // Очерки по стилистики художественной речи. – М.: Наука, 1979. – С.199-252.

Оссовецкий И.А. Об изучении языка русского фольклора / И.Я. Оссовецкий // Вопросы языкознания. – 1952. – №3. – С.93-112.

Оссовецкий И.А. О языке русского традиционного фольклора / И.Я. Оссовецкий // Вопросы языкознания. – 1975. – №5. – С.66-77.

Отин Е.С. Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка / Е.С. Отин // Вопросы языкознания. – 2003. – №2. – С.55-72.

Отин Е.С. Типология коннотативных онимов и их производных / Е.С. Отин // Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару. – К.: Київ, 2000. – С.122-128.

Павлий П.Д. Украинские народные думы. Исследования по истории украинского народного героического эпоса: автореферат на соиск. ученой степени канд. филол. н. / П.Д. Павлий – К., 1955. – 24с.

Павлов В.М. О разрядах имён прилагательных в русском языке / В.М. Павлов // Вопросы языкознания. – 1960. – №2. – С.65-70.

Падучева Е.В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е.В. Падучева – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464с.

Пазухин Р.В. К определению универсального кода / Р.В. Пазухин // Вопросы языкознания. – 1969. – №5. – С.55-67.

Пазяк М., Пазяк Н. Поетика народних дум, їх джерела і традиції (на матеріалі варіантів «Думи про втечу трьох братів з Азова, з турецької неволі»)/ Пазяк Михайло, Пазяк Надія // Народна творчість і етнографія. – 1998. – №2-3. – С.12-17.

Панасюк Л. Онімія як засіб часопросторової локалізації дії у першому романі тетралогії Т.Манна «Йосип та його брати» // Наукові записки. Серія: мовознавство. Ономастика. – Ч. 2. – Тернопіль, 2003. – №1 (IX). – С.168-171.

Панчук О. Композиційна структура щедрівок / Оксана Панчук // Слово і час. – 2005. – №12. – С.49-56.

Первов П. Эпитеты в русских былинах / П. Первов // Филологические записки. – Воронеж, 1901. – С.29-36.

Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 236с.

Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише) / Г.Л. Пермяков. – М.: Гл. ред. вост. л-ры из-ва «Наука», 1970. – 212с.

Песков А.М. Об устойчивых поэтических элементах русского заговора / А.М. Песков // Учен. зап. Москов. ун-та. Филология, 1977. – Вып.5. – С.26-39.

Петенева З.М. Язык и стиль русских былин / З.М. Петенева. – Львов: Из-во при Львовском госуд. ун-те изд-го объединения «Вища школа», 1985. – 209с.

Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М., 1956. – 511с.

Піонтковська Т.О. До питання про формули «Слова о полку Ігоревім» Т.О. Піонтковська // Мова та історія. – К., 2005. – Вип. 82. – С.5-19.

Піонтковська Т.О. Матеріали до лінгвофольклористичного дослідження «Слова о полку Ігоревім»: фольклорні формули пам'ятки та орієнтована бібліографія Т.О. Піонтковська // Мова та історія. – К., 2005. – Вип. 83. – С.30-35.

Плисецкий М.М. Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре / М.М. Плисецкий // Славянский фольклор. – М.: Наука, 1972. – С.125-163.

Плісецький М.М. Про історичну основу українського народного епосу / М.М. Плісецький // Народна творчість та етнографія. – 1979. – №1. – С.67-71.

Плісецький М.М. Про стилі героїчного епосу різних епох / М.М. Плісецький // Історичний епос східних слов'ян: Зб.пр. – К.: Видавництво АН УРСР, 1958. – С.149-158.

Плісецький М. Українські народні думи: Сюжети і образи / М.М. Плісецький – К.: Кобза, 1994. – 364с.

Плісецький М. Українські народні думи: сюжети і образи. – К.: Кобза, 1994 р. – 364 с.

Плющ М.Я. Відмінок у семантично-синтаксичній структурі речення: навч. посібник / М.Я. Плющ. – К.: Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. – 107с.

Плямоватая С. С. Размерно-оценочные имена существительные в современном русском языке / С.С. Плямоватая. – М., 1961. – 121 с.

Познанский Н. Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул / Н. Познанский. – Петроград, 1917. – 328с.

Покуц В.Н. Уменьшительные суффиксы имен существительных в современном русском литературном языке: Автореф. дисс. к.ф.н.: 10.02.01 / В.Н. Покуц. – К., 1969. – 21с.

Полубиченко Л.В., Егорова О.А. Традиционные формулы народной сказки как отражение национального менталитета / Л.В. Полубиченко, О.А. Егорова // Вестник Московского государственного университета. – Серия 19. и межкультурная коммуникация. – 2003. – №1. – С.7-22.

Польские народные песни. – М.: Госуд. музыкальное издательство, 1956. – 200 с.

Померанцева Э.В. Русская народная сказка / Э.В. Померанцева – М.: Из-во АН СССР, 1963. – 128с.

Померанцева Э.В. Соотношение эстетической и информационной функций в разных жанрах устной прозы / Э.В. Померанцева // Проблемы фольклора. – М., 1975. – С.75-81.

Пономаренко Е.В. О развитии системного подхода в лингвистике // Филологические науки / Е.В. Пономаренко. – 2004. – №5. – С.24-33.

Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник / Олександр Пономарів. – [3-ге вид, перероб., і доповн.] – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2000. – 248с.

Попова З.Д. К теории падежного значения / З.Д. Попова // Вопросы языкознания. – 1970. – №4. – С.92-101.

Попова З.Д. Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. – 158с.

Поспелов Н.С. Синтаксический строй стихотворных произведений Пушкина / Н.С. Поспелов. – М.: Из-во АН СССР 1960. – 249с.

Постникова И.И., Рудь С.М. Степь как один из ключевых образов в повести К.Паустовского «Тарас Шевченко» / И.И. Постникова, С.М. Рудь // XXXII наукова Шевченківська конференція 21-22 травня 1998р. Матеріали. – Луганськ: Світлиця, 1998. – С.292-295.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Просвещение, 1968. – Т. 3. – 552с.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. 4. – Выпуск 1. – М., 1985. – 287с.

Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка / А.А. Потебня. – Харьков, 1894. – 162с.

Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Государственное издательство Украины, 1926. – 205с.

Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А.А. Потебня. – Харьков, 1914. – 243с.

Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен / А.А. Потебня. – Варшава, 1887. – 210с.

Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614с.

Потреба Н.А. Автобиографизм и пространство романа И.А. Бунина «Жизнь Арсеньева» / Н.А. Потреба // Проблеми загальної, германської, романської та слов'янської стилістики: Мат. II міжн. наук.-практ. конф.: В 2-х т. – Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2005. – Т. 2. – С.239-242.

Поэтика и генезис фольклора. Проблемная хрестоматия. В. 1. – Самара, 2000. – 110с.

Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М.: Наука, 1966. – 335с.

Почепцов Г.Г. Теорія комунікацій / Г.Г. Почепцов. – К.: Київський університет, 1999. – 308с.

Притулик Н. В. Практикум з українського фольклору [Текст] : навч.-метод. посіб. [для студ.] / Н. В. Притулик ; Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - Чернігів: Лозовий В. М. [вид.], 2011. - 295 с.

Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя, 2008. – 332с.

Проничев В.П. Синтаксис обращения / В.П. Проничев. – Л.: Издательство ЛГУ, 1971. – 88с.

Пропп В.Я. Поэтика фольклора (Соб. трудов В.Я. Проппа) / В.Я.Пропп. – М.: Лабиринт, 1996. – 352с.

Пропп В.Я. Русский героический эпос / В.Я.Пропп. – Л.: Издательство Ленингр. у-та, 1955. – 552с.

Пропп В.Я. Фольклор и действительность: Избранные статьи / В.Я. Пропп. – М.: Наука, 1976. – 327с.

Путилов Б.Н. Героический эпос и действительность / Б.Н. Путилов.– Л.: Наука, 1988. – 225с.

Путилов Б.Н. К вопросу об отношениях эпического творчества славян и народов юго-восточной Европы / Б.Н. Путилов. – М., 1966. – 18с.

Путилов Б.Н. Методология сравнительно-исторического изучения фольклора / Б.Н. Путилов.– Л.: Наука, 1976. – 244с.

Путилов Б.Н. Русский и южнославянский героический эпос / Б.Н. Путилов.– М.: Наука, 1971. – 315с.

Путилов Б.Н. Современные проблемы исторической поэтики фольклора в свете историко-типологической теории / Б.Н. Путилов // Фольклор. Поэтическая система. – М.: Наука, 1977. – С.14-22.

Путилов Б.Н. Эскурсы в теорию и историю славянского эпоса / Б.Н. Путилов. – СПб.: Петербургское востоковедение, 1999. – 288с.

Путилов Б.Н. Эпическое сказительство: Типология и этническая специфика / Б.Н. Путилов.— М.: Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1997. — 295с.

Радзієвська Т.В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху / Т.В.Радзієвська // Мовознавство. — 1997. — №4-5. — С.17-26.

Рай-поле: Фольклор і сучасна народна творчість Придніпров'я/Упорядн.: К. П. Фролова, М. М. Марфобудінова, - Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2001. - 272 с.

Рак Л.К. Лексико-морфологічні особливості українських народних дум / Л.К. Рак // УМЛШ. — 1960. — №4. — С.9-18.

Рак Л.К. Мовні засоби гіперболізації в українських народних думках / Л.К. Рак // УМЛШ. — 1961. - №4. — С. 27 — 34.

Рак Л.К. З топоніміки народних дум та історичних пісень. Питання топоніміки та ономастики / Л.К. Рак — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — С.168-175.

Распопов И.П. Актуальное членение предложения / И.П. Распопов — Уфа, 1961. — 163с.

Ревзин И.И. Модели языка / И.И. Ривзин — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — 192с.

Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові / Є.С. Регушевський // УМЛШ. — 1984. — №4. — С.41-42.

Рильський М. Зібрання творів: У 20-ти т.: Наука; Критика; Публіцистика; Т. 16.: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство / М. Рильський. — К.: Наукова думка, 1983. — С.132-163.

Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистке. — Выпуск 9. — М.: Прогресс, 1980. — С.69-97.

Рождественский Ю.В. О лингвистических универсалиях / Ю.В. Рождественский // Вопросы языкознания. — 1968. — №2. — С.3-13.

Розанова Г.З. Перифраз и его функционирование в прессе ГДР и ФРГ: автореф. дис. на соиск. учен.степ. канд.филол.н. / Г.З. Розанова — М., 1973. — 26с.

Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка. — М.: Высшая шк., 1987. — 400с.

Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – [изд. 2-е.] – М.: Просвещение, 1976. – 543с.

Розлилися круті бережечки: Укр. народні пісні та думи: Для серед. шк. в. / Упор. О.І. Микитенко; перед. О.І. Дея; худ. В.І. Лопата. – К.:Веселка,1985. – 278 с., іл. - [Шкільна б-ка].

Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216с.

Роменщина літературна/ Упор. Стрельченко Г. С., Овчаренко І. М. – Суми: Еллада, 2012. – 464 с.

Росовецкий С.К. «Слово о полку Игореве» и дружинная поэзия Киевской Руси. Статья первая / С.К.Росовецкий // Русистика. – К., 2001. Вып. 1. – С.52-57.

Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні [Текст] : підручник для студ. вищих навч. закл. / С. К. Росовецький; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : [б.в.], 2008. - 623 с.

Рошияну Н. Традиционные формулы сказки / Николас Рошияну – М.: Наука, 1974. – 216с.

Рудяков Н.А. Основы анализа художественного текста / Н.А. Рудяков. – К.: Наук. думка, 1989. – 152с.

Румынские народные песни и сказки. – М.: Госуд. из-во худ. л-ры, 1953. – 178с.

Русанівський В.М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1967. – №1 – С.10-18.

Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1988. – 240с.

Русанівський В.М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1971. – 316с.

Русанівський В.М. У слові – вічність / В.М. Русанівський – К.: Наук. думка, 2002. – 240с.

Русское слово в мировой культуре. Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений // МАПРЯЛ. – СПб: Политехника, 2003. – 355с.

Рябцева Н.К. Аксиологические модели времени // Логический анализ языка: Язык и время / Н.К. Рябцева – М.: Индрик, 1997. – С.78-95.

Сагач Г. М. Експресивне словотворення у публіцистиці // Культура слова. Респ. міжвід. зб., К., 1978. Вип. 15. С. 42 – 46

Сагач Г.М. Емоційні суфікси на позначення позитивної суб'єктивної оцінки / Г.М. Сагач // Українська мова і література в школі. – К., 1975. – № 12. – С. 24-30.

Сагач Г. М. Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду -ок, -ик, -чик, -ець, -очок, -ечок, -ичок/ Г. М. Сагач // Мовознавчі студії. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 7–11.

Самійленко С.П. Про вживання паралельних дієслівних форм у розмовно-побутовому мовленні / С.П. Самійленко // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К.: Наукова думка, 1965. – С.94-105

Самійленко С.П. Суплетиви в українській мові / С.П. Самійленко // УМЛШ. – 1961. – №2. – С.32-36.

Селиванов Ф.М. Традиционные формулы русского эпоса (К вопросу о его исторической основе): автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. филол. н. / Ф. М. Селиванов. – М., 1964. – 20с.

Селиванов Ф.М. Эпитет в былинах // Эпитет в русском народном творчестве / Ф.М. Селиванов – М.: Изд-во Московского университета, 1980. – Вып. 4. – С.16-35.

Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова – К.: Фітоцентр, 1999. – 148с.

Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: (монографія) / Е.А. Селиванова. - К.: Фитосоциоцентр, 2000. - 247с.

Селіванова О.О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах / О.О. Селіванова // Мовознавство. – 2004. – №1. – С.17-25.

Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336с.

Селиванова О.О. Субстантивні композити в українській та російській мовах / О.О. Селиванова // Мовознавство. – 1992. – №6. – С.19-22.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля – К.: 2006. – 716с.

Семеренко Г.В. Засоби вираження здрібнілості й пестливості в давньоруській мові / Г.В. Семеренко // Українське мовознавство. – К., 1982. – Вип. 10. – С. 99-105.

Сербська народна поезія. Упор. Л.Первомайський, М.Рильський. Вступна стаття та словничок-пояснення Л. Булаховського. – К.: Держ. вид-во худ. л-ри, 1955. – 347с.

Серебренников Б.А. О лингвистических универсалиях / Б.А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1972. – №2. – С.3-16.

Сидельников В.М. Значение эпитета в создании художественного песенного образа / В.М. Сидельников // Поэтика русской народной лирики. – М.: Учпедгиз, 1950. – С.86-99.

Сидельников В.М. Поэтика русской народной лирики / В.М. Сидельников – М.: Учпедгиз, 1950. – 128с.

Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности / Е.В. Сидоров – М.: Наука, 1987. – 140с.

Симоненко В. Берег чекань / Василь Симоненко – К.: Наук. думка, 2001. – 248с.

Січова скарбниця: легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини : збірка / Запорізький державний університет ; Упоряд., підгот.тексту, вступ.ст., приміт. Віктор Антонович Чабаненко . – Запоріжжя : Видавництво Запорізького університету, 1999 . – 491 с.

Ситенко О.О. Функціонально-семантичне поле здрібнілості в слов'янських та германських мовах: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький нац. університет / О.О. Ситенко. – Донецьк, 2008.

Скаб М.С Семантико-синтаксичні функції українського вокатива / М.С. Скаб // Мовознавство. – 1987. – №5. – С.62-64.

Скаб М.С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика): автореф.

дис. на здоб. наук. ступеня докт. філолог. наук: спец 10.02.01 «Українська мова». / М.С. Скаб. – К., 2002. – 34с.

Скафтымов А.П. Поэтика и генезис былин / А.П. Скафтымов. – М., Саратов, 1924. – 226с.

Скляр С.Я. Про методи дослідження синтаксису поезії / С.Я. Скляр // Питання граматики і лексикології української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С.56-59.

Скорбач Т.В. Художній простір у мовній картині В.Поліщука / Т.В. Скорбач // Лінгвістичні дослідження: Науковий вісник. Вип. 3. – Харків: ХДПУ, 1997. – С.53-61.

Скороходько Э.Ф. О семантической природе некоторых видов образного словоупотребления Э. Ф. Скороходько // Вопросы стилистики. – Саратов: Из-во Саратов. ун-та, 1962. – Вып. 1. – С.155-164.

Скуратівський В. Місяцелік / Василь Скуратівський – К.: Мистецтво, 1993. – 208с.

Славутич Яр. Шаблі тополь / Яр Славутич – Х.: Майдан, 1995. – 132с.

Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Под ред. Н.И. Толстого. – Т. 1. А – Г. – М.: Междун. отношения, 1995. – 384с. (Институт славяноведения и балканистики РАН).

Славянский фольклор. Тексты / Сост. Н.А. Кравцов, А.В. Кулагина. – М.: Из-во Моск. у-та, 1987. – 376с.

Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська – К.: Вища школа, 1994. – 670с.

Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680с.

Словник староукраїнської мови XIV-XVст.: У 2-х томах. – К.: Наукова думка, 1977.

Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Слово і пісня Бориса Грінченка: Матеріали фольклорно-крає- знавчої експедиції імені Бориса Грінченка. — Луганськ: Ре-дакційно-видавничий відділ облуправління по пресії 1994.— 36 с.

Слухай Н.В. Міфопоетичний словник східних слов'ян / Н.В. Слухай. – Сімферополь, 1999. – 120с.

Слухай Н.В. Художественный образ в аспекте лингвистики текста / Н.В. Слухай. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2000. – 92с.

Слухай Н.В., Мосенкіс Ю.Л. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. / Н.В.Слухай, Ю.Л.Мосенкіс. – К.: А + С, 2006. – 168с.

610. Смирнов Ю.И. Славянские эпические традиции (Проблемы эволюции). – М.: Наука, 1974. – 264с.

Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц / Е.С.Снитко. – Львів: Світ, 1990. – 188с.

Сокіл Г. Українські обхідні календарно-обрядові пісні: структура, функції, семантика / Галина Сокіл. – Львів, 2004. – 266с.

Соколова С.О. Час та його відображення у граматичних категоріях дієслова / С.О. Соколова // Мовознавство. – 1995. – №4-5. – С.11-16.

Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем / Ж.П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – №6. – С.87-91.

Солганик Г. О типизации как важнейшем процессе речеобразования / Григорій О. Солганик // Stylistyka: Opole. – 2005. – XIV. – С.191-208.

Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтаксическое целое): Уч. пособие / Г.Я.Солганик. – М.: Высшая шк., 1991. – 182с.

Солганик Г.Я. Стилистика текста. Уч. пособие / Г.Я.Солганик. – [2-е изд-е] – М.: Флинта: Наука, 2001. – 256с.

Сорокалетов Ф.П. Произведения фольклора и диалектные словари / Ф.П. Сорокалетов // Диалектная лексика. 1973. – Л., 1974. – С.194-210.

Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. Корнійчук, К.Тищенко, Ф. Сосюр – К.: Основи, 1998. – 324с.

Степанов Ю.С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века // Ю.С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. – М.: Рос. гум. ун-т, 1995. – С.7-34.

Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Юрий Степанов. [изд. 3-е, испр. и дополн.] – М.: Академический Проект, 2004. – 992с.

Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов – М.: Наука, 1975. – 312с.

Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 696с.

Стоянович А. К общим закономерностям диффузии стилей / А.К. Стоянович // Стереотипность и творчество в тексте: Межвуз. сб. научн. трудов. – Пермь, 2004. – С.61-66.

Стратилат А. Думи в контексті виконавських традицій українського кобзарства / Анатолій Стратилат // Пам'ять століть. – 2007. - №6. – С.124-132

Сулима В. Свята Трійця і символіка троїстості: до питання про літературну генезу української народної поезії / Віра Сулима // Слово і час. – 2005. – №6. – С.3-11.

Сумцов Н. Малюнки з життя українського народного слова / Н. Сумцов – Харків, 1910. – 144с.

Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская – М.: Наука, 1973. – 366с.

Сухобрус Г. Новаторство і традиції у фольклорній поетиці / Галина Сухобрус // Народна творчість та етнографія. – 1971. – №4. – С.8-15.

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук, думка, 1972. – 515с.

Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук, думка, 1973. – 588с.

Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук, думка, 1969. – 583с.

Таланчук О.М. Українознавство [Текст] ; Усна народна творчість / О. М. Таланчук ; Міжнародний фонд "Відродження" : . К. : Либідь, 1998. - 247 с.

Тараненко О.О. Метонімія як шлях зміни векторних відношень у семантиці / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 1984. – №1. – С.32-40.

Тарасов Л.Ф. Поэтическая речь (Типологический аспект). / Л.Ф. Тарасов – Харьков, 1976. – 139с.

Тарасова Е.В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е.В. Тарасова // Вісник Харків. ун-ту. – 2000. – №471. – С.274-280.

Тарланов З.К. Сравнительный синтаксис жанров русского фольклора. / З.К. Тарланов. – Петрозаводск, 1981.

Теля В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. / В.Н. Теля. – М.: Наука, 1986. – 143с.

Теля В.Н. Рефлексы архетипов сознания в культурном концепте «родина» / В.Н. Теля // Росс. АН; И-т славяноведения. Славянские этюды: Сб. к юбилею С.М. Толстой. – М.: Из-во «Индрик», 1999. – С.467-475.

Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К.: Наук, думка, 1972. – 196с.

Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (психолінгвістичний аспект). Монографія / Д.І. Терехова. – К.: Київ. держ. лінгв. у-т, 2000. – 244с.

Тимофеев Л.И. Теория литературы. Основы науки о литературе / Л.И. Тимофеев. – М.: Учпедгиз, 1948. – 382с.

Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Словарь литературоведческих терминов / Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев. – М.: Просвещение, 1974. – 510с.

Тимошенко П.Д. Фонетичні і морфологічні особливості стильових різновидів української літературної мови // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К.: Наук, думка, 1972. – С.70-87.

Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIIIст. Книга 1 / Підготували до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса. – Київ - Нью-Йорк, 2002. – 512с.

Тимченко М.П. Семантична мотивація відіменникових прикметників / Н.П. Тимченко // УМЛШ. – 1980. – №1. – С.34-37.

Тынянов Ю. Проблема стихотворного языка: Статьи. / Ю.Тынянов. – М.: Сов. писатель, 1975. – 301с.

Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173с.

Токар В. П. Використання зменшуваних суфіксів в українській мові // Українська мова в школі. – 1960. – № 4. – С. 11 – 17

Толстой Н.И., Толстая С.М. Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слов. *Vesel-) Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание. – М., 1993. – С.162-163.

Томашевский Б.В. Стилистика / Б.В. Томашевский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – 288с.

Томашевский Б.В. Стих и язык: Филологические очерки / Б.В. Томашевский. – М.-Л.: Гос. изд. худ. л-ры, 1959. – 471с.

Тураева З.Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное / З.Я. Тураева. – М.: Высшая школа, 1979. – 219с.

Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика). Уч. пособие для студ. пед. институтов / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127с.

Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности / З.Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – №3. – С. 105-114

Турсунова Л. К проблеме классификации эпитетов / Л. К. Турсунова // Мин-во высшего и среднего спец. образ-я СССР. Москов. госуд. пед. ин-т иностр. яз-ов им. Мориса Тореза. Сборник научных трудов. – Вып. 75. – М.: Изд-во Моск. пед. ин-та иностр. яз. им. Мориса Тореза, 1974. – С.67-85.

Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г.М.Удовиченко. – К.: Наук, думка, 1968. – 227с.

Украинские народные думы / Изд. подгот. Б.Н. Кирдан; отв. ред. серии «Эпос народов СССР» А.А. Петросян; отв. ред. тома В.М. Гацак; вст. ст. Б.П. Кирдана – М.: Наука, 1972. – 560с.

Українська душа. – Київ: МП «Фенікс», 1992. – 128с.

Українська мова: Енциклопедія. – К.: «Укр. енциклопедія імені М.П. Бажана», 2000. – 750с.

Українська народна поетична творчість./упор. Поліщук Ф.М./ К.: «Радянська школа», 1968.- 560 с.

Українська народна поетична творчість/ Уклад академік М.Т. Рильський. - К.: Радянська школа, 1965. – 418 с.

Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448с.

думи /Упоряд. О. К. Артеменко. — К.: Техніка, 2011. - 160 с.

Українські народні думи. Том перший. Тексти № 1-13; вступ Катерини Грушевської. – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 176с.

Українські народні думи та історичні пісні / Академія наук Української РСР, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії / Упор.: П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах; За ред. М.Т. Рильського, К.Г. Гуслистого; іл. М.Г. Дерегуса; вст. стаття П.Д. Павлія. – К.: Вид-во АН УРСР. – 1955. – 660 с.

Українські народні думи та історичні пісні. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 288 с.: іл.

Українські народні думи та історичні пісні: Збірник: для середнього та старшого шкільного віку. - [2-е вид., доповн.] – / Упор. та примітки Таланчук О.М., передмова Б.П. Кирдана; худ. К.О. Музика. – К.: Веселка, 1993. – 239с.: іл. - [Шкільна б-ка]. – С. 35-114.

Українські народні думи та історичні пісні: Зб.: для сер. та ст. шк. віку / Упоряд. О.М. Таланчук; передм. Б.П. Кирдана; худ. К.О. Музика. – К.: Веселка, 1990. – 239с.: іл.. – (Шк. б-ка).

Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Пісні про кохання. – К.: Дніпро, 1964. – 586с.

666. Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Молодь, 1989. – 432с.

Универсалии и типологические исследования. – М. Наука, 1974. – 144с.

Усачева В.В. Вокативные формулы народного врачевания у славян / В.В. Усачева// Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуалы / Отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1994. – С.222-235.

Усне побутове літературне мовлення. – К.: Наук. думка, 1970. – 202с.

Успенский Б.А. Отношения подсистем в языке и связанные с ними универсалии / Б.А. Успенский // Вопросы языкознания. – 1968. – №6. – С.3-15.

Уткина В.П. Перифрастический оборот в русской художественной литературе / В.П. Уткина // Изв. Крымского пед. ин-та. – Симферополь, 1959. Т. XXXIV. – Вып. 1. – С.87-109.

Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1968. – 272с.

Ухов П.Д. Атрибуции русских былин / П.Д. Ухов. – М., 1970. – 190с.

Ухов П.Д. Постоянные эпитеты в былинах как средство типизации и создания образа / П.Д. Ухов // Основные проблемы эпоса восточных славян. – М., 1958. – С.158-171.

Ушакова Т.Н., Павлова Н.Д., Зачесова И.А. Речь человека в общении / Т.Н. Ушакова, Н.Д. Павлова, И.А. Зачесова. – М.: Наука, 1989. – 193с.

Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів: Вид-во «Місіонер», 2000. – 300с.

Федоренко О. Д. Емоційно-оцінний потенціал демінутивів у публіцистиці (на матеріалі періодики 1995 – 2004 років): дис. канд. філол. наук:10.01.08. / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького / О.Д. Федоренко. – Черкаси, 2006. – 201 с.

Фёдоров А.В. Очерки по общей и сопоставительной стилистике / А.Ф. Фёдоров. – М.: Высшая школа, 1971. – 196с.

Фёдорова М.В. Градация в поэтической речи / М.В. Фёдорова // Филологические науки. – 1992. – №3. – С.30-39.

Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Юрій Федькович. – К.: Наук, д., 1985. – 574с.

Филипьев В.А. Сигналы эстетической информации / В.А. Филипьев. – М.: Наука, 1971. – 112с.

Философия языка: в границах и вне границ. – Харьков: Око, 1993. – Т. I. – 192с.

Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського / Атрибуція автографів, упор.,

перед., прим. О.І. Дея. – К.: Наук. думка, 1983. – 528 с. – С. 348-358.

Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения / Н.И. Формановская. – М.: Русский язык, 1978. – 240с.

Формановская Н.И. Адресат в языковой коммуникации / Н.И. Формановская. // *Stylistyka: Opole*. – 2005. – XIV. – С.231-342.

Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К.: Рад. письм., 1969. – 192с.

Франчук В.Ю. Прехід відносних прикметників у якісні / В.Ю. Франчук // *УМЛШ*. – 1964. – №12. – С.21-25.

687. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистимология? / Р.М. Фрумкина // *Язык и наука конца 20 века*. – М.: Рос. гум. ун-т, 1995. – С.74-117.

Фурашов В.М. О второстепенных членах предложения / В.М. Фурашов // *Русский язык в школе*. – 1977. – №4. – С.95-102.

Хай М. Лірницька традиція як феномен української духовності / Михайло Хай // *Родовід*. – 1993. – №6. – С.39-43.

Хаймс Делл Х. Этнография речи // *Новое в лингвистике* / Делл Х. Хаймс. – Вып. VII. – М.: Прогресс, 1975. – С.42-95.

Халимоненко Г.І. Лексика дум та історичних пісень (Коментар тюрколога) / Г.І. Халимоненко // *УМЛШ*. – 1977. – №9. – С.21-29.

Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // *Українська душа*. – К.: Фенікс, 1992. – С.3-35.

Хроленко А.Т. Жанровая специфика эпитета (на материале русского фольклора) / А.Т. Хроленко // *Ученые записки Курского педагогического института*. – Курск, 1971. – Т. 92. – Вып. 4-5. – С.86-101.

Хроленко А.Т. О составе поэтической фразеологии русской народной лирической песни / А.Т. Хроленко // *Специфика фольклорной лексики и фразеологии: Научные труды*. – Курск, 1978. – Т. 186. – С.49-81.

Хроленко А.Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической песни / А.Т. Хроленко – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1981. – 264с.

Хроленко А.Т. Семантическая структура фольклорного слова /

А.Т. Хроленко. // Русский фольклор. –Л., 1979. –Т.19. –С.147-156.

Цапенко І.П. Питання розвитку героїчного епосу східних слов'ян /

І.П. Цапенко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 418с.

Цивьян Т.В. Движение и путь в балканской модели мира: Исследования по структуре текста / Т.В. Цивьян: РАН. Ин-т славяноведения. – М.: Индрик, 1999. – 374с.

Цивьян Т.В. К семантике пространственных и временных показателей в фольклоре / Т.В. Цивьян // Сб. ст. по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1973. – С.13-17.

700. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т.В. Цивьян. – М.: Наука. 1990. – 203с.

Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка /

Г.П. Цыганенко. – К.: Рад. школа, 1989. – 512с.

Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351с.

Чапля І.К. Прислівники в українській мові / І.К. Чапля. – Харків: Вид-во Харківського ордена Трудового Червоного прапора державного університету ім. О.М. Горького, 1960. – 124с.

Червинский П.П. Семантический язык фольклорной традиции / П.П. Червинский. – Ростов: Из-во Ростов. у-та, 1989. – 224с.

Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. – К.: Рад. школа, 1962. – 495с.

Чередниченко І.Г. Стилїстико-синтаксичні функції порядку слів у реченні і речень у контексті в сучасній українській літературній мові / І.Г. Чередниченко // УМЛШ. – 1961. – №5. – С.14-22.

Черемисина Н.В. Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь / Н.В. Черемисина. – М., 1962. – 207с.

Черемисина Н.В. Строеие синтагмы в русской художественной речи / Н.В. Черемисина // Синтаксис и интонация. Уч. записки. / Башкирский госуд. ун-т им. 40-летия Октября. – Вып. 36. – Уфа, 1969. – С.3-95.

Чернов В.И. О функциональном аспекте лексико-грамматической классификации имён прилагательных / В.И. Чернов // Русский язык в школе. – 1973. – №5. – С.82-87.

Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Дмитро Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 479с.

Чинглей Г.С. Типология категории посессивности / Г.С. Чинглей. – Кишинёв: Штиинца, 1990. – 156с.

Чижевський Д.І. Історія української літератури / Д.І. Чижевський. – К.: Академія, 2003. – 568с.

Чистов К.В. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / К.В. Чистов. – М.: Наука, 1964. – 10с.

Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / К.В.Чистов. – Л.: Наука, 1986. – 304с.

Чистов К.В. Фольклор и этнография / К.В.Чистов. – Л., 1970. – С.3-15.

Шамота А.М. Переносне значення слова в мові художньої літератури / А.М. Шамота. – К.: Наук, думка, 1967. – 126с.

Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка /

Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1964. – 316с.

Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста. – [2-е издание, доработанное] – Ленинград: Просвещение, 1990. – 415с.

Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка. / А. А. Шахматов [4-е издание.] – М.: Учпедгиз, 1941. – 288с.

Шведова М.О. Вербалізація образних стереотипів сприйняття часу в російській мові: автореферат дис.. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук.: спец.10.02.02. «Російська мова» / М.О. Шведова. – К., 2008. – 19с.

Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953)/ Юрій Шевельов. – К.: Темпора, 2012. – 664 с.

Шевченко І.В. Алгоритмічна словозмінна класифікація української лексики / І.В. Шевченко // Мовознавство. – 1996. – №4-5. – С.40-46.

Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови / Л.І. Шевченко. – К.: Київ. у-т, 2001. – 478с.

Шевченко Т. Кобзар. – К.: Державне вид-во худ. л-ри / Тарас Шевченко. – К., 1963. – 718с.

Шевчук В.О. Муза роксолянська. Українська література XVI-XVIII століть. У 2-х книгах. Книга друга. Розвинене бароко. Пізнє бароко / В.О. Шевчук. – К.: Либідь, 2005. – 726с.

Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике / Е.И. Шендельс. – М.: Высшая школа, 1970. – 208с.

Шмелев Д.Н. О значении синтаксических единиц / Д.Н. Шмелев // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С.156-162.

Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д.Н. Шмелев – М.: Просвещение, 1984. – 244с.

Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280с.

Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика / Д.Н. Шмелев. – М.: Просвещение, 1977. – 335с.

Шрам А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / А.Н. Шрам. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 134с.

Штайн К.Э. Гармоническая организация поэтического текста: автореферат дис. на соиск. науч. степени доктора филол. наук. / К. Э. Штайн. – Спб, 1994. – 39с.

Штайн К.Э. Язык. Поэтический текст. Дискурс. / Клара Э. Штайн. // Stylistyka: Opole, – 2002. – XI. – С.61-72.

Штокмар М.П. Исследования в области русского народного стихосложения / М.П. Штокмар. – М.: Из-во АН СССР, 1952. – 422с.

Штонь О.П. Топологічна структура багатозначних відносних прикметників сучасної української мови / О.П. Штонь // Мовознавство. – 1997. – №2-3. – С.61-67.

Шубравська М. Весільні пісні/ Марія Шубравська . - К.: Дніпро, 1988. - 476 с.

Шуляк С. Лексична інтерпретація концепту земля у поезії Євгена Гуцала / Світлана Шуляк // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. – Вип. 34. – Ч. II. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С.249-253.

Шуляк С.А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец 10.02.01 «Українська мова» / С.А. Шуляк. – К., 2005. – 20с.

Шульжук К.Ф. Обращение в украинских народных думах: автореферат дис. на соиск. научн. степ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Украинский язык» / К.Ф. Шульжук. – К., 1969. – 21с.

Шутак Л.Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові. Автореф. дис. канд. філ. наук: 10.02.01 / НАН України. Інститут укр. мови / Л.Б. Шутак. – К., 2002. – 20 с.

Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови / О.С.Юрченко. – Харків, 1983. – Ч. 1. – 119с.

Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г.М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С.42-50.

Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г.М. Яворська. – К., 2000. –288с.

Язык и наука конца 20 века. – М.: Рос. гуманитар. ун-т, 1995. – 432с.

Язык-система. Язык-текст. Язык-способность. Сб. ст. / Ин-т рус. яз. РАН. – М., 1995. – 286с.

Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – 360с.

Язык фольклора: Хрестоматия // Сост. А.Т.Хроленко. – Курск: Изд-во КГПУ, 2001. – 165с.

Якобсон Р. Работы по поэтике / Роман Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – 464с.

Якобсон Р. Язык и бессознательное / Роман Якобсон. – М.: Гнозис, 1996. – 248с.

Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII / Наталія Яковенко. – Київ: Критика, 2002. – 416с.

Ярцева В.Н. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка / В.Н. Ярцева // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С.5-57.

Ярцева В.Н. Роль лексики при синтаксическом анализе / В.Н. Ярцева // Историко-филологические исследования. Сб. статей к семидесятилетию акад. Н.И. Конрада. – М.: Наука, 1967. – С.214-222.

Beiley J. Tradition and variation in the Russian wedding songs collected by Guljaev and Krivošapkin. – In: Folklorice: Festschrift for Felix J.Oinas, Indiana University and Altaic Series, Olowington, 1982, vol. 141. – P.13-26.

Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – Berkley, 1969.

Hrabak Josef. Poetika. – Praha, 1973. – 339s.

Ingarden Roman. Studiaz estetyki. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe. – 1957. – T. 1. – 442s.

Jakobson Roman. Linguistics and Poetics // Style in Lenguage. – New York – London, 1960. – P.350-377.

Jones R. Language and prosody of Russian folk epic. – Paris, 1972. – 121p.

Kloepfer R. Poetik und Linguistik. – München, 1975. – 194s.

Lord A.B. The Singer of Tales. – New York, 1968. – 304p.

Oomen U. Linguistische Grundlagen poetischer Texte. – Tübingen, 1973. – 176s.

Parry M. Studies in the epic technique of oral versevaking. – In: Harvard Studies in Classical Philology, V.41, Homen and Homeric Style. – Oxford, 1930. – P.73-148.

Tokarski R. Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie. – Lublin, 1965.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Б – Былины / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф.И. Селиванова. – М.: Сов. Россия, 1988. – 576с.: ил. – [Б-ка русского фольклора; Т. 1].

В 3 – Ви, зорі-зориці...: Укр. нар. магічн. поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336с.

Г – народні думи. Том перший. Тексти №1-13; вступ – К.Грушевської. – К.: Держ. Вид-во України, 1927. -176с.

Д 1959 – Думи / Упор., підгот. текстів, вступне слово та прим. М. П. Стельмаха. - К.: Держвидав. худ. л – ри, 1959. – 187 с.

Д 1969 – Думи / Упор. текстів, вступна стаття, примітки та коментарі Г. А. Нудьги; худож. О. Г. Сластіон. – К.: Рад. письм., 1969. – 235 с. [Б – ка поета]

КСУЛМ – Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. / За ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. школа, 1951. – т.2. – 407с.

ЛЭС 1987 – Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В.М.Кожевникова и П.А.Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 752с.

ЛЭС 1990 – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685с.
МФЕ – Мала філологічна енциклопедія. – К.: Довіра, 2007. – 478с.

НД 1986 – Народні думи: Збірник / Упоряд., передм., приміт. С. Мишанича; Іл. худож. В. Лопати. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с., іл. - [Шкільна б - ка]

НЭС – Новый энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2007. – 1456с.

ПК – Пісні кохання / Упоряд. і передм. О.І.Дея. – К.: Дніпро, 1986. – 367с.

СНП – Сербська народна поезія. – К.: Державне вид-во худ. л-ри, 1955. – 347с.

СУЛМ 1969 – Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583с.

СУЛМ 1972 – Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515с.

СУЛМ 1973 – Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588с.

СУМ – Словник української мови: В 11т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

СЭСРЯ – Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н.Кожинной. – М.: Флинта, Наука, 2003. – 696с.

УНД 1972 – Украинские народные думы. – М.: Наука, 1972. – 560с.

УНД 2009 – Українські народні думи. У п'яти томах. Том перший. Думи раннього козацького періоду / Упорядники М. К. Дмитренко, С. Й. Грица, Г. В. Довженок. Заг. редагування М. К. Дмитренка, С. Й. Грици. – К.; 2009. – 855 с.

УНДІП 1955 – Українські народні думи та історичні пісні / Упор. : П.Д. Павий, М.С. Родіна, М.П. Стельмах / За ред.. М.П. Рильського і К.Г. Гуслистого; іл. М.І. Дерегуса. – К. : Вид-во АНУРСР, 1955 – 660 с.

УНДІП 1990 – Українські народні думи та історичні пісні: Зб.: Для серед. та ст. шк. Віку / Упоряд., приміт. О. М. Таланчук; Передм. Б. П. Кирдана; Худож. К. О. Музика. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.: іл. – [Шк. б - ка]

УНКЛА – Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Молодь, 1988. – 576с.

УНП 1963 – Українські народні пісні: Календарно-обрядова лірика. – К.: Державне вид-во худ. літ., 1963. – 570с.

УНП 1964 – Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Пісні про кохання. – К.: Дніпро, 1964. – 586с.

УНП 2003 – Українські народні пісні. – Харків: Фоліо, 2003. – 249с.

УНП 2011 – 1200 кращих українських народних пісень / Укладач Л. В. Аксьонова . – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 704 с.